

હિંદુસ્તાનનો સાંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

મૂળ્યત્વે કરીને ગુજરાતી પાંચમા તથા
છઠ્ઠા અને અંગ્રેજી પહેલા, બીજા
તથા ત્રીજા ધોરણના વિદ્યાર્થી
આને માટે
છપાવી પ્રગટ કર્યોછે.

આ સાપડી અને ૧૮૬૭ નો ૨૫ માં આપ્ટે મુદ્રાન
૧૯૨૨ કરાવેલો.

મુબઈ મધે;

“ ફર્ટ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ ” માં કાવચીત્ત પેશતનજમ્મ હાથેલો.

ક્રાંતિ:—પારસી બખ્શરેઈ ઇસ્વીઈ નાં ૧૫

સંવત ૧૯૩૧ સને ૧૮૭૫

કીમત બાર આના.

હિંદુસ્તાનનો સંક્ષિપ્ત

ઈતિહાસ.

મજબૂત કરીને ગુજરાતી પાંચમા તથા
છઠ્ઠા અને આંગ્રેજી પેહલા, બીજા
તથા ત્રીજા ધોરણના વિદ્યાર્થી
આને માટે
છપાવી પ્રગટ કર્યો છે.

આ ચોપડી સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ માં આક્ટ મુજબ
રજીસ્ટર કરાવાઈ છે.

મુબઈ મધે;

“ ફાઈ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ ” માં કાવમજી પેશતનજીએ છાપ્યો છે

ક્રાંતિ:—પારસી બજારગેટ હસ્તીટ નાં ૧૫

સંવત ૧૯૩૧ સને ૧૮૭૫

કીમત બાર આના.

અમદાવાદ વિધાપાઠ મથક
અમદાવાદ
અમદાવાદ ગ્રંથાલય-સંગ્રહ
૮૪૩

PREFACE.

To supply the long felt desideratum of a complete edition of the History of India in the Vernacular this little compendium is designed. In the production of this compendium the following works have been consulted:—

Maurice's History of India, Dr. Pope's Text book of the History of India, and Murray's History of India, and every ambiguity, as far as possible, is avoided. The work has only been intended for the use of pupils studying the 1st, 2nd, and 3rd English, and the 5th and 6th Gujrati Standards, but it embodies such a copious store of new things as may render it not unworthy of the use of students of higher standards. As it has been usual of late with Teachers of the First Grade Anglo Vernacular Schools and other Private Schools to dictate to their pupils the portion of the subject for the next turn in Vernacular, (there having been no such book to meet their want), to them the present work shall be acceptable, and besides, the trouble thus averted at the time so spared, may be more advantageously made use of in

imparting to the minds of their pupils any new thing. Such a work being the first that has ever been written, it may contain several imperfections, but the author indulges in the belief of escaping criticisms, it being also his first attempt, while new instructions, modifications, and improvements on the same from the public shall receive their due welcome.

Besides the ordinary facts treated, it contains biographical accounts, administrations of Governor Generals of India, with a chronological table of the various incidents connected with the History of India, which will not be of less use to the pupils and shall also enable them to trace a whole event than mere isolated facts.

The author shall deem his labours appreciated, when the work meets, with its demand which led him to take in hand this task.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
મુસલમાન વિગરેના હુમલા તથા તેમનું રાજ્ય.....	૧
મહમદની સ્વારો.....	૩
મહમદના વંશજો.....	૬
ગોરી વંશ.....	૭
ગુલામી વંશ.....	૮
ખીજી વંશ.....	૧૨
તખલ્ફ વંશ.....	૧૫
તૈમુરની ચઢાઈ.....	૧૬
લોદી વંશ.....	૧૭
બાગર.....	૧૮
હુમાયુ.....	૨૦
શીરશાહ.....	૨૩
અકબર.....	૨૫
સંતોષ.....	૨૯
શાહજહાન.....	૩૪
ઔરંગઝેબ.....	૩૭
પોર્ટુગલ.....	૪૩
વલ્હા.....	૫૪
અંગ્રેજો.....	૫૭
ફ્રેન્ચ.....	૬૨
કર્નાટકની પેઢી લડાઈ.....	૬૪
,, ખીજી ,,	૬૮

બંગાળાની પેહેલી લડાઈ.....	૬૯
„ ખીજી „	૭૧
મહીસૂરનો પેહેલી લડાઈ.....	૭૪
„ ખીજી „	૭૬
„ ત્રીજી „	૭૯
„ ચોથી „	૮૧
મરાઠાની પેહેલી લડાઈ.....	૮૩
„ ખીજી „	૮૬
„ ત્રીજી „	૯૨
નેપાળ સાથનો લડાઈ.....	૯૭
પિંઢારી સાથનો લડાઈ.....	૯૯
ભરતપુર ઉપર ચઢાઈ.....	૧૦૧
સિંધની લડાઈ.....	૧૦૨
ગ્વાલીયરનો લડાઈ.....	૧૦૩
શ્રદ્ધ દેશ સાથે પેહેલી લડાઈ.....	૧૦૬
„ „ ખીજી „	૧૦૭
અફઘાનીસ્તાનનો સાથે લડાઈ.....	૧૦૮
પંજાબની પેહેલી લડાઈ.....	૧૧૬
„ ખીજી „	૧૧૯
એક કારક બળવો.....	૧૨૨
લોર્ડ ક્લાઈવ.....	૧૨૬
શીવાજી.....	૧૨૮
અંદા સાહેબ.....	૧૩૩
હૈદર અલી.....	૧૩૪

ટીપુ.....	૧૩૭
ગવરનર જનરલો.....	૧૪૦
હેસ્ટીંગ્સ.....	૧૪૧
લોર્ડ ક્લિવ્ વાલીસ.....	૧૪૪
સર જૅન શાર.....	૧૪૫
લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન.....	૧૪૬
સર જોર્જ બાર્લો.....	૧૪૭
લોર્ડ મિન્ટો.....	૧૪૯
લોર્ડ મોઇરા.....	૧૫૦
લોર્ડ આર્ચર.....	૧૫૧
લોર્ડ વિલીયમ બેંટીક.....	૧૫૨
લોર્ડ આર્કલાંડ.....	૧૫૪
લોર્ડ એલેક્સાન્ડર.....	૧૫૬
સર હેનરી હાર્ડિન્ગ.....	૧૫૮
લોર્ડ રલૈય.....	૧૫૯
લોર્ડ કેનીંગ.....	૧૬૦
પેશવા.....	૧૬૩
રાજાઓની વંશાવળી.....	૧૬૩
સાલવાર બનેલા બનાવો.....	૧૬૭

હિંદુસ્તાનનો ઈતિહાસ.

પ્રકરણ ૧ છું.

મુસલમાન વિગરેના હુમલા તથા તેમનું રાજ્ય

યુરોપના રાજવાળાઓએ કેવ ઓછ મુલ હોય ઓછાંગી હિંદુસ્તાનમાં આવવાનો માર્ગ શોધી કહાડ્યો તેની પેહેલાં મુસલમાન સરદારોએ આ દેશની લક્ષિત અને મોટાભાઈ મોહ પામીને મોટા ભાગ જીતી લીધા હતાં. આથી આ શી-મંત અને જળાંત હિંદુસ્તાને પોતાની નળણી હકુમતને લીધે જાતી રવતંતતા ભાગવી નહીં. ઓઝોમાં પેહેલાં ઇસ્લામીઓ આ દેશ ઉપર હુમલો કર્યો. ઇ. સ. ૬૩૬માં આરબસ્તાનનો અંદરના ઓમેત શહેરના હકિમ કલીકયુમરે હિંદુસ્તાન ઉપર ફેટલાએક હુમલો કર્યો, અને માટી તૂટ મળવી પાછો પ્રયો. વળી આઠમાં સૈફાની શરઆતમાં ઇરાકના હકિમ હજજનજે બસોરાના હકિમના દીકરા મહમદ કામીમને એક માટા લગ્નને સરદાર કરી મોકલ્યો. એ ઇરાન અને અફઘાનિસ્તાનને માર્ગે થઈ કેટલેક દિવસે કરાંચી પાસે દિવાન શહેરમાં આવી પોહ્યાં. ધોમે ધીમે કેટલીક પ્રતેહ મેળવ્યા પછી આરબ લોકે એજ સરદારની હકુમત નીચે સિંધનો મુઘક જીતી લાવો. ઇ. સ. ૭૫૨ માં ત્યાંના રાજ દહિર એ લોકોગી ગ્રામે લડતાં માર્યો ગયો; અને એના છોકરા ત્રયસિ ગે પણ ધણી મુશ્કેલીથી નાસી પોતાનો જીવ બચાવ્યો. પણ આ લોકની ચત્તા એ દેશમાં જાત્રા દિવસ ટકી નહીં. મહમદ કામીમ ઉપર કંઈ આજ મૂકો ને

ને પાછો ખોલાવી મારી નાંખ્યો. ઇ. સ. ૭૧૪; અને એજ વખતે સિંધમાં આરખાનો સુત્તાનો અંગ આવ્યો. જયમિંગ જે નાસી ગયો હતો તે પાછો સિંધમાં આવ્યો અને જે આરખ ગદ્દા હતા તેમને હાંકી કારો ગોવલું રાજ પાછું હાથ કર્યું. ત્યાર પછી બસે વર્ષ મુઘી એના વંશજોએ શાંતીથી રાજ કર્યું. તાતાર કેશની એક જાત જેને સેમગીસ કહેતા હતા, તેઓ ખોરાસાન માં રાજ ચલાવતા હતા; અને અબદુલમુલક તેમનો રાજ હતો. એ રાજનો એક શુલામ જેનું નામ અલમજીન હતું. તે ખોરાસાનનો હકિમ થયો. એ રાજની રાજધાનીનું શહેર ખોખારા હતું. એના મરણ પછી કાબુલથી ૮૦ મૈલ દુર ધિજની શહેરમાં એણે સ્વતંત્રપણે રાજ કરવા માંડ્યું. એ અલમજીન તથા એનો છોકરો મરણ પામ્યા ત્યાર પછી સમજતગીન નામે તેનો શુલામ તેનો ગાદીએ બેઠો. એણે ૨૦ વર્ષ રાજ કર્યું. લાહોરના રાજ જેપાળે એની ઉપર ચડાઇ કરી હતી, પણ તે નિષ્ફળ ગયું. પાછળથી એણે દિલ્લી, લાહોર આજમેર, કર્જીજર ને કનોજ વગેરેના રાજને હરાવ્યા. ત્યાર પછી એ મરણ પામ્યો અને ઇ. સ. ૯૯૬ માં એનો છોકરો મહમદ એની ગાદીએ આવ્યો.

ધિજની વંશનો પેટુલો આદશાહ સુલતાન મહમદ ઇ. સ. ૯૯૭ માં જન્મ્યો હતો. એ ખોરાસાનનો હકિમ સમજતગીનનો છોકરો હતો. આ વખતે હિંદુસ્તાન દ્રવ્યથી ખૂબસૂર હતું તે હાથ કર્યું, તથા મુર્તિપૂજક ધર્મ તોડી ઇસલામી ધર્મ ફેલાવતાં એવા હેતુથી એણે હિંદુસ્તાન ઉપર ખારવાર ચડાઈ કરી.

પેહલ્લી સ્વારી ઇ. સ. ૧૦૦૧

આ વખતે એણે ૧૦૦૦૦ વીણી કાઢેલા સ્વારી લઈને પેશાવરની નજદીક લાહોરના જેપાળ રાજ ઉપર સ્વારી કરી, ને તેને હરાવ્યો. એ રાજાને એક વખત મુઅકત્તગીને હરાવ્યો હતો અને બીજી વખત મહમદે હરાવ્યો; તેથી પોતાની આબરૂ ધૂળ મળી ગઈ એમ મુગલ પોતાને હાથે એહ ખડકી બળો મુઝી.

બીજી સ્વારી ઇ. સ. ૧૦૦૪

આ લડાઈમાં એણે ભાટીઆના ગળને મુલતાનની પાસે હરાવ્યો.

ત્રીજી સ્વારી ઇ. સ. ૧૦૦૫

આ લડાઈમાં એને મુલતાનના સરદાર અબ્દુલ શાહબાદીને હરાવ્યો.

ચોથી સ્વારી ઇ. સ. ૧૦૦૫

આ વખતે એને અટકાવવાને લાહોરનો રાજા અનંગપાળ પોતાના મોટા લશ્કર સહોત દિલ્હી, કનોજ, જિજ્જન, ગ્વાલ્લર, કલોજર અને અજમેરના ગળને લઈને આવ્યો, અને લડાઈ થઈ તેમાં બંને તરફવાળાઓનાં ઘણાં માણસ મરણ પામ્યાં; પણ કોઈની પૂરેપૂરી પ્રતેહ થઈ નહીં. એટલામાં અનંગપાળનો હાથી આગના ગોળાથી ચમક્યો અને પોતાના સ્વારને લઈને રણભૂમિમાંથી નાંકો. થઈ જ્યારે તેના લશ્કરના માણસોને માલમ પડ્યું કે અનંગપાળ જતો રહ્યો છે ત્યારે તેઓએ એ એવું અનુમાન કર્યું કે પોતાનો જીવ બચાવવા નાંકો હશે,

તેથી તેઓમાં ફૂટપડી અને સઘળા જીવ લઈને નાશ; પણ મહમદના સરકરે તેમની પુઠ પકડી અને તેમનામાંના ધણાકને મારી નાંખ્યા. આ લડાઈ થયા પછી મહમદ ભીમગરના કિલ્લા તરફ ધસ્યો કારણ કે એ લડાઈમાં કરેલી સઘળી ભૂટ યાત્રનો પૈસો તેણે ત્યાં એકઠો કર્યો હતો. આ સઘળી દોલત લઈને તે ધિજળી તરફ ગયો.

પાંચમી સ્વારી ઈ. સ. ૧૦૧૦

આ સ્વારીમાં મહમદે મુલતાન લીધું.

છઠ્ઠી સ્વારી ઈ. સ. ૧૦૧૧

આ સ્વારી એણે જમનાં અને સરસ્વતી એ બે નદીઓની વચ્ચે આવેલા થાનેસ્વરના દેરા ઉપર કરી; અને જાગસુમ સિવાયની સઘળી મૂર્તિઓનો નાશ કર્યો; અને એ મૂર્તિને ધિજળી લઈ ગયો, અને ત્યાં જઈ તેના પણ કટકા કર્યા.

સાતમી અને આઠમી સ્વારી ૧૦૧૪—૧૫

આ બે સ્વારીઓ એણે કાશ્મીર ઉપર કરી પણ તેમાં એને ઘણું દુઃખ ખમવું પડ્યું.

નવમી સ્વારી ઈ. સ. ૧૦૧૭

આ વખતે એ ૧૦૦૦૦૦ ધોડેસ્વાર તથા ૨૦૦૦૦૦ પાવદળ લઈને પેશાવરથી નિકળ્યો; અને પંજાબ એજાંંગી કનોજ આગળ આવો પોહોંચ્યો. આ વખતે હિંદુસ્તાનના દેશી રાજ્યોમાં કનોજ ધણું સહીઆત્મ ગણાતું હતું, તેમાં પૈસો

પણુ ધણો હતો, અને તેનો રાજ પોતાને હિંદુસ્તાનનો શહેન-
શાહ કહેવડાવતો હતો. પણુ મહમદ ઊપર પ્રતેહ મેળવવાની તેને
આશા ન રહી, તેથી તેને શરણે થયો. મહમદ ત્રણ દીવસ ત્યાં
રહ્યા અને કંઈ નુકશાન કર્યા વગર પાછો વળ્યા. પછી હિંદુઓ
ના દેવ કૃષ્ણની જન્મભૂમી મથુરાં તરફ ગયો અને ત્યાંની
સોના તથા ઝવેરથી મહેલી મૂર્તિનો નાશ કરી સુધળો અ-
ળનો ઊંટ ઊપર લાધીને તથા ૫૩૦૦૦ કેદીઓ પકડીને ધિજની
ગયો અને ત્યાં જઈ તેમને બંધે રૂપેએ વેચ્યા.

દસમી તથા અગીઆરમી સ્વારી

ઈ. સ. ૧૦૨૨—૨૩

કર્ણાજરના રાજા અનંગપાળનો છોકરો નંનદા પીળા જે
રાજાની તથા આસપાસના કેટલાંક રાજાની મદદ લઈ મહમ
દની સામે ગયો પણ તેણે તેને હરાવ્યો; અને લાહોરમાં એક
લશ્કર રાખ્યું તથા એક સૂબો કેરવ્યો.

બારમી સ્વારી.

આ છેલ્લી સ્વારી એણે ગુજરાતમાં સોમનાથના દેરા ઉપર
કરી. એ અજમેરથી નીકળી ગુજરાતની અમલી રાજધાની અણુ-
હિતવાડ સુધી વગર અટકાવે આવી પોહ્યાંવ્યો. એ દેરાનો ખત્મા
વ કરવાને સઘળા રજપૂત રાજાઓ તથા ગુજરાતના સઘળા મુ-
ખ્ય સરદારો આવ્યા હતા. એ લડાઈ ત્રણ દીવસસુધી ચાલી તેમાં
આખરે રજપૂતો હાર્યા; અને મહમુદે દેરામાં પેસી મુર્તિનો નાશ
કર્યો. એ મુર્તિને સ્નાન કરવાસાથે એક હજાર માંધલથી ગંગા નદી
નું પાણી લાવવામાં આવ્યું હતું. ત્યારપછી કુમારપાળ જે ઇ. સ.

૧૧૬૬માં મરણ પામ્યો તેના વખતથી મજદીક શો વરસમુધી એ દેરાની મરામત ચાલી હતી. મહમદ પોતાની ૬૩ વર્ષની ઝમમરે ઇ. સ. ૧૦૩૦ ના અપ્રેલ મહિનાની ૨૬ મી તારીખે મરણ પામ્યો. પોતાના મરણની પહેલાં પોતે એકી કરેલી દેલત જોધને ધણું રાધો કેમકે તે સધળી તેને મૂકાને જવું પડ્યું એ વિદ્યા, હુન્નર તથા ખેતીવાડીને ધણુ ઊત્તેજન આપતો હતો. એણે એક મદ્રેસા સ્થાપી હતી એના વખતમા શીગુશી શાહનામાનો ખતાવનાર વગેરે ખીજા વિદ્વાનો થઈ ગયા એને આ ઇકોનોક્લેસ્ટ એટલે મુર્તિનો તોડનાર કહેજે. એણે એક મ-સીદ બંધાવી હતી જેને સોલિસચિઅત ખાતડ કહેતા.

મહમદના વંશજો.

સુલતાન મહમદ પછી તેના છોકરા મહમદ ગાદીએ બેઠો. પણ ઇ. સ. ૧૦૩૧ માં એના ભાઈ મસકુદે જેને ગાદી ઉપરથી ઊઠાડી મુકા પોતે બેઠો; અને પોતના ભાઈની આંખા ફાડી નાંખી. વળી ઇ. સ. ૧૦૩૯ માં સેલજુક જતના તુકિ લોકોએ એને ગાદી ઉપરથી ઊઠાડી મુક્યા, અને એની આંખા ફાડી નાંખી એના આંધળા ભાઈ મહમદને પાછો ગાદી ઉપર બેસાડ્યો. પણ ઇ. સ. ૧૦૪૦ માં એના ભાઈ મસકુદે ના છોકરા માકુદે એને પાછો ગાદી ઉપરથી ઊઠાડી પોતે બેઠો. આ પ્રમાણે સુલતાન મહમદની પછી તેના કુટુંબમા કુસંપ આ દ્યો તેથી મહમુદ જે હિંદુઓની જગાઓ લીધી હતી તે તેઓએ પાછી હાથ કરી લીધી, અને લાહોર સિવાય સધળી જગાઓથી મુશતમાનોને હાંકી કાઢ્યા. એ વંશનો એક રાજા બેગમ જેણે ઇ. સ. ૧૧૧૮ થી ૧૧૫૩ સુધી રાજ ભાગવ્યું તેણે

પોતાની છોકરી કુલબદીનશર નામે એક પોગના ઊમરાવ સાથે
પરણાવી પણ પાછળથી તેની સામે કદમ માર્યો હાથવા તોણે
તેને મારી નાંખાવો. આથી તેના રાજમાં બજેદો ઊઠ્યો જે-
થી બેરમને તેની રાજધાનીના શહેરમાંથી નાસી જવું પડ્યું;
પણ પછાડેથી રાજ જમાં કરી તેમની સામે યોદ્ધા ને ધિજ-
ની શહેર પાછું મર કર્યું; અને સીરમનદીનને ધાવકી રીતે ના
રી નાંખાવો. આથી એના બાદ અબાજદીન જેને દુનિઆ-
નો બાળતાર કહે છે તેને ચુસ્તો ચડ્યો અને બંડ મચાવ્યું,
અને ધિજની શહેર સર કરી માત દીવસ સુધી પોતાના લશ્કર
પાસે લૂટાવ્યું. સુનતાન મહમદે જે મોટી પ્રમાણે બંધાવી હતી
તેના તેણે નાશ કર્યો. આથી બેગમને હિંદુસ્તાન તરફ નામવું પડ્યું
અને નાસતાં રસ્તામાં મરણ પામ્યો. એ બેરામનો છોકરો જુ-
શર જેલાહોમાં રાજ કરતો હતો તેની જામે પણ અબાજદીનના
બાદ મહમદે લગાઈ કરી અને તેને હાથીને તેને તથા તેના સધ-
ળા કુટુંબને ઇ. સ. ૧૧૬૬ માં મારી નાંખાવ્યાં. એ માને ધિ-
જની વંશનો છિડો આવ્યો અને ગોરી વંશના હાથમાં ગાદી ગઈ.

ગોરીવંશ ઇ. સ. ૧૧૭૬-૧૨૦૬ •

મહમદ ગોરી ૧૧૭૬-૧૨૦૬

શાહબુદ્દીન અથવા મહમદ ગોરીએ એના બાદ અબાજ-
દીન ગોરીની વતી ધિજનીમાં રાજ કર્યું. એનું રાજ ઇ. સ.
૧૧૭૬-૧૨૦૬ સુધી ચાલ્યું. એણે બેરામના દીકરા જુશરને
લાહોરમાંથી હાંકી કઢ્યો અને તે રાજ ઇ. સ. ૧૧૮૬માં પોતા
ને હાથ કર્યું. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૧૯૧ માં એણે અજમેર
ઊપર ચઢાઈ કીધી પણ ત્યાંના રાજા પૂવરાજે તેને પાનોપત
આગળ હરાવ્યો. પછી ઇ. સ. ૧૧૯૩ માં એક ગોડું લશ્કર

લઈ તે પૃથુરાજની સોમો થયો. આ વખતે પૃથુરાજને દિલ્હીના રાજાની મદદ મળી હતી. તે છતાં તે યાનેશ્વર આગળ હાર્યો, અને માર્યો ગયો. એણે ઇ. સ. ૧૧૬૪માં દિલ્હીના રાજાને હરાવ્યો, અને પોતાના તુર્કિ ગુલામ કુતબુદ્દીનને ત્યાં નો સુબો બનાવ્યો. એજ વર્ષમાં કનોજના રોડાડ રાજાને હરાવ્યો અને બનારસ તરફ જઈ ત્યાંનાં સઘળાં દેરાંની મુર્તિનો નાશ કરી તથા ઘણી લૂટ મેળવી પાછો ફર્યો. સુલતાન મહમદનો માશ્રક એણે હિંદુસ્તાન ઉપર નવ વખત ચઢાઈ કીધી. છેલ્લી રવારી કર્યો પછી ધિજની તરફ પાછાં ફરતાં સિંધુ નદીને કાંઠે છાવણી નાંખી સુતો હતો, તે વખતે પંજાબની ઉત્તર તરફના પાહાડોની એક ગર્કસે જાતની ટાળી તેના તંબુમાં પેઠી અને ચોકીનાં ને મારી તેને મારી નાંખ્યો ઇ. સ. ૧૨૦૬.

ગુલામી વંશ ૧૨૦૬—૧૨૮૮

કુતબુદ્દીન ૧૨૦૬—૧૨૧૦

આ વંશનો પેઢેલો ખાદમાહ કુતબુદ્દીન હતો. એ નીચા પુરના રેહવાસીનો ગુલામ હતો. એની બુદ્ધી ઘણી અંચળ માલમ પડવાથી એને વિદ્યા ને હુનર શિખવવામાં આવ્યાં હતાં. એ ના ઘણીના મરણ પછી એને શાહબુદ્દીન ગોરીએ વેચાતો લીધો અને ઘણો વશદાર, વિશ્વાસુ તથા હિંમતવાન માલમ પડવાથી તેને દિલ્હીના સૂબો કર્યો. એણે વીસ વરસ સુધી ત્યાંની હકુમત વાજવી રીતે કરી, અને ઇ. સ. ૧૨૦૬માં શાહબુદ્દીનના મરણ પછી પોતે માત્ર ઉપર આવ્યો. એ શાહબુદ્દીનના એલદોષના શના એક પીળા ગુલામે કાચુલ તથા કંદહાર લઈ લીધાં. કુતબુદ્દીન

હીન ધણે પ્રમાણીક, ઉદાર તથા દયાળુ હતો. એની બક્ષીસો એટલી બોહાળી હતી કે કોઈ પણ માણસની ઉદારતા વિશે બોલતાં એનું નામ લીધામાં આવેછે જેમકે “આ માણસ કુતજુદીન જેવા ઉદાર છે.” એણે દિલ્લીમાં એક મિનારો બંધાવ્યો તેને “કુતખમિનાર” કહે છે. એ ઇ. સ. ૧૨૦૬માં મરણ પામ્યો. એની પછી એનો છોકરો આરામ ગાદીએ બેઠો.

આરામ ૧૨૧૦-૧૧—

એ કુતજુદીનનો છોકરો હતો. એને એના બનેલી અલ્તમશે ગાદી ગપરથી ઉઠાડી મુક્યો ને પોતે ગાદીપર બેઠો. એ ધણે નબળો હોવાથી એના વખતમાં દરેક કેડાણે બળવા ઉઠ્યા.

અલ્તમશે ૧૨૧૧-૩૬

એ એક તુર્કિ ગુલામ હતો. એને કુતજુદીનને વેચવામાં આવ્યો હતો. એ ધણે હિંગતવાન હોવાથી આગળ જતાં માદી પદ્ધતિએ ચડ્યો અને આખરે કુતજુદીને પોતાની છાકડી એની માથે પરણાવી. ઇ. સ. ૧૨૧૭માં તુર્કિ લોકોના મરદાર જંધીસખાએ હુમલો કર્યો, અને બંગાળા, બહાર ગાલહર, ગજનન અને માળવા જીતી લીધાં, અને વિક્રમાજીત્યનું બાવલું ભાગી નાંખ્યું. એ ઇ. સ. ૧૨૩૬ માં મરણ પામ્યો. એના પછી એનો દીકરો રકનુદીન ગાદીએ બેઠો.

રકનુદીન ૧૨૩૬-૧૨૩૬

એણે માત્ર સાત મહિના રાજ કર્યું એટલામાં એની બન રજીઆ બેગમે એને ગાદી ગપરથી ઉઠાડી મુક્યો.

રજાઆબેગમ ૧૨૩૬—૧૨૩૯

એ ઘણી ખુશસુરત, બહેલી અને ચાલાક સ્ત્રી હતી. જ્યાં-
રે અસ્તમસે ગાલીયરના કિલ્લા ઉપર હુમલો કર્યો હતો ત્યારે
પોતાનું રાજ એને સોંપી ગયો હતો. એણે કેટલાએક દિવસ
સુધી પોતાનું રાજ બહાદુરીથી ને તીક્ષ્ણદષ્ટિથી ચલાવ્યું; પણ
પાછળથી જમાન નામના યુદ્ધમાં સાથે પ્યારમાં પડતાથી એના રા-
જમાં બગેડ થયો; અને એક આલતુના નામના તુર્કિ સરદારે
તેને કેદ કરી. અને જ્યારે તેની સાથે પરણવાનો તેણે ટોલ
આપ્યો ત્યારે તેણે તેને છોડી મુકી ઇ. સ. ૧૨૩૯ માં
તેના બાઇ બેદરામે તેને પાછી કેદ પકડી મારી નાંખી.

બેહરામ ૧૨૩૬—૧૨૪૧

એ નવજો અને ધાતકી રાજ હતો. ઇ. સ. ૧૨૪૧ માં
મોગલ લોકોએ લાહોર ઉપર હુમલો કર્યો તેમાં એ કેદ પકડા-
યો અને માર્યો ગયો.

મસાઉદ ૧૨૪૧—૧૨૪૪

એ રૂકનુદ્દીનનો છોકરો હતો, અને ઘણો ધાતકી તથા
વિપદ હતો. એના વખતમાં મોગલ લોક એવાર ચઢી આયા
પણ તેમને તેણે હાંકી કાઢ્યા. ઇ. સ. ૧૨૪૪ માં અસ્ત
મસના છોકરાના છોકરા નાસરુદ્દીન મહમદે તેને ગાદી ઉપરથી
હટાડી મુકી પોતે બેસા.

નાસરુદ્દીન મહમદ ૧૨૪૪—૧૨૬૬

એણે એ .ા બાઇ બેનને કેદ કર્યો હતો. એ વિધાને જીતે

જન આપતો, પોતાની રૈયતનો અચાવ કરવા ને યરીબનો મિત્ર હતો. એ પોતાનો સવળો વખત અચાવ કરવામાં મુન્દરતો. ગ્યાસુદ્દીન જુલજુલ ને અસ્તગશનો તુકિ યુવાન હતો તે એના મુખ્ય પ્રધાન હતો. એના રાજ્યનો સવળો વહીવટ એજ ચલાવતો હતો. નાસરુદ્દીન પોતાના વજીરની છોકરી સાથે પરણ્યો હતો. એ એક મોટા રાજ્યનો મહારાજ હતો તે છતાં પોતાનો સવળો ખર્ચ આપડી લખી ચલાવતો, અને કોઈ ચાકર નહીં રાખતાં પોતાના ઘરનો સવળો વહીવટ પોતાની સ્ત્રી પાસે કરાવતો એવો સરદાર હતો.

ગ્યાસુદ્દીન જુલજુલ ૧૨૬૬—૧૨૮૬

નાસરુદ્દીન નહમદના વખતમાં એણે મહારાજા સારી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું હતું તેથી તેના મરણ પછી ઊમરાવોએ એને ગાદી આપી. એને મોગલ લોકો જેઠ પકડી અગદા લઈ ગયા હતા અને ત્યાં બાંધાના એક વેળાડીને વેચ્યો હતો પણ એ અસ્તગશનો સગો હતો તેથી એને પાંચ દિવસમાં આણ્યો હતો; અને ત્યાં એ અસ્તગશની ચાકરીમાં રહ્યો હતો. ૨૭ આગેમને ગાદી ઉપરથી ઊઠી મુઘલામાં બેહરામ સાથે એણે મુખ્ય ભાગ લીધો હતો. જમીનખાંના હુમલાથી જે રાજ્ય રાજ ત્યાગ કરી નાશી ગયું હતું, તેઓ દિલ્લીમાં આવી એને આશરે રહ્યા હતા. એના વડો છોકરો વિદ્યાને સારો આશરો આપતો. એના દરબારમાં અમીર ખુશરૂ વિગરે ખાન મોટા કવિયો અને વિદ્વાનો હતા. એણે મેવાડના રજપૂતો સામે ચઢાઈ કરી અને તેઓમાંના એક લાખ માણસોને મારી નાંખ્યા. બંગાળના હુસૈન તોમલે બળવો કર્યો હતો તે એણે સમાજ્યો. એના પાંચ

વી કુંવર મહમદ પંજાબમાં મોગલ લોકોની સામે લડતાં માર્યો
ગયો. એ ૮૦ વર્ષની ઉંમરે ઈ. સ. ૧૨૮૬ માં મરણ પામ્યો.
એણે પોતાના પાંચવી કુંવર મહમદના છોકરા કેપુશરને પો-
તાની ગાદી સોંપી હતી.

કૈફુખાદ ૧૨૮૬—૧૨૮૮

બુલબુલને કેપુશરને રાજ આપવાને કહ્યું હતું તે છતાં
ઊમરાવોએ તેના ખીજા છોકરા બકરાખાન જે બંગાળાને સૂ-
ચ્યો હતો તેના છોકરા કૈફુખાદને ગાદીએ બેસાડ્યો. એ ધણો
આળસુ અને વિપદા હતો. એણે પોતાના કાકાના છોકરા કે-
પુશરને મારી નાંખ્યો. એણે પોતાનું રાજ પોતાના વજીર
નીજમુદ્દીનને સોંપ્યું હતું. તે લોકો ઉપર ધણો જીલમ બુલ-
બુલે અને તેઓએ જોની સામે થતા તેઓને મારી નાંખ્યો. એ
બુલામ વંશનો છેલ્લો બાદશાહ હતો. એના વંશમાં એટલે
ઈ. સ. ૧૨૮૮ માં જલાલુદ્દીન ખીજજી એને તથા એના
નાના છોકરાને મારી નાંખી પોતે ગાદી ઉપર બેઠા, અને એ
વંશનો છેડો આવ્યો.

ખીજજી વંશ ૧૨૮૮—૧૩૨૧

જલાલુદ્દીન ૧૨૮૮—૧૨૯૬

એ આ વંશનો પહેલો બાદશાહ હતો. એને શીરાજશાહ
પણ કહેતા હતા. બુલામ વંશના છેલ્લા બાદશાહ કૈફુખાદને તથા
તેના છોકરાને મારી નાંખી પોતે ગાદી ઉપર બેઠા. એના વ-
ંશમાં મોગલો દિલ્લીના ગ્રાંથા શુધી અદિ આવ્યા પણ તેમને
હાંકી કાઢ્યા. એનો બનીને અલાઉદ્દીન ખીજજી ૮૦૦૦ વિ-

છી કાઢેલા સ્વાશે લઈ નર્મદા નદી એજાંગી દેવગિરિ ગયો
એને ત્યાંના રાજાને તામે કીધો. એણે ઇ. સ. ૧૨૯૪
માં હલિઅપૂર લીધું ને તેનો નાથ કીધો. ઇ. સ. ૧૨૯૬ માં
અલાઉદ્દીન પોતાના કાકાને મારી નાંખી મારીએ ખેડો.

અલાઉદ્દીન ૧૨૯૬—૧૩૧૭

એ પોતાના કાકા જલાલુદ્દીનને મારી નાંખી ઇ. સ.
૧૨૯૬ માં મારીએ ખેડો. એને ખુશી કહેતા હતા. મારી
ઊપર આગા પછી તરતજ જલાલુદ્દીન એ છોકરાને એણે મા-
રી નાંખાવ્યા. ઇ. સ. ૧૨૯૭ માં એણે ગુજરાત ઊપર ચડાઈ
કરી ને તેની રાજધાની અમુહિલવાડનો નાથ કીધો. ખ-
ખાતમાંથી તેણે કેરલાક ગુજામો પકડ્યા તેમાં મલિક કાઠુર પણ
હતો, જેને આગળ જતાં મારી પદ્મીએ ચડાવી એણે પોતાનો
વજર કર્યો હતો. એ ગુજામોમાં ગુજરાતના રાજાની સ્ત્રી કમળા
દેવી જે હિંદુસ્તાનમાં સર્વથી ઘણી ખુશસુરત હતી તે પણ હ-
તી, જેની માથે તેણે લખ કીધું. એ રાણીની છોકરી
દેવળ દેવી જે દક્ષિણમાં મલિક કાઠુરની સ્વારીમાં પકડાઈ હતી
તેને અલાઉદ્દીનના વડા છોકરા ગિજરખાં માથે પરણાવી
હતી. ઇ. સ. ૧૨૯૮ માં ૨૦૦૦૦૦ મોગલ સ્વાશે દિલ્લી
સુધી ચડી આગા, પણ તેઓને જાકરખાં નામના
ખહાદુર સરદારે હાંકી કાઢ્યા. ઇ. સ. ૧૨૯૮ માં એના ભત્રીજા
સુલેમાને એને મારી નાંખવાની કોશીસ કીધી પણ તેમાં તે નિ-
ષ્ફળ થયો અને આખરે પોતેજ પોતાના કાકાના હાથથી માર્યો
ગયો. ઇ. સ. ૧૩૦૩ માં એણે ચિતોડ લીધું અને ત્યાંના રાજાને
કેદ કીધો. ઇ. સ. ૧૩૧૧ માં એણે ૧૫૦૦૦ મોગલોને રજા આ-

થી, પણ તેઓએ એની સામે ખંડ ઊઠાવ્યું તેથી તેમને હથેલીને મારી નાંખ્યા; અને તેઓનાં બૈરી છોકરાંને યુનામગિરીમાં વેચ્યાં. ઇ. સ. ૧૩૧૭ માં એના વજીર મલિક કાકુરે એને ઝેર દેઈ મારી નાંખ્યા.

મલિક કાકુર ૧૩૧૭—૧૩૧૭

અનાઉદ્દીને યુનામગિરી ને યુનામો પકડ્યા હતા તેમાં નો એક એ હતો. ઇ. સ. ૧૩૧૭માં પોતાના ધણીને ઝેર આપી, તથા તેના એ છેદરાઓને મારી નાંખી પોતે ગાદી બેઠા, પણ થોડા દિવસમાં અનાઉદ્દીનના બીજા છેદરા મુઆરકે એને મારી નાંખ્યો; અને પોતે ગાદીએ બેઠો. એણે માત્ર ૩૫ દિવસ જ રાજ કર્યું.

મુઆરક ઇ. સ. ૧૩૧૭—૧૩૨૧

એ ખીતજી વંશનો છેલ્લો આદ્યશાહ હતો. એણે પોતાના નાના ભાઈની આંખો ફેડી નાંખાવી, અને જેની મદદથી પોતાને ગાદી મળી હતી તેઓને મારી નાંખાવ્યા. એણે ખુશરૂ નામના એક યુનામને પોતાનો વજીર કીધો હતો. એના બાપે ને ૧૦૦૦૦ ફેદી પકડ્યા હતા તેમને એણે છોડી મૂક્યા. એણે દક્ષિણ બેર સ્વામી કરી અને રામેદેવના જગમહ હરખાળને પકડી તેની જીવતાં આંખડી ઉતારી નાંખાવી. એનો વજીર ખુશરૂ મલિક ફેરલાએક હતી આરખંધ માણસો લેઈ સુવાના ઓરડામાં ઘણાં થયો, અને તેને મારી નાંખી પોતે ગાદીએ બેઠો. પણ તેજ વર્ષમાં ગાજીખાં તગલખ નામના પંજાબના હાકેમે તેને મારી નાંખ્યો. એ પ્રમાણે ખીતજી વંશનો અંત થયો.

તલસખ વંશ ૧૩૨૧-૯૮

ધાણ્યાં તલસખ ૧૩૨૧-૨૫

ખીસણ વંશનો છેલ્લો પાદશાહ મુબારકના મરાણ પછી તે વંશનો કોઇ નહીં હોવાથી ઊમરગોએ ખુસીથી પંજાબના હાકેમ ધાણ્યાં તલસખને ડેરવ્યો. યુક્તમી વંશના ખુસ ખુસ રાજાનો એ એક તુર્કિ યુક્તમ હતો. ઇ. સ. ૧૩૨૫ માં પંગાળા તરફથી પાછાં કરતાં તેની ઊપર એક દેશ દુદ્દી પડવાથી એ મરાણ પામ્યો. એ દેશ એના છેકરા જુમાખ્યાં જેણે પછવાડેથી મહમદ તલસખ નામ ધારણ કર્યું, તેણે ઊભા કર્યો હતો, અને તે વખતે પોતે હાજર નહોં હતા તેથી એવો શક આવેછે કે એમાં એનું કંઈ કાવતરું હશે.

મહમદ તલસખ ૧૩૨૫-૫૧

એ ધણોજ ઉદાર, ચતુર, ને બાણેલો હતો. એની પછવાડેની વર્તણૂક એક ધેના માણસ સ્વયં સરખાવી શકાય એવી હતી. તેણે સ્થિત દેશ ઊપર હુમલો કરતા સુદ એક લાખ માણસનું લશ્કર મોકલ્યું, પણ હિમાલય પર્વત એળંગતાં શક્ય જાનો નાથ થયો. એણે પોતાની રાજધાની દિલીમાંથી ફેરવી દક્ષિણે દોહતાપાદમાં લઇ જવાનો કાવતરું કર્યો, અને પોતાની રૂયતને ત્યાં જઇ વસાણું કરાવ્યું. જ્યારે જુલગ અને બાર કરથી કંતાળો તેની રૂયત જંગલમાં નારી જતી ત્યારે પોતાના લશ્કર પ્રસે તેનો શિકાર કરાવતો. એક વખત એના દાંત પડી ગયો, તેને પાદશાહી દબદબાથી ડરાવી તે ઉપર એક કિમતી ધોર ચણાની સિંધમાં બળવાખોરોની પછવાડે જતાં હ. સ. ૧૩૫૧ માં કશ્મીરમાં એ મરાણ પામ્યો. એના મરાણ વાંચે એ

પું કહેવાયછે, કે ઇંગ્લાંડના પેલેના હેત્રો રાજાની માફક માછ-
લી ધણી ખાંધી તેથી થયું.

શ્રીરોજશાહ ૧૩૫૧-૮૮

મહમદ તઘતખની પછી એના ભત્રીજો શ્રીરોજશાહ ગા.
દીએ ખેડા. સતજલ નદી ઉપર કીરોજપુર શહેર વસાવાથી એ-
ને કીરોજુદીન પણ કહેતા. તેણે સજાહ અંધથી રાજ કારભાર
રૂઢી રીતે ચલાવી પોતાની રૈયતને સુખી કરી રૈયતના
સુખને સાર પુજો, મસીદો, મદેશ, વગેરે જેટલાંએક જાહેર ગુ-
પ્ત કામો અંધવાં; તથા ખેતીની આગાદી સાર નેહરો અંધા-
વી. એ ઇ. સ. ૧૩૮૮ માં પોતાની ૬૦ વર્ષની જિમ્મરે મરણ
પામ્યો. શ્રીરોજશાહની પછી તેના વંશના રાજાઓ વધારે
નયજા હોવાથી, માળવા, ગુજરાત, આનંદેશ વગેરેના રાજપૂતો
તેમની આણમાંથી નિકળી સ્વતંત્રપણે પોતે રાજ ચલાવવા માગ્યા.

તૈમુરની ચઢાઈ

શ્રીરોજશાહના પૌત્ર ખીજ મહમદના વખતમાં તૈમુર ના-
મના એક તુર્કિએ ઇ. સ. ૧૩૯૮ માં દિલ્હી તરફ ચાલી કીધી.
ઇ. સ. ૧૩૯૭ માં ખતનેરના કિલાનો હાકેમ મુજતાનમાં એના
છોકરા પીરમહમદની સામે થયો. તૈમુર તે કિલા તરફ ગયો
અને તેઓમાંના ૫૦૦ ને મારી નાંખ્યા. ત્યાંથી પાછા
દિલ્હી તરફ આવતાં રસ્તામાં તેણે ઘર, ખેતરો વગેરે આગો નાં-
ખ્યાં. ઇ. સ. ૧૩૯૮ માં એણે દિલ્હી જાગડ કર્યું, તથા ધણીકલૂટ
અને અગણિત અંધવાઓ લઈ પાછો કર્યો. ત્યાર પછી જ્યારે
એની પાસે ઘણા અંધીવાનો થયા ત્યારે તેમાંથી પંદર વરસની

હમરના રાખી બાકીના ૧૦૦૦૦૦ને મારી નાંખવાનો હુકમ કર્યો. એનાં મુખ્ય શહેરો બુખારા તથા સમરકંદ હતાં. એ ઇ. સ. ૧૪૧૩માં સમરકંદમાં મરી ગયો.

તૈમુરે ઇ. સ. ૧૩૯૮ માં દિલ્લી બિજડ કર્યું ત્યારથી તે ઇ. સ. ૧૪૪૬ સુધી તે શહેર અંધિર રાજમાં રહ્યું. એટલા વખતમાં ખીજરખાં, મહમુદ, મ્યૂરાની અને અનાગીદીન એ ચાર સૈયદોએ મોગલ લોકના સૂબા તરીકે દિલ્લીમાં રાજ કર્યું, પણ દિલ્લી શિવાય ખીજ કોઈ જગ્યાએ તેમની સત્તા ચાલતી નહોતી.

લોદી વંશ ૧૪૪૬—૧૫૨૬.

બેહલુલ લોદી ૧૪૪૬—૮૮

એ વંશના બેહલુલ લોદીએ ઇ. સ. ૧૪૪૬ માં મરહિંદ તથા પંજાબ લઈ સૈયદ અનાગીદીનને દિલ્લીમાંથી હાંકી કાઢ્યો; અને જોતપુર જીતી લીધું.

સીકંદર લોદી ૧૪૮૮—૧૫૧૮.

બેહલુલ લોદીના મરણ પછી એનો ભાઈ સીકંદર લોદી ગાદીએ બેઠો. એણે બાહ્ય પોતાના રાજ સાથે જોડી નાખ્યું. એના વંખતમાં હિંદુઓને ઘણું દુઃખ ખમવું પડ્યું. એની પછી એનો છોકરો ઇબ્રાહીમ ગાદીએ બેઠો.

ઈબ્રાહીમ લોદી ૧૫૧૮—૨૬

એ ઘણો નિર્દય અને અભિમાની હોવાથી તેના કાર-ભારીઓને અજખાંમણે થઈ પડ્યો. આ કારણથી પંજાબના હકિમ દોલતખાં લોદીએ બાબરને મદદ માંગાવ્યા. ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં બાબરને અને ઇબ્રાહીમને પાનીપતના મેદાનમાં લડાઈ

થમ, તેમાં ઇશ્વાહીમ માર્યો ગયો, અને લોદી વંશનો અંત આવ્યો.

મોગલ વંશ ૧૫૨૬—૧૭૫૮

આબર. ૧૫૨૬—૧૫૩૦

એ તૈમુરના વંશનો છોડા પુરુષ હતો. એ ઇ. સ. ૧૪૮૨ માં જન્મ્યો હતો. એનું ખરું નામ જહીરૂદ્દીન એટલે થમ ની રાશની હતું, પણ એની આહાદુરીને લીધે આબર એટલે “સિંહ” એવું નામ પડ્યું. ઇ. સ. ૧૫૦૭ માં તે પોતાને આદ્યાહ કેહેવડાવવા લાગ્યો. આ વખતે લોદી વંશનો અબિ માની ને નિર્દય ઇશ્વાહીમ લોદી રાજ કરતો હતો. એ માણસ એના સ્વભાવ પ્રમાણે રાજ ચલાવતો હતો તેથી એની કૈવત અને કારભારીઓને એ અળખામણો થમ પડ્યો હતો. એના બુલબુલી કંઠાળોને પંખળતા સૂચા લોકતપ્તમાં એ આબરને મદદ માંગ્યો ઇ. સ. ૧૫૧૬. આબરે ચારવાર ચડાઈ કર્યા પછી આબરે ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં ઇશ્વાહીમને પાળીપતના મેદાનમાં હરાવ્યો, ને પોતે મારીએ ખેડો. આ વખતે એને હિંદુઓ સાથે લડવું પડ્યું. આજમેર તથા નિવાડના રાજ સંગે એની સામે લડાઈ કરી, તેમાં એ સંગ રાજાને હસનામાં તથા લોદી વંશના ખીજ કેટલાક સરદારોએ મદદ આપી હતી. એ લડાઈમાં પેદલાં આબરની હાર થમ, તેથી એના સીરાહમાં નાહિ મ-તવાન થમ પાછા હડવા લાગ્યા, અને એના સરદારોએ પણ એને પાછા ફરવાનું સમજાવ્યું. આવું સમજવું ત્યારે એણે એના સરદારોને ખાલાવીને હિંમત આપી બારફેલાં તેથી તેઓએ કુરાનના ક્ષમ લીધા ફેં હવે મરવું કે મારવું. પછી તેઓ સી-ખરી આગળ દુબનો સામે લડ્યા, તેમાં હસનામાં માર્યો ગયો;

ને સંગ રાજાનું લશ્કર ચોતરફ વેરાવળ મથું છ. સ. ૧૫૨૭.
આ કતેહ પછી બાબરે જલદીથી બીજી કેટલીક પ્રતેહ મેળવી.
પેહલાં તેણે અયોધ્યા તથા બહાર પ્રાંત જીતી લીધા અને બંગા-
ળના બેદીલ થએલા સૂબાને સુનાહ કરવાની ફરજ પાડી. ત્યા-
ર પછી એ અંદેશીના કીલ્લા તરફ ઘસેલો. ત્યાંના હાકેમ મેદીન રા-
યના હાથ તળે રજૂતાએ ઘણું શુભાવન બતાવ્યું, ને બાબરના
લશ્કરને ઘણીકવાર પાછું હટાવ્યું. બાબરે જવારે તેમનું કાં-
પજ આપ્યું નહીં, અને બાબરનું લશ્કર કિલ્લા બેપર ચડવા
લાગ્યું ત્યારે તેઓએ પેહલાં પોતાનાં બહુયં છોકરાંને મારી
નાંખ્યાં અને પછી પોતામાંના બધા માર્યા ગયા ત્યાં સુધી
ઘણી બાહાદુરીથી લડયા. આ લડાઇમાં તેઓનો સરદાર મેદી-
નરાય પણ માર્યો ગયો હતો છ. સ. ૧૫૨૮.

આ વખતે બાબરનો છોકરો હુમાયુ જે કાબુલથી નવો-
સયો આવ્યા હતા તે મારો પડ્યો, અને ઘણું ઓસડ કર્યા પ-
છે સારો થયો નહીં. એથી બાદશાહે તેને જીવવાની આશા
ઝાડી. એ છોકરો બાદશાહનો લાડકવાળો હતો. તેથી એનું
દુખ્ય પોતાથી સહન નહીં થઈ શકવાથી તેના બીજાનાની પા-
સે ગઈ ને બાબરની પ્રાર્થના કરી કે, “હું પરમેશ્વર મારા પુ-
ત્રને હું નમાંથી ઓડવી તેનું દુખ્ય મને આપ;” અને પછી એ
કદમ નાન પાડી કહ્યો કે એનું દુખ્ય મેં લીધું. આથી વહેમી
બેકિન શીત પ્રમાણે વહેમથી તે બાદશે પડ્યો, અને એના
છોકરાની હાલત દીનપર દીન સુધારતી ગઈ. એજ મંદવાડથી
છ. સ. ૧૫૩૦ના ડીસેમ્બર મહિનાની ૨૬ મી તારીખે એ મરણ
પામ્યો. એ પુત્રનો ઘણો શોખી હતો તેથી કાબુલમાં પુલના

માંડવા નીચે નદી કાંઠે એને દાટ્યો. એ દારૂનો પણ ધણો શોખી હતો. એ ધણો માયાળુ, ઉદાર, ને ચંચળ હતો. એણે પોતાની રૈયતના મુખને અર્થે તજાવો તથા પાણીની નેહરો તથા મુસાફરોની સગવડને માટે કામ કામ ધર્મશાળાઓ બંધાવી હતી; ને આગ્રા, દીલ્લી, લાહોર ને પેશાવર તરફ ટપાલ ચાલુ કરી હતી. એણે પોતાનું અરિત ધણી સાદી રીતે તથા અતીશય ભાળાપણથી લખ્યું છે. એના પછી એ છોકરો હુમાયું ગાદીએ બેઠો.

હુમાયું ૧૫૩૦—૧૫૪૦ ને ૧૫૫૫—૧૫૫૬.

એ બાબરનો છોકરો હતો ને ઇ. સ. ૧૫૨૭ માં જન્મ્યો હતો. એના બાપના મુઆ પછી એ ગાદીએ બેઠો. એણે ઇ. સ. ૧૫૩૪ માં ગુજરાતના રાજા બાહાદુરશાહ સામે પેહલો સ્વારી કરી, કાશ્મીરે એને હુમાયુંના બળવાખોર સિપાઇઓને આશરો આપ્યો હતો. એ લડાઇમાં બાહાદુરશાહની હાર થઇ ને તેને મંદસરના કિલ્લામાં નાસી જવું પડ્યું. આંખ નેરમાં બાહાદુરશાહનો એક મજબુત ડુંગરી કિલ્લો હતો ને તેમાં પુરૂષ બળનો હતો તેથી તે બળનો હાથ કરવા હુમાયું અને તેના સિપાઇઓએ દિલકર્ષું. આ ઉપરથી તે કિલ્લો ઉપર હુમાયુંએ સ્વારી કરી. એ વખતે કિલ્લાની અંદરના માણસો બાહાદુરીથી એની સામે લડ્યા, પણ દીવાલમાં લોઢાની મેખો મારીને તેના આશરાથી હુમાયું પોતાના ૩૦૦ માણસો સાથે તે કિલ્લામાં પેઠો. આ કિલ્લો હાથ કરીને પોતાના બાપ મીરજા અસ્કરીને ત્યાંનો સૂબો કરાવી પોતે દિલ્લી તરફ ગયો. હુમાયું દિલ્લી પોહ્યાંયો નહીં એટલામાં તે કિલ્લો પાછો દુશ્મનોએ લ-

ધ લીધો. હુમાયુ યુજરાતમાં હતો તે વખતે એના રાજમાં
 થણી જગાએ ખખેડા ઊડ્યા હતા, તે થોડા વખતમાં એણે
 સમાધાન. એણે એવી ખખર મળી કે ચુનારના સૂબા શીરખાની
 સરદારી નીચે અશ્વગાન લોકે એક મોટું ખંડ ઉઠાવ્યું છે,
 અને વળી એના ભાઈ હિંદાલ ને કામરાન પણ એની સા-
 મે થવાની તૈયારીમાં છે. આ ખખર મળતાંજ એ પોતાના
 કમ્પીલાના શાહજહાંએને ખોલાવી એક સંપી થયો ને દુશ્મનો
 સામે એક દીક્ષથી લડવાને તેમને સમજાવ્યું. આયો વિમાર
 કરીને હુમાયુએ દુશ્મન સામે સ્વારી કરી કે તરતજ તેના બા-
 હાએ ફરી ગયા; તોપણ અશ્વગાનો સામેનો લડાઈમાં હુમાયુ
 જીત્યો ને શીરખાએ સજાહ કરવા માગી. આ વખતે એના
 પોતાનાજ કુટુંબમાં સંપ નહીં તેથી તેણે સજાહ કરવામાં ઢીલ
 કરી નહીં. શીરખા સાથે સજાહ થવા પછી એ ભાગપણે ન-
 મ્યોત થઈ ખેડા હતો એટલામાં એ દગલખાજ શીરખાએ હુમા-
 યુના લશ્કર પર છાપો મારવાની તૈયારી કરી. શેક અઢીલ ના
 મના અશ્વગાને હુમાયુને એ વિશેની ખખર આપી તે છતાં પ-
 લુ શીરખા દગો નહીં કરે એવું ધારી તેની સામે થવાની કંઈ
 તૈયારી નહીં કરતાં નમ્યોત થઈ ખેડી રહ્યો. જ્યારે હુમાયુનું
 લશ્કર એશારામમાં પડેલું ત્યારે અશ્વગાનો ચોતરફથી
 ટુટી પડ્યા. આ લડાઈમાં હુમાયુને જીતવાનો આશા નહીં ર-
 હી અને તેનું લશ્કર નાસી ગયું તેથી તે ગંગા નદી એળાં
 ગી આગ્રે જતો રહ્યો ઈ. સ. ૧૫૩૯. એના ભાઈએ જ-
 એ આત્યાર સુધી તેની સામે કાવચાં કરતા હતા તેઓએ આ
 વખત શીરખાની સામે લડવાને તેને મદદ કરી. આ મદદ

સહ હુમાયુ' શીરખાંની સામે થયો, પણ ઇ. સ. ૧૫૪૦ માં ક-
 નોજ આગળ એની હાર થઈ ને નાસીને બાહોર જવું પ-
 ડ્યું. અહીંઆં પણ દુશ્મનો આવી પોહોંચ્યા, તેથી પોતાના
 થોડાક સ્વારો સાથે સિંધુ નદીના પશ્ચિમ કાંઠા પર તેને આશરો
 લેવાની પ્રજ્ઞ પડી. જે રસ્તે થઈને એને જવું પડ્યું તે રસ્તો
 ઊંચડ હતો, તેથી પાણી અને ખોરાકની તંગાશને લીધે એને
 ઘણાં દુઃખ અમવાં પડ્યાં. આવા મંકટની વખતે ઇ. સ.
 ૧૫૪૩ માં એની રાણીને છેડકરો અવતર્યો. એ છેડકરો તે અ-
 કબર જેણે આગળ જતાં મોટું નામ કાઢ્યું. આ વખતે પણ
 દુશ્મનોનું લશ્કર પાછળ આવી પોહોંચ્યું તેથી પોતાની રાણી
 અને કુંવરને છોડી પોતાને નાસવું પડ્યું. એ રાણી અને
 કુંવરને મીરજાઅસ્કરીએ વકડી કેદ કર્યાં અને કામરાનને સોં-
 ધ્યાં. ઇ. સ. ૧૫૪૪ માં હુમાયુ' નાસીને ધરાન ગયો. ત્યાંના
 બાદશાહ તમસ્પે હુમાયુ'ને પોતાનો શુભી પંથ છોડી શીયા પંથ
 પાળવો કબુલ કરાવીને આશરો આપ્યો. વળી હુમાયુ'એ કં-
 દહાર આપવાનું કબુલ કર્યું તેથી પોતાના શાહાબદા મોરાદ
 મીરજાને ૧૪૦૦૦ માણસનું લશ્કર આપી તેનું જોએલું
 રાજ પાછું મેળવવા હુમાયુ'ની મદદે મોકલ્યો. આટલી મદદ
 લઈને ઇ. સ. ૧૫૪૫ માં હુમાયુ'એ પોતાના બાદ મીરજાઅ-
 સ્કરીના હાથમાંથી કંદહાર પાછું લીધું. એટલામાં તમસ્પ મર-
 જી પામ્યો, તેથી એણે એ મુલક પોતાને સ્વાધીન રાખ્યો. ત્યા
 ર પછી હુમાયુ' કાબુલ તરફ ચલ્યો. એ વખતે કામરાને એના છો-
 ડરા અકબરને મેહલની બારી આગળ લાવી એવું જણાવ્યું કે જો
 હુમાયુ' હુમલો કરશે તો હું આ બાળકને મારી નાંખીશ. તોપણ એ

ગી દરકાર નહીં કરતાં હુમાયુ'તે ઊપર એકદમ ટુટી પડ્યો તેથી જગમગ તેની કામિ નહીં થતાં નાસીને સિંધુ નદીને કિનારે અદ્યશર શેહેરમાં બરાહ બેસા, ને તેના હાથેમ હથત આરબુની મદદ માગી હો હુમાયુ' મહેલમાં પેડો અને પોતાની રાણી તથા કુંારને મળ્યો. ત્યાર પછી કામગીને હુમાયુ' ઉપર વારંવાર હુમલા કીધા પણ કાંઈ વાધું નહીં તેથી અંતે ગબર લોકોના મુજતાનના મુતક તરફ નોંડા. એ મુજતાને એને હુમાયુ'ને હવાલે કીધો. આ વખતે હુમાયુ'એ આગ્રાએ તેની આંખો કોડી નાંખાવી ઇ. સ. ૧૫૫૩. આ વખતે દિલ્હીમાં શીરશાહના વંશનો સીકંદરશુર નામે પાદશહ રાજ્ય કરતો હતો. એના જુલમથી દિલ્હી તથા આગ્રાના લે ન મહા કાંટાયા હતા અને તેઓની વચે પુરો સંપ નહોતો હતો તેથી હુમાયુ' આવી સારી તક જોઈને ૧૫૦૦૦ રાણસનુ લશ્કર લેઈ તેના કામિ થયો ને તેને હરાવી પોતે ગાદીએ બેઠો ઇ. સ. ૧૫૫૫. એ પછી હુમાયુ' આગ્રા દિવસ જીવ્યો નહીં એ પોતાના મગમેલિની શીડી ઉપરથી ઉતરતો હતો એનામાં તેના પગ લપર્યો ને ત્રણ દિવસ મંદવાડ મોગવી ઇ. સ. ૧૫૫૬ ના મરણ પામ્યો.

અફઘાન વંશ ૧૫૪૦—૧૫૫૫

શીરશાહ ૧૫૪૦-૧૫૪૫

હુમાયુ'ને કનોજ આગળ દુરાવ્યા પછી ઇ. સ. ૧૫૪૦માં એ દિલ્હીની ગાદીપર બેઠો એણે શીરખાશુર એટલે સિંહ નો ધણી કહેતા, કારણ કે એક વખતે એણે એક સિંહને એક ફટકાથી મારી નાંખ્યો હતો. એણે મારવાડના રાજા માલદેવ સામે હુમલો કીધો ને તેના રેઝીન નામનો કિલ્લો દગાથી હાથ કરી તેમાંના તમામ હિંદુઓને નિર્દય પણે મારી નાંખાવ્યા.

એણે ઇ. સ. ૧૫૪૫ માં મેવાડના રાજા સામે હુમલો કરીને કલીન્ગરને ઘેરો ધાલ્યો, તેમાં નરનું પીપ ફાટવાથી દાજ્યો ને તેજ દીવસે મરણ પામ્યો. એણે પોતાની રૈયતને સાર તથા મુસાફરોને સાર આગ્રાથી માંડું સુધી અને બંગાળાથી તે સિંકુ નદી સુધી રસ્તો બંધાવ્યો; અને તેમાં હામ હામ કુવા તથા બંમંશાળાઓ વગેરે બંધાવ્યાં હતા; મહેસુલ લેવાની ટેલેલીક રીત માં પણ એણે સુધારો કર્યો હતો. એના પછી એના છોકરો સલીમશાહ ગાદીએ બેઠો.

સલીમશાહ એ શીરશાહનો છોકરો હતો. એણે ઇ. સ. ૧૫૪૫થી ૧૫૫૩ સુધી રાજ કર્યું. એણે દિલ્લીમાં એક મહેલ બંધાવ્યો હતો તેને સલીમગઢ કહે છે. એના પછી એના છોકરો શીરજી ગાદીએ બેઠો.

શીરજી એ સલીમનો છોકરો હતો. એણે માત્ર થોડાજ મહિના રાજ કર્યું. એણે એના કાકા મહમદ આદીલશાહે મારી નાંખ્યો ને પોતે ગાદીએ બેઠો.

મહમદ આદીલશાહે ૧૫૫૩થી ૧૫૫૫ સુધી રાજ કર્યું. પોતાના ભત્રીજા શીરજીને મારી નાંખી પોતે ગાદીએ બેઠો. એ ધણો ધાતકી હતો. એણે નીચા કુળના માણસોને રાજમાં મોટી મોટી પદ્વી આપી પોતાનો સમ્રાજ્ય બળનો ખાલી કર્યો. ત્યાર પછી એણે પોતાના અમીર ઊમરાવની ભગીરો જપત કરી તેથી હામ હામ બખેડા થયા; અને દિલ્લી, આગ્રા, પંજાબ વગેરે શહેર આપાં. હેમુ નામનો એક શખ્સ જે અસલ દુકાનદાર હતો તેને એણે પોતાનો વજીર કર્યો હતો. એના રાજના પાંચ ભાગ થયા હતા, તેમાંનો એક સીકંદર શુરના હાથમાં હતો. હુમાયુએ પોતાની આગલી પાદશાહી તેના હાથમાંથી પાછી મેળવી હતી.

અકબર ૧૫૫૬—૧૬૦૫

એ હુમાયુનો ઝોકરો હતો, ને ઇ. સ. ૧૫૫૬ માં ગાદીએ બેઠો હતો. જે વખતે હુમાયુ પોતાના થોડા સોબતો સાથે શીરશાહના મારથી ધરાન તરફ નાસતો હતો તેવામાં સિંધમાં અમરકોટ આજના એનો જન્મ થયો હતો ઇ. સ. ૧૫૪૩. એને તથા એની માને સિંધની છાવણીમાં મુકી હુમાયુને ધરાન નામી જયું પડ્યું હતું. આ વખતે તેઓ હુમાયુના બાપ મીરજા આફઝીના હાથમાં આવ્યાં ને તેમને તેણે પકડી કેદ કરી તેના બાપ કામરાનના રવાંદીન કીધાં હતાં. જ્યારે હુમાયુએ ધરાનથી તમરૂપની મદદ લઈ પોતાના બાપ કામરાનને હરાવ્યો ત્યારે તે તેમને જોઈ શક્યો. અકબરનું ખરૂં નામ જલાલુદ્દીન મહંમદ એટલે ધરમની કીર્તિ હતું. અકબર એ એનો કિતાબ હતો. જ્યારે એ ગાદીએ બેઠો ત્યારે માત્ર ૧૩ વરસની ઊંમરનો હતો તેથી એનું રાજ એનો વજીર બેરામ ચલાવતો હતો. એ વજીરે પોતાના ડાહ્યાણથી રાજની અંદર જે બળવાઓ થયા તે સમાવ્યા હતા. એ વખતે શીરશાહના વંશનો શીકંદરશુર પોતાને દિલ્લી અને પંજાબનો બાદશાહ કહેવડાવતો હતો, તે સરહિંદ આગળ અકબરની સામે થયો. એ લડાઈમાં મહંમદ આદિલીના વજીર હેમુએ શીકંદરને મદદ કરી હતી. બેરામ ધણીવાર સુધ્ધી એમની સામે પાનીપતના મેદાનમાં લડ્યો, તેમાં આખરે હેમુની આંખમાં તીર વાગવાથી હાથી ઊપરથી નીચે પડ્યો. આથી હિંદુઓ ગભરાયા અને પોતાનો રાજા માર્યો ગયો એવું સમજી વખેરાઈ ગયા. આથી બેરામની જીત થઈ ને શીકંદરશુર તેને શરણે થયો. આગળ ચાલતાં પંજાબના

ત્રાસ પોતાની સત્તા આડે માર્ગે વાપરવા માંડી. તરદીએ
 જે આદેશોનો ધણો માનીતો હતો તથા મુશીબતની વખતે
 એનો સોંપનો હતો તેને એણે મારી નાંખાવ્યો. વળી એણે
 એક મોટા ઊમગવને પણ મારી નાંખાવ્યો; આદેશોના ઊરનાદ
 ખીરમહમદખાને દેશનીકાજ કરાવ્યો; અને એવાં યીજાં ધ-
 ણ્યાં અધઘીત કામો કીધાં. આથી અકબરની તેના ઊપર ઇત
 રાજ થત, તેથી ઇ. સ. ૧૫૬૦માં તેણે રાજની લગામ પોતાના
 હાથમાં લઈ વજીરના એકાધારથી એને ખરતરફ કીધો. આ ઉપરથી
 ખેરામખાંએ અકબરની સામે ખંડ ઊઠાવ્યું, પણ અકબરની કોત્રે
 તેની કોત્રને હરાવી નેથી તે અકબરને તામે થયો. પછી મફે
 હજ કરવાના ઇરાદાથી અકબર પાસેથી ખેસુમાર ખજાનો લઈ
 એ નિકળ્યો, પણ એણે કોઈ અમીરને આગળ મારી નાંખ્યો હશે
 તેનો છોકરો એને યુજરાતમાં મળ્યો તેણે એને મારી નાંખ્યો.
 ત્યાર પછી ખાનજહાંન, રાજખહાદુર, આદમખાં, અખદુલખાં
 અને અસોફખાં વગેરે જે અકબરના સૂબા હતા તે અકબરની
 સામે થયા. પણ ઇ. સ. ૧૫૬૭ સુધીમાં એણે તેમને હરાવી વશ
 કર્યા. ઇ. સ. ૧૫૬૨ માં એણે મારવાડ સામે લશ્કર મોક-
 લ્યું ને મીરતનો કિલ્લો સર કર્યો. ઇ. સ. ૧૫૬૭માં જેપુરનો
 રાજા, જેધપુરનો રાજા અને બાબરની સામે થનાર સંગનો
 છોકરો ઉદયગીર, જે ચીતોડનો રાણો કહેવાતો હતો, તેઓએ
 અકબરની સામે ખંડ ઊઠાવ્યું. પણ અકબરનું લશ્કર સામે ઊ
 બેઠું હતું, તેની સાથે લડવાની છાતી નહોતી આવી તેથી ઉદયગી
 ર યુજરાતની ગિત્તરના પાહાડોમાં પોતાનો જીવ અપાવવા ના-
 મ્ય, ત્યાર પછી અકબરે ચીતોડના કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો, પણ

જયમલ નામના રજપુતના હાથ તળે તે માંહેલા આદમી હિં-
 મતથી લડ્યા. કિલ્લાની અંદર ઝારાક વગેરે સૌ ભરેલું હતું
 તેથી લાંબી મુદત સુધી તેઓએ તેનો બચાવ કરીયો, પણ આખરે
 અકબરે સુરંગો ફાડી તે કિલ્લાનો પાયો નબળો કરીયો, ને જયમ
 લને પોતાને હાથે ગોળો વતી માર્યો. આથી અંદરના રજ-
 પુતો ગભરાયા, ને પોતાનાં બેરી છોકરાંને મારી નાંખી સ-
 ધળા બહાર નીકળી મુસલમાનો ઉપર તુડી પડ્યા ને જીવતા
 સુધી બાહાદુરીથી લડ્યા. ત્યાર પછી અકબરે પોતાના સા-
 બકા બાધ જેનખાં તથા પોતાના દોસ્ત ખીરખલના હાથ તળે
 એક મોટું લશ્કર દાઝેખાં ને બાહાર અને ઝોરીસાનો મુલક
 રાકી બેઠો હતો તેની સામે મોકળયું ઇ. સ. ૧૫૮૬. ખીર-
 ખલ આ લડાઈમાં માર્યો ગયો તેથી અકબરે પોતાના સરદાર
 ટ્રાડરમલ તથા માનસિંહને મદદને સાર મોકલ્યા. તેમણે દાઝે
 દખાંને મારી નાંખી અશ્વગાનોને હાંકી કાઢ્યા. ત્યાર પછી એણે કા
 શ્મીર, સિંધ અને કંદહાર વગેરે તામે કરીયાં. આ વખતે નર્મ
 દા નદીને ઉત્તરનો સઘળો ભાગ અકબરને તામે થયો. ઊન
 ર હિંદુસ્તાન સર કર્યા પછી એણે દક્ષિણ હિંદુસ્તાન તામે કરતા
 નો ડરાવ કર્યો. ઇ. સ. ૧૫૮૫ માં પોતાના છોકરા મુરાદ તથા
 વજીર ખેરામના છોકરા મીરખાખાને લશ્કર આપી અહમદ
 નગર જીતી લેવાને મોકલ્યા. આ વખતે આંદખીખી નામનો
 એક ધણી બાહાદુર અને ધણી લડાયક સ્ત્રી ત્યાં રાજ ક-
 રતી હતી. તેણે અકબરની ફાજનું આવડું સાંભળી વીજાપુ-
 રના રાજા જોડે સલાહ કરીયી, અને કેટલાંક નાનાં રાજાને પો-
 તાની પક્ષમાં લીધાં. જ્યારે મુરાદનું લશ્કર સુરંગો ફાડી કિ

હતામાં પેહું ને તેનું લશ્કર ગભરાઇને નાસવા લાગ્યું, ત્યારે
 એ બાહાદુર સ્ત્રીએ લેલાનો બખતર પેહરી તથા માં ઉપર બુ-
 રખા નાંખી હાથમાં સમથેર લઇ પોતાના નાહિંમત થએલા લ-
 શ્કરને ઊથકેડ્યું, ને દુશ્મનના લશ્કરને મારી કાઢ્યું. અંતે બંને
 પક્ષોવાળાને મજાહ થઇ પણ તે લાંબા વખત સુધી ચાલી નહીં.
 જ્યારે ઇ. સ. ૧૫૯૯માં ચાંદબીખીને તેના સિપાઇઓએ દ-
 ગાથી મારી નાંખી ત્યારે અકબરે તે શહેર ઉપર હુમલો કીધો,
 ને તામે કરી ચાંદબીખીના છોકરા બાહાદુર નીજમશાહેને ગ્વા-
 લીઆરના કિલ્લામાં કેદ કર્યો. ઇ. સ. ૧૬૦૧માં એણે ખાન-
 દેશ સર કૃષ્ણ ને આશીરગદનો કિલ્લો જીતી લઇ પોતાના છો-
 દરા દાનીયાલને તે રાજ સોંપ્યું, ને અબુલ ફાઝલ નામના
 પોતાના એક મિત્રને તેનો વજીર બનાવ્યો. એના વખ-
 તમાં રૈયતને જેવું શુભ મળ્યું, તેવું મુસલમાન લોકો હિંદુસ્તા-
 નમાં આવ્યા ત્યાર પછી તેમણે કદી ભાગવ્યું નહોતું. તેણે
 હિંદુઓ અને મુસલમાનો વચે ફેર નહીં રાખીને તેમને રાજમાં
 માઠી માઠી પદ્ધતી આપી. તોડરમલ નામના હિંદુને મેસુલ આતા-
 ના ઉપરી કીધો હતો. એણે સતી થવાની ચાલ બંધ પાડી અને
 હિંદુઓમાં બાળ લગ્ન કરવાની મના કીધી, ને વીધવાઓને પુનઃ
 વીવાહ કરવાની છુટ આપી, તથા ઘેટલાએક ગેરવાંજખી કરે.
 અને અધઠીત શિક્ષા કાઢી નાંખી. ધરમ સંબંધો બાબતમાં
 એ રૈયતને છુટ આપતો. અકબર કદમાં બિચો, ખુબસુ-
 રત, અને મીલનસાર હતો. એ બાબરની માફક મુસાફ-
 રીનો શોખીલો હતો. એણે બાળપણમાં દારૂનો ધણો શોખ લા-
 ગ્યો હતો, પણ મોટપણે તે મીનાહારી થયો હતો. એણે જુદા

જુદા ધર્મનો અભ્યાસ કર્યો હતો. એણે પોતાની સઘળી જી-
દગાની મુખમાં ગુજરી હતી પણ પાછળથી એના હોઠગા સલી-
મની બદચાલ તથા મુરદ અને દાનીયાતના મરણને લીધે
એને ઘણું દુઃખ લાગ્યું હતું. એ ઇ. સ. ૧૬૦૫ માં મરણ
પામ્યો. એણે આગ્રા શહેરમાં દાટ્યો હતો અને તે ઉપર એક
સુંદર ધોર ચણાવી હતી. એના મુખ્ય મિત્રો અબુલ શાજલ અને
પ્રીયજી નામના બે ભાઈઓ હતા. અબુલે આઘને અકબરની
નામનો એક ગ્રંથ રચ્યો હતો, જેમાં એનું જન્મ ચરિત ત-
થા રાજનીતિ અને જાહેર તથા ખાનગી કામોનો હેવાલ આ-
પેલો છે. એના પછી એના છોકરો સલીમ ગાદીએ બેઠા.

સલીમ ૧૬૦૫ થી ૧૬૨૭.

એ ઇ. સ. ૧૫૬૭ માં જન્મ્યો હતો. અકબરના મરણ
ની વખતે એજ શકત એનો જીવતો છોકરો હતો. એની બદ-
ચાલને લીધે એને બદલે એના ભાઈ છોકરા ખુશનને રાજ
આપવાનો અકબરનો હરાદો હતો પણ અમીરોએ સમજાવ્યો
તેથી સલીમને ગાદી આપવાનું કબુલ કર્યું. એણે ગાદીએ
બેસતાં જ જાંહાંગીર એટલે દુનિયાનો જીતનાર એવું નામ ધા-
રણ કર્યું. એનામાં એના બાપના જેવા સદગુણ અને હિંસીયા
રી નહીં તેથી થોડા વખત સુધી એના રાજમાં બખેડા થયા,
અને જે મુલકો એના બાપે લીધા હતા તે સઘળા એના હાથ
માંથી જતા રહ્યા. એ બહોળા વીરધી અને બેદરકાર હતો તોપણ એ
ના રાજમાં રૈયત સુખી હતી. ધર્મ સંબંધી બાબતોમાં અકબર
કરતાં પણ એણે રૈયતને વધારે છુટ આપી હતી. એ બધાને
પ્રરતો ધનસાથ આપતો અને વારંવાર કહેતો કે “જો જંગલ

ના હવાનો અથવા પક્ષીઓ વચે વાંધો હોય તો તેમને પણ વાજળી ધનસાશ આપવો જોઈએ.” સલીમ ગદીએ એક ત્યાર પછી એનો મોઠો છોકરો ખુલ્લે પાંખ તરફ નાખી ગયો, અને એક મોટું લશ્કર બેથું કરી એના આપણી સામે લડવાને આંખો, પણ સલીમ તેને હરાવ્યો, અને ગાલીબરના કિલ્લા માં કેદ કર્યો. એને એના નામ શાહજાહને ઇ. સ. ૧૬૨૧ માં મારી નાંખાવ્યા. સલીમ તેના ૭૦૦ સામતીને એક પછી એક એની નજર આગળ મુખીએ મરાવ્યા. એના રાજમાં જાણવાનોગ ખીના એ નુરજાહની સાથે પ્યારમાં પડ્યો હતો તે છે. એ એના આપના વાવતથીજ એના માથે પ્યારમાં પડ્યો હતો, પણ તે હલકા કુળની હતી તેથી અકબરે તેને શીર અફગાન જેને પાછળથી બહવાનનો હકિમ કીધો હતો, તેનો માથે પરણાવી. અકબરના મગણ પછી સલીમ પોતાના સાવકા ભાઈ કુતુબને જગાણનો સૂબા કરી શીર અફગાનને મારી નાંખી નુરજાહને તેની તરફ રવાને કરવાનો હુકમ કીધો. કુતુબ એક નાનું લશ્કર લઈ તેની સામે ગયો, પણ શીર અફગાને તેને પોતાની કટારવતે માર્યો, તોપણ આખરે સિપાઈઓએ તેને મારી નાંખ્યો, અને નુરજાહને દિલ્લી તરફ રવાને કરી. સલીમ તેના બરથારને મારી નાંખાવ્યો એવું સમજી એની માથે પરણવાને એણે ના કહી પણ આખરે ઇ. સ. ૧૬૨૧ માં એની માથે એણે લગ્ન કીધું એણે એને નુર માહાલ એટલે મહેલનું નુર તથા નુરજાહાં એટલે જાહાનનું નુર એવું નામ આપ્યું હતું. જાહાનીર એના આપને પોતાનો જ જાનસી કીધો હતો તથા એના ભાઈને લશ્કરની સરદારી આપી હતી. ઇ. સ. ૧૬૦૭ માં હિંદુસ્તાન સાથેનો વેહેવાર

ખુલો મુકવા માટે ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપની તરફથી ફતવાન હોકી-
ન્સ નામનો ગ્રહસ્થ સલીમગી દરબારમાં આવ્યો. જ્યારે તે
સુરત આવ્યો ત્યારે એને એવી અપર મળી કે ખાતાના સૂચા
મોકલોગ્યાના હુકમ સિવાય એનો સામાન લંગર કરવા દીધા
માં આવશે નહીં. આ કારણસર મીઠા હોકીન્સ એને મળવા
ગયો. તેણે તેની સાથે લાવેલા સામન વેચવાનો તથા ખીજો
સામન ખરીદ કરવાની રજા આપી. સલીમગી રજા સિવાય
એણે તેને ઢોડી ધાલવાની તથા પોતાનું હંમેશનું રેશનુ કર-
વાની ના કહી. એ સૂચાએ પછવાડેથી એ ફતવાન સાથે અ-
રાબ વતિણુંક ચલાવી તેથી તે આવે ગયો. અહીંઆ તે સલી-
મગી એટલો તો માનીતો થયો કે સુલીમ તેને કેટલીએક જ-
ગા ને દર વર્ષે ૩૦૦૦ પાંડની મહેસુલ આપવા કહીને પોતાની
પાસે રાખ્યો, પણ એ મહેસુલાની ઘણા દીવસ મુદ્દો ચાલી નહીં.
મોકલોગ્યાના અને સલીમના વચ્ચે હુમનના મુશ્કેલીથી સુલી-
મ તેને દરબાર છોડી જવાનો હુકમ કર્યા. ઇ. સ. ૧૬૧૧ માં
ઇંગ્લાંડના પેરિસ જેમ્સ રાજની તરફથી જે ખીજો ગ્રહસ્થ સ-
લીમનો દરબારમાં આવ્યો હતો તે સર ટામસ રા હતો. ઇ. સ.
૧૬૧૫માં જ્યારે તે બહરાનપુર આવ્યો ત્યારે સલીમનો ખીજો
છોકરો પારસીજ જે તે જગાનો સૂબો હતો તેણે તેને ઘણા આ-
વકાર દીધા ; અને સલીમનો દરબારમાં મોકલવાની કબુલાત
આપી. પણ જ્યારે તેનાથી પોતાનું ધારણું કામ ચકું નહીં,
ત્યારે તે અજમેર ગયો. સુલીમ આ વખતે ત્યાં રહેતો હતો.
સલીમની દરબારમાં ખીજ જે એલચીઆ આવ્યા હતા તેના
કરતાં એને વધારે સનમાન મળ્યું, પણ હોકીન્સની માથક

મોક્ષીશ્યાંની, એના વજીર અલોશ્યાંની, અને શાહજહાંની
 હાથકેરણીથી એને પણ દરબાર છોડી જવાનો હુકમ થયા હતો.
 ૪૦ મ્મ ૧૬૧૮. એ ત્રિવાય વીળપુરના રાજાનો પ્રસિદ્ધતા ના-
 મનો એલચી તથા ફેન્ય મુસાફર બર્નિઅર મલીમની દરબારમાં
 આવ્યા હતા.

પ્રથમે ઉઠાવેલો બળવો મમાવ્યા પછી મલીમે બા-
 ગાળા પ્રાંત તામે કીધા. એણે ઉદેપુરના રાણા સામે ફોજ
 મોકલી. એ ફોજની સરદારી પેહેલાં મોખતખાં અને અબદુ-
 લખાને આપી હતી, પણ જ્યારે તેઓ તેને વશ કરી શ-
 ક્યા નહીં, ત્યારે પોતાના ભાઈ શાહજહાંને મોકલ્યો. એણે
 તે રાજાને એટલો બધો દબાવ્યો કે આખરે તેણે દિલ્લીના રાજા
 ની સરસાઈ કબુલ કીધી. ત્યાર પછી એને દક્ષિણમાં સ્વારી
 કરવા મોકલ્યો, ત્યાં પણ પ્રતેહ મળવી આવ્યો તેથી સમજા
 એને એ બહાલો થઈ પડ્યો. નુરજહાંએ પોતાને અફઘાનના
 પેટથી જે છોકરી થઈ હતી તેને મલીમના પેટથી થએલા
 છોકરા સાથે પરણાવી; અને તે છોકરાને રાજા મળવાને સાર
 પોતે પ્રયત્ન કરતી હતી. આથી શાહજહાંને નુરજહાંના ભાઈ
 અમરશ્યાંની છોકરી સાથે પરણ્યો હતા તેણે પોતાના બાપનો
 સત્તામાંથી નિકળી એકદમ બંડ ઉઠાવ્યું. આ શાહજહાંએ
 પોતાના ભાઈ પ્રથમે જે તરતજ બંધીયાનેથી નિકળ્યો હતો
 તેને મારી નાંખ્યો હતો. એને મલીમના અમીરે તરફથી મદદ
 મળી હતી, કેમકે સલીમે નુરજહાંની તરફના માણસોને રાજાની
 અંદર ભારે જગાઓ આપી હતી તેથી તેઓ એના ઉપર
 નરાજ થયા હતા. સલીમે તેમની સામે પોતાના છોકરા

પારવીઝ અને પોતાના સરદાર મોખત્યાનને મોકલ્યા; જેઓએ તેમને હરાવ્યા. અને શાહજાંહાં પોતાના બાપ આગળ જઈ તાંબે થયો. મોખત્યાં સલીમના ખીજા છોકરા પારવીઝની પક્ષે એસતો હતો; તેથી નુરજાંહાંએ સલીમને મુમજવી પોતાની પાસે તેને કાબુજ બોલાવી મંગાવ્યો. આ વખતે બંગાળા પ્રાંતના એક સરદાર ઉપર કેટલીએક તરેહની બદચાલ ચલાવવાનું તથા રૈયત ઉપર જુલમ યુઝવવાનું તથા સરકારી નાણાં ખાઈ જવાનું તેણેમત મુક્યું. આથી મોહોખત્યાં યુરસે થયો અને જ્યારે જાંહાંગીરે કાબુજ તરફ જતાં ઝેલમ નદી ઉપર પડાવ નાંખ્યો હતો ત્યારે મોખત્યાં પોતાના ૨૦૦૦ ચુકી કાહાડેલા સ્વારો સાથે તેના ઉપર ટુકી પડ્યો અને તેને કેદ કર્યો. નુરજાંહાંને જ્યારે ખબર પડી કે મુલીમ કેદમાંછે ત્યારે તેને છોડવાને તેણે કાળીએક તદ્દખીર કરી, પણ જ્યારે તે રદ ગઈ, ત્યારે તેણે મોખત્યાં ઉપર હુમલો કરી સલીમને છોડવાનો વિચાર કર્યો. પણ તેમાં મોખત્યાંની પ્રતેહ થઈ નહોતી; ત્યારે આખરે નુરજાંહાંએ સલીમની સાથે જાંહાંગાનામાં રહેવા અરજ કરી તે પ્રગણે તેણે તેને સલીમની સાથે કેદ કરી, તેથી તે આખરે મુલીમને છોડવી શકી. અને મોખત્યાંને નાસી જવું પડ્યું. ઇ. સ. ૧૬૨૬માં સલીમનો ખીજો છોકરો પારવીઝ મરણ પામ્યો તેથી મોખત્યાં શાહજાંહાંને મળી ગયો. એ શાહજાંહાંને નુરજાંહાંનાં બાઈ અલીશખાંએ પણ મદદ કરીહતી. પણ એટલામાં કાસ્મીરથી લાહોર જતાં ઇ. સ. ૧૬૨૭માં મુલીમ રસ્તામાં મરણ પામ્યો, અને શાહજાંહાંને ગાદીએ બેઠો. એ દારનો ધણો શોખીલો હતો. અને વારંવાર સોના રૂપાથી પોતાની વુલન્યા કરી તે વહેચી દેતો.

શાહાજહાન-૧૬૨૭-૧૬૫૮.

એ ઇ. સ. ૧૫૬૪માં જન્મ્યો હતો. જહાંગીરના મરણની વખતે સાહજહાનો વડો છોકરો જન્મ્યો હતો. શાહજહાંએ એના બાપની સામે હુમલો કરીશો હતો, તેથી જહાંગીરે પોતાનું રાજ્ય શહરીયારને આપવાને કહ્યું હતું. જાહાંગીરના મરણની વખતેજ શાહજહાંન દક્ષિણમાં હતો ને શહરીયાર લાહોરમાં હતો. જુરખાંના બાઈ અશોકપાએ નામને ખાતર ખુશના છોકરાને તખ્તપર બેસાડી પોતાની બહેનને નજર કેદ રાખી. ત્યાર પછી તે શહરીયારની સામે લાહોર તરફ ગયો. શહરીયાર પોતાના કાકા દાનીઆલના છોકરાઓ સાથે સંપ કરીને અસોપ્રખાંની સામે ગયો, પણ તેમાં તેની હાર થઈ ને ના સવું પડ્યું. ત્યાર પછી તેને ને તેના કાકાના બંધે છોકરાઓને તેના મળતીઓએ દગાથી પકડી શાહજહાંનના રવાંદીનમાં કરીયા. જોણે તેઓને મારી નાંખ્યા. શાહજહાંન તેના સસરા અસોપ્રખાં અને માહોબતખાંની મદદથી ઇ. સ. ૧૬૨૮માં ગાદીએ બેઠો. ત્યાર પછી ચોતરફ બંડ સળગ્યાં. ઇ. સ. ૧૬૨૮માં જશમેક જાતના તાતારના લોકોએ કાબુલમાં બંડ કર્યું ને તે શહેર છુટી કિલ્લાને ઘેરા ઘાલ્યો; પણ માહોબતખાંએ તેમને નસાડી મુક્યા. પછી વરસિહ દેવ નામના હિંદુએ ભળવો જાહેર્યો. પણ શાહજહાંએ તે તરતજ મર્યાબો. તેજ વખતમાં દક્ષિણના સુબા અનજહાંન લોદીએ બાદશાહની સત્તાનો ધનકાર કર્યો, તેથી બાદશાહે પેહલાં તેને લાલમ દેખાડી મળવાનો સુબો કેરવી પોતાની આણમાં લીધો. તે પોતાના છોકરા મહમદ અચાડા ને અનમત સાથે શાહજહાંની કેરબારમાં આ-

ઓ. પણ ત્યાં તેને ઘણું અપમાન મળ્યું. આથી તેને કી
 નો ભરાઈ આવ્યો. તે વીજપુર તરફ ગોવળકોડના રાજાએ
 પોતાની પક્ષમાં લઈ શાહજહાંની સામે થયો. બાદશાહે પહેલાં
 પોતાના સરદાર અસરખાં તથા ઇરાદતખાં વગેરેને તેમની સા-
 મે મોકલ્યા. પણ તેઓનાથી તે જીતાયો નહીં તેથી પોતે સા-
 મે થયો, અને ગોવળકોડના રાજા સાથે મજાદ કરી, તેથી તે
 રણુ બુમીમાંથી જતો રહ્યો. પછી તે પોતાના મોટા છોકરા અ-
 બાકને ત્રીસ સ્વારો સાથે એકલો રહ્યો. પછી બાદશાહે અ-
 બાકના નામના સરદારને તેની પછવાડે મોકલ્યો. તેણે ઇ. સ.
 ૧૬૩૦ માં તેને બુદલખાંડ આગળ મારી નાંખ્યો. ઇ. સ.
 ૧૬૩૧ માં પોર્ટુગીઝ લેઝિએ કલકત્તાની પડોશમાં હુમલીને
 ફિલ્લો લઈ લીધા. પણ શાહજહાંના હુકમથી પાકાની ફોજ
 તેમની સામે થઈને તેમને હરાવીને કતલ કર્યા, ને બંગલામાંથી
 હાંકી કાઢ્યા. ઇ. સ. ૧૬૩૫માં બાદશાહ પોતે દક્ષિણમાં ગયો.
 વીજપુર તથા ગોવળકોડના રાજાને જીતી અહમદનગરનો
 આજો મુલક તામે કરી ઇ. સ. ૧૬૩૭માં પાછો આવ્યો. એ
 વખતે કંદહારના હકીમ અલીમદદાતખાંએ ઇરાનના શાહની
 હતથજી થવાથી એ રાજા બાદશાહેને સ્વાધીન કરીધા. ઇ. સ.
 ૧૬૪૮માં ઇરાનના શાહજહાંએ તે મુલક પાછો હાથ કર્યો.
 ઇ. સ. ૧૬૪૯માં બાદશાહે પોતાના છોકરા ઔરંગઝેબ અને
 ઇરાને તેની સામે મોકલ્યા. પણ તેઓ તે મુલક પાછો લઈ
 શક્યા નહીં.

એને મારુ પોતાના હાથે મારી મરણ, મુરાદ, ને ઔરંગઝેબ
 એમને બે છોકરાઓ હતા તેઓને બંધનું નામ પાડાયું તે

મ અને ખીજીનું નામ રોશન હતું. દારૂ બતાવતીઓ અને તામસી હતો, સુખ વીચર હતો, મુરાદ મુરખ અને આપમતિ ઓ હતો, ને ઔરંગઝેબ ઘણો લોભી, બોલેશવાળો અને લુચ્ચો હતો. ઇ. સ. ૧૬૫૭માં શાહજહાન માંદો પડ્યો ને જીવવાની આશા નહી રહી, તેથી તેણે પોતાનું મધ્યજી રાજ પોતાના પાટવી કુવર દારાને સોંપ્યું. આથી તેના ખીજા છોકરા ઓ અદખાઇ કરવા લાગ્યા અને ફ્રાન્સ લઇ તેની સામે થયા. પેહલાં સુલ્તમે ખંડ બહાનુડું પણ દારાના છોકરા સુલેમાને તેનો ગંગા નદીને કાંઠે પરાજય કર્યો. તેથી તેને માંગીરના કિલ્લામાં મંતાઇ રહેવું પડ્યું. ઔરંગઝેબ પેહલાં ગોવળદાંડાના વજીર મીર જમાલને મળી ગયો, પણ જ્યારે તેને માંજમ પડ્યું કે ઐઝલા લશ્કરથી જીતી શકાયે નહી ; ત્યારે તેણે દારાને ઐવું જીવું સમજાવ્યું કે મારે મારી જીંદગી પ્રકારી ધણામાં યુદ્ધરથી છે, પણ ખીજા બાધઓના કરતાં મને તારે વીશ્વ વધારે લાગે છે, માટે હું તને મદદ કરીશ. આથી મુરાદ બાજવાયો ને પોતાનું લશ્કર તેની શાયે જોડી દીધું. દારાએ જશવંતસીંગ નામના ઐક રજપુત મરદારને તેમની સામે મોકલ્યો પણ તેઓએ તેમનો પરાજય કરે. ત્યાર પછી દારા પોતે તેની સામે થયો, પણ અંતે હાર્યો. તે કંઈ કારણસર પોતાના હાથી ઉપરથી નીચે જતર્યો, તેથી તેના લશ્કરે હાથી ખાલી જોઇ દારા લડાઇમાં મરાઇ ગયો ઐમ સમજી નાસવા માડ્યું. આ લડાઇમાં મુરાદ ધાયલ થયો હતો તેથી રાજનો સંઘણો કારભાર ઔરંગઝેબ ચલાવવા લાગ્યો. ત્યાર પછી તે આગ્રે ગયો ને પોતાના બાપ શાહજહાંનને નજર કેદ કરી તેનું

રાજ છીનવી લીધું. ઇ. ૧૬૫૮ તે ૮ વર્ષ આગ્રામાં કેદ રહી
 ઇ. સ. ૧૬૬૬ માં મરણ પામ્યો. ઔરંગઝેબે પોતે દિલ્હીના
 બાદશાહ છે એવું જાહેર કીધું ઇ. સ. ૧૬૫૮; પેહેલાં તેણે મુરાદ
 ને કેદ કીધો ને પછી જૂઠું બહાનું કાઢાડી મારી નાંખ્યો.
 ઇ. સ. ૧૬૫૬ માં દારાની હાર થઈ તેથી મુલતાન નાશી ગયો
 પણ ત્યાંના કોઈ રજપુત સરદારે તેને ઔરંગઝેબના હાથમાં
 પ્રસાવી દીધો, જેણે તેને મારી નાખ્યો. મીરજમના નામના સર-
 દારે શુનને હરાવ્યો, તેથી તે પોતાનાં કુટુંબ સહીત નાસી
 ગયો, ને આરાકાનમાં મરણ પામ્યો. ઔરંગઝેબના છોકરા
 મહમદ મુલતાને શુનને લડાઈમાં મદદ કરી હતી, કારણકે તે
 તેની છોકરી સાથે પરણ્યો હતો; તેથી જ્યારે શુનની હાર થઈ
 ત્યારે ઔરંગઝેબે તેને પકડી ગ્વાલીઅરના કિલ્લામાં ૭ વર્ષ
 સુધી કેદ રાખ્યો. એજ કિલ્લામાં દારાના છોકરા સુલમાનને
 પણ એણે કેદ કીધો હતો. શાહજાહએ દિલ્હીમાં માઠી માઠી
 ઇમારતો તથા મસીદો બંધાવો હતી. તેણે પોતાને માટે હીરા,
 માતી તથા માણિકથી મહેલું એક તખ્ત કરાવ્યું તેમાં માડા છ
 ફરોડ રૂપાઆ ખરચ્યા તથા તેની બેગમ મુમતાજ મહેલની
 બાદગીરી સાડ પંચોતેર લાખ રૂપીઆ ખરચી આગ્રાની અં-
 દર એક સુંદર ઇમારત બંધાવી.

ઔરંગઝેબ ઇ. સ. ૧૬૫૮—૧૭૦૭

એ ઇ. સ. ૧૬૨૮માં જન્મ્યો હતો એ બાદશાહ પોતા-
 ના ભાઈએને મારી નાંખી તથા પોતાના આપને કેદ કરી પો-
 તે ગાદીએ બેઠો, ઇ. સ. ૧૬૫૮. ગાદી ઉપર બેઠા પછી એ

છે આલમગીર એટલે દુનિયાનો જીતનાર એવા કીતાબ લીધા. તેની ગાદીનો દાવો કરનારા સ્વધના મરણ પાત્યા હતા, તોપણ એ અઝીવાર નીરાંતથી ખેતી શક્યો નહીં- દક્ષિણમાં સિંહાદ્રો પર્વતની હારમાં કોકણ કરીને પ્રાંતછે ત્યાં એક ધણો હુશિયાર ચતુર અને શુરો શીવાજી નામનો સરદાર હતો. એ માંણીજી બોશવાના છોકરાના છોકરાં શાહાજી ને વીજ્ઞપુરના રાજાની નોકરીમાં હતો તેનો છોકરો હતો. ઇ. સ. ૧૬૨૭માં સ્વીતહી નામના પાહાડ ઉપર એ જન્મ્યો હતો. એને એના બાપે પુતાની જગીર સોંપી હતી અને તેની ચોકશીને આર દાદાજી કોડદેવ નામના હિંદુને ઠેરવ્યો હતો. અઝરંગજેબ ગાદી ઉપર આવ્યો તે પહેલાં એણે લડાઈ કરી દક્ષિણમાં ધણી સત્તા મેળવી હતી. એ ધણો હિમતવાન અને ચંચળ હતો તેથી ગુજરાત તથા કનારાની વચે વચનારા જંગલી લોકો ઉપર એણે સરદારી મેળવી. તોરાનના કિલ્લાના સરદારને લાંચ આપી તેણે તે કિલ્લો લઈ લીધો. એથી વિજ્ઞપુરના હાકેમને ગુસ્સો લાગ્યો તેથી તે ના બાપ શાહજીને કેદ કર્યો અને શીવાજીને કાલાવી માકલ્યું કે હવે જો વધારે હેરાન કરશે તો તારા બાપને મારી નાંખીશું. આ વમકીથી તે નાહિંમત નહીં થયો. પણ ઐરંગજેબના હાથ તળે ચાકરી કરવાનો કાલ આપી તેની મદદથી તેના બાપને છુટો કર્યો; ને પછી વીજ્ઞપુરના હાકેમને તોઆ પોકરાવી. અંતે તે હાકેમ થાક્યો ને પોતાના સરદાર અરજલખાંને ફ્રાજ આપી તેને તાબે કરવા માકલ્યો. આ ફ્રાજથી પોતે હાર્યો એવું ડોળ દેખાડી તેને તાબે થવાનો કાલ માકલ્યો. એથી અરજલખાં એ પોતાના સરદારને એ વીજ્ઞનો બંદોબસ્ત કરવા માકલ્યો,

શીવાજીએ તેને જાણુ સમજાવી એવું દેખાડ્યું કે તાપે થવાને તૈયારશું. પણ તાપે થવા પછી શું શિક્ષા કરશે તેનો એને અંદેશો આવ્યો. માટે અશ્વજલ્પાએ પ્રતાપ ધરના કિન્ના જાપર બદો તેને અમય વગત આપ્યું તેથી શીવાજીએ દેરાવ પ્રમાણે પેહેલાં અશ્વજલ્પાને તાપે થયો એવું કહી તેને મળવા ગોલા વેધો. અશ્વજલ્પા પોતાના ૧૫૦૦ માણસ સહીત તેને મળવા ગયો અને ત્યાં કઈ દેશો નહીજ થાય એવું ધારી પોતાના લશ્કરને પછવાડી મુકી પોતાના એકજ સ્વાર સાથે તેની તરફ ગયો. શીવાજી તેને આવના જોખ પોતે તેની પાસે જવાને ખીતો હાથ એવું ડાળ દેખાડી આસને આસને તેની માંમે ગયો. તેણે પોતાના કપડામાં લોહાનું બાખતર પેહું હતું તથા ક મરમાં કટાર ધ્યાવેલી હતી. અશ્વજલ્પાને ભટલાજ તેણે પોતાની કટાર તેના પેટમાં બોકાને મારી નાંખ્યો. પછી પોતાના લશ્કરને સાત કડી તેથી તેઓએ અશ્વજલ્પાના લશ્કરને ઘેરી ને કતલ કર્યું.

આરે એરંગજેએ દક્ષિણ હિંદુસ્તાન જીતી લેવાનો હરાવ કીધો ત્યારે તેણે પોતાના સરદારને એક લશ્કર આપી શીવાજીને વશ કરવા મોકલ્યો. આ સરદારે તેના ઘણાએક કિલા જીતી લીધા ને સિંગર આગળ તેને હરાવ્યો. આ સરદારને શી રીતે જીતવો તેનો વિચાર કરતો હતો, તેવામાં લશ્કરની એ ક ટુકડી તેના મેહલમાં જતી હતી તેમાં પોતાના થોડા હથીઆર બંધ માણસો સહીત સામેલ થયો; ને મેહલમાં પેસી ચોકીવાનોને મારી તે સરદારને પકડવા જતો હતો, તેવામાં તે નાડો, પણ એક ઝટકો વાગ્યો તેમાં તેના આંગળાં કપાઈ ગયાં.

ઇ. સ. ૧૬૬૩માં એણે સુરત છુટ્યું. આથી ઐરંગઝેબ ધણો ગુસ્સે થયો, કારણ કે મક્કે હજ કરવા જનારા અહીંથી જતા હતા તેથી તેને બાબુલ મક્કા એટલે મક્કે જવાનો દરવાજો કરી કહેતા હતા. ઐરંગઝેબે પોતાના સરદાર મીરજી રાંબને તેની સામે મોકલ્યો. એણે પુરંવરના કિલ્લા ઉપર ઘેરા ઘાલ્યો. આ કિલ્લામાં રીવાજના કુટુંબીઓ રહેતા હતા, અને તેનો સઘળો ખજાનો પણ તેમાં ભર્યો હતો. જ્યારે તે આ ઘેરા ઉઘાડી શક્યો નહીં ત્યારે તેણે મીરજી રાંબ સાથે દિલ્લી આવવાને કબુલ કર્યું. એ સરદારે તેને નજર કેદ કર્યો, પણ તેમાંથી તે નહાશી ગયો; ને બનારસ ને જગન્નાથ તરફ જતો રહ્યો. તેણે પાછી છુટ મલાવવા માંડી. ઇ. સ. ૧૬૬૪માં સુરત અને રાજપુર શહેર પ્રશ્નથી છુટ્યાં, ને ૧૬૬૫માં મરાઠા લોકોનો રાજ થયો. એણે ગોવલપ્રોંડા ને વીંનપુરના હકિમ પાશ્વેથી ખંડણી લેવા માંડી ને ગીનજીનને પેલારના કિલ્લા હાથ કરી લીધા. એ દલીહ નામના સરદારની સામે લડતાં હોયો ને તેની રાજધાની ના શહેર તરફ નાહાશી ગયો, ત્યાં ઇ. સ. ૧૬૮૦માં તે મરણ પામ્યો.

જોધપુરનો રજપુત સરદાર જે ગુજરાતથી અજમેર શુધી રાજ કરતો હતો, તે પોતાના છોકરા મોહમ્મદખાં સાથે મળી જહ શાહજહાંને કેદમાંથી છુટા કરવાને છુપી ગોઠવણો કરતો હતો. ઐરંગઝેબ પાંચ વર્ષનો તીરસ્કાર કરતો હતો તેથી તે ઝો એતાથી કંટાળ્યા; ને તેના છોકરા મોહમ્મદખાં આજીમ અ ને અકબરમાંથી કોઇને પણ ગાદી મળે એવી રીતની ગોઠવણ કરવા લાગ્યા. આ વખતે ઐરંગઝેબ માંદો હતો તેથી તે

આ તેમની કુદિતમાં શ્રવી ગયા. પણ તે માજો થયો ત્યારે તેણે તેમને નરમ પાડયા. અકબરે હીંદુઓને જજીઆવેરામાં થી છુટા કરીયા હતા તે તેણે પાછો લેવા માંડયો. આથી રજ પુતોના દીક બચકેરાયાં, વળી ઇ. સ. ૧૬૭૭માં જજીવંતશીંગ મરણ પામ્યો. ત્યાર પછી તેના બહરાં છોકરાં માયે તેણે ઘણી ખરાબ ચાલ ચલાવીને જજીવંત શીંગની સઘળો મીલકત જપ્ત કરી, તેથી દુરઘાદચ તથા મેવાડ ને જેપુરના રામશીંગની સરદારો હેડક સુરા રજપુતો તેની સામે થયા. આરંગજેએ પોતાના છોકરા માઆજીમ, એજીમને, અકબરને તેની સામે મોકલ્યા પણ દુરઘાદસે અકબરને તેના બાપની ગાદીપર બેસાડવાને કબુલ કરીને પોતાની તરફ ખેંચી લીધો, ને તેના બાપની સામે હુમલો કરવા મોકલ્યો. એ લડાઈમાં અકબરની હાર થઈ તેથી તેને છોકરામાં જઈ શીવાજીના છોકરા સંભાજીનો આશરો લેવા પડ્યો, પણ તેણે તેની સાથે ખરાબ વર્તણૂક ચલાવી તેથી કંટાળીને તે ઇસ્લામ તરફ જતો ગયો. ત્યાં તે ઇ. સ. ૧૭૦૬ માં મરણ પામ્યો. આ તરફ રજપુતો સાથે કેટલીએક મુદત સુધી લડાઈ ચાલ્યા પછી છેવટે બને પક્ષવાળાઓએ કંટાળો ૧૬૮૧માં સલાહ કરી. ને જજીવંતશીંગની જે જગાઓ જપ્ત કરી હતી તે તેના છોકરા અજીતશીંગને પાછી આપી. ઇ. સ. ૧૬૮૬માં આરંગજેએ વીજપુર લઈ લીધું ને બીજે વરશે અહમદનગર, ગોવળદોડા, કંજેવરામ, કંદાપાનેક ને માલીસર સર કર્યાં. ઇ. ૧૬૮૯માં શીવાજીના છોકરા સંભાજીને કેદ પકડી મારી નાંખ્યો ને તેના બહરાં છોકરાંને કેદ કરીયા. સંભાજીના બાઈ રામે બીજા સરદારો સાથે જોડાઈ જઈ પાછી તેની

સાથે લડાઈ કરી બાકશાહે પોતાના સરદાર બ્રહ્મશીર દાદીખાને
 રામખજને તેની સાથે મોકલ્યો. તેઓએ ઇ. સ. ૧૬૯૮માં
 ગીનજીનો કિલો લઈ લીધો ને રાજરામ નાસી વીસગદમાં ભરા
 ઇ ગયો. ઇ. સ. ૧૭૦૦ ના વરશમાં ઐરંગઝેબે સતારા સર
 કર્યું. એ જીતના સુધી મરાઠા સાથે લડ્યો પણ તેમને પુરેપુરા
 વશ કરી શક્યો નહીં એને એવી ખીક હતી કે જેની રીતે મે
 મારા બાપને દુઃખ દીધુંએ તેવી રીતે મારા છોકરાઓ મને
 દુઃખ દેશે તેવી તેણે મરતાં સુધી તેમને પોતાની પાસે આવવા
 દીધા નહીં. એનો જીવ જતા પેહુલાં એણે જે જે પાપ કર્યા હ
 તાં તે સાંભરી આવ્યાં તેવી હવે મારા ચા હાલ થયે એવું
 ખોલી હુક્યો. મરાઠા સાથે લડતા દિલ્લીના રાજનો પાયો એણે
 નાખ્યો કરી નાખ્યો હતો અને વળી એના પછી આવતાગ
 એમાં રામ નહીં તેયો ઇરાનના બાદશાહ નાદીરશાહે હુમલો કરી
 હજારો માણસને મારી નાંખી લોહીનો નીકો વેઢવડાવીને
 એ રાજ લખ લીધું. ઇ. સ. ૧૭૦૬ માં ઐરંગઝેબ અહમ-
 દનગર ગયો ત્યાં ૧૭૦૭માં મરણ પામ્યો. એના મરણ પછી
 એના છોકરા મોઆજીમ અને આજીમ વચ્ચે ગાદી મટિ લડા
 ઇ થઈ તેમાં આજીમ માર્યો ગયો ને મોઆજીમ ગાદીએ બેઠો.

પ્રકરણ ૨ જી.

યુરોપિયન લોકોના થાણા.

પોર્ટુગલ.

દસવી સનના પંદમાં સૈકાની આગમજ યુરોપના લોકો જોડે હિંદુસ્તાનનો વેપાર સામ સામી આજતો નહોતો, પણ આરબ લોકો આ દેશથી માવ લઈ મિઝર તથા તુરકસ્તાનનાં લોકોને આપતા તેઓ છનોવા તથા પેનીસના લોકોને વેચતા, ને આ હીથી યુરોપના બધા દેશમાં ફેલાતો. પદરમાં સૈકાની સરઆ તમાં આપા યુરોપમાં સાહમ કામ કરી આ લાભ મેલવવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ. તેનો પ્રયત્ન પોર્ટુગલના લોકોને પેહેલા મળ્યો.

પોર્ટુગલના રાજા જાને ૪. સ. ૧૪૧૮માં આફ્રિકાના કિનારા ભળી આવેલી જગાનો શોધ કરવાને જુઓન ગોનઝલેસ નેત્રીસત્રમવાત્ર નામના બે વહાનવટીઓને એક વહાન આપી મોકલ્યા. જેઓએ આટલાંટીક ગાહાસાગરમાં આવેલાં મડેરા ને પોર્ટો શેન્ટો નામના બેટોનો શોધ કરીને ૪. સ. ૧૪૨૦. વળી ૧૪૬૧માં કેપટાઉના ટાપુએ શોધો કરાડવાથી આફ્રિકાના કિનારાની આસપાસથી હિંદુસ્તાન તરફ જવાનો રસ્તો શોધો કાઢવાની મોટી છનાસા તેઓમાં ઉત્પન્ન થઈ. પોર્ટુગલના રાજા ખીખ જાને ૧૪૮૭માં બાર્સેલોનમ્હુ ડિયાઝ નામના પોર્ટુગીજ વહાણવટીને ત્રણ વાહણો આપી મોકલ્યો એણે આફ્રિકાની દક્ષિણની બુથિરની પ્રદક્ષિણા કરી, અને ત્યાં તોશાન નડ

વાથી તેનું નામ તોશની કેપ ડરાબુ. પણ એ રસ્તેથી હિંદુ
સ્નાન જેવા માતખરદેશ સાથેના વેપાર સુદૃષ્ટા થશે, એવી
આશા પડવાથી પોર્ટુગીઝના હમાન્યુઅલે રાજ્યે તેને આરી આ
શાનો ભૂશિર(કેપ આવ યુડ હોપ) એવું નામ આપ્યું. હવે એની
સાથના માલસોએ આવળ વધવાને નાપાડવાથી તથા તેમની
પાસે પુરતો ખોરાક ન હોવાથી તેને પાશ્વર રસ્તુ પડ્યું. ગારથેલો
મ્યુડીઅલ આફ્રિકાની દક્ષિણ બહુલિનો શોધમાં હતો. તેવામાં
પેટ્રો, કોલીન, હેમે, મધખાર અને કિનારા ઊપરના કાલીકટ, કા
નાનાર, ને ગોઆ, એ મુખ્ય શહેરોનો તથા આફ્રિકાની પૂર્વે
સોહાગ દેશનો ને ધરાની અખાતમાંના ખોરખના ટાપુ
નો તેણે શોધ કરી તથા તેઓમાં પ્રગી વળ્યો. આ અરસા
માં રપાનીયડ લોકોની મદદથી ક્રીસ્તોફર કોલમ્બસે એક નવા
મહાદ્વોપને જગતા જેટોની શોધ કરી ૧૪૯૨. અને ત્યાંની કે
ટલીક જાણેસો હિંદુસ્તાનની જાણેસો સાથે મળતી આવતી
જોઈ, તેથી હોંદુસ્તાન પાસે હશે, અને સેંકડથી જવાશે, એ
વુ અનુમાન કરી તેઓ પૂર્વ તરફની શોધ પુરી કરવાને તખર
થયા. ૧૪૯૭માં પોર્ટુગીઝના હમાન્યુઅલે વાર્કોડીગામાને હિંદુ
સ્નાન જવાને ત્રણ વાહાણોને ૧૦૮ ખજારી સાથે રવાને કર્યો.
આ વખતે એની સાથે એનો ભાઈ પોલો ને નિકલસ કોલિલો
નામનો વહાણવડી હતો. એણે પાણી લેવા સારૂ સેંટ હેલીના
ના ટાપુ આવળ પોતાના વાહાણો લગાર્યાં, ને દરનંડો વે
લોસો નામના પોતાના એક સોબનીને તે ટાપુનો તપાસ કરવા
ને મોકલ્યો. પેહલાંતો ત્યાંના દેશિઓએ એને સારૂ આ-
વકાર દીધો, પણ પાછળથી દુશ્મનાઈનાં ચિન્હો દેખાડ્યાં તેથી

તે તરતજ પાછો પ્રયો. વાસ્તોડીગામા અહીંઆથી નિકળી સંન્ટ
 ખસાસનો અખાત જેને વસંદા લોકોએ પચવાડયો મોઝલ એ
 કરી તામ આખું હતું, ત્યાં આવી પોહોચ્યો. પોતાની સાથે
 તરેહ તરેહનાં નાનાં રમકડાં લાગ્યો હતો તે તેણે ત્યાના દેશિ-
 આ તરફ ફેર્યા તેના ખડલામાં એને તેમના ફેરલીક કીમતી પે-
 દાસો મળો. ત્રણ દિવસ સુધી તે ત્યાં રહ્યો પછી તેણે ત્યાંથી વહાણે
 હંકાર્યા. આ વખતે એના વહાણેને ઘણું તોજાન નડ્યું ને
 માટી મુશીબતે તે નેરલ આવી પોહોચ્યો. અહીંઆના દેશિ-
 આનો રીતમાત તેણે મુશરેલા દેશના લોકોની રીતમાત જોડે
 મળવી આવવી જોઈ. મારીત અલોતજો નામના પોતાના
 એક ખસાસીને તે દેશની તપાસ કરવા મોકલ્યો. તેની સાથે તેઓ
 ઘણી માયાથી વરત્યા ને પોતાના ખસો માણસો સાથે ખીજે
 દિવસે તેને તેના વહાણપર પાછો રવાને કરી આપ્યો. ૪. સ.
 ૧૪૯૮ની ૨૪મી ફેબ્રુઆરીએ તે મોઝેમ્બીક આવી પોહોચ્યો.
 અહીંઆના હાકેમે પાણી ગારાકને બે પાઈલનોની મદદ આપ-
 વાતું પોહોચાં તેને હા કહી; પણ તેમ કરી આપવાને હીલ લાગવા-
 થી, વાસ્તોડીગામાએ તેનો દેશ જાજડ કરી નાખવાની ધમકી
 દેખાડી, તથા તેણે તેમને જોઈતી ચીજો લેવા દીધી ને મામમેજા
 સુધી એક પાઇલટની મદદ આપવાને કમ્બલ કર્યું. મર્નીડા ત-
 રફ તેના વાંહાણે આવો પોહોચ્યાં, અને ત્યાંથી મેલમોકના
 નામનો એક વિમાન પાઇલટ તેમને મળ્યો, તેનો મદદથી હિંદુ-
 સ્તાન આવવાને તેને તેના વહાણે હિંદી મહામાગરમાં ડોકાચ્યાં.
 ૧૪૯૮ની ૧૧મી મેએ તે કાલીકટ આગળ મોટા દખ્ખા સાથે
 ઉતર્યા. ત્યાંના રાજા ઝેમોરીને તેને ઘણું માન આપ્યું; ને તેને

તેના કામમાં મદદ કરવા હા કહી; પણ પછવાડેથી તેની ફરિયાદના સમજાવસથી તે દરેક બાબતમાં તેનો સામો થવા લાગ્યો. જેથી વાસ્કોડોગામાને પાછું ફરવું પડ્યું. તરસીરોઆ આગલ એનો ભાઈ પોતો મરણ પામ્યો ને ૧૪૯૮ ના આગટ મહીનામાં પોતાની સાથના ૧૦૮ ખલાસીમાં ૫૬૪ ૫૫ સાથે પોર્ટુગાલ આવી પોહ્યા. આ લાભકારી વેપાર ચાલુ રાખવાને કામચાલ નામે સરદારને સાત વાહાણો આપી મોકલ્યો. ૯. સ. ૧૫૦૦ માં રસ્તામાં તોશન નડવાથી એનાં વાહાણો પશ્ચિમ તરફ ધસી પડ્યા, જેથી બાકીના તેને હાથ લાગ્યા. આ દેશ પોર્ટુગીઝને પાછલથી વધારે કીમતી થઈ પડ્યો. અહીંઆથી તેણે કેપ આવ યુડોપ તરફનો રસ્તો કીધો, જ્યાં બે મહીના સુધી તેના વાહાણોને તોશન નડ્યું જેથી તેના ચાર વાહાણો ડુબી ગયાં તેમાં તેનો સોમતી બાઈલોમ્બુ ડિયાલ પણ ડુબી મુક્યો. ત્યાર પછી તે કેલોડટ આગળ આવી પોહ્યા; જ્યાંના રાજા ઝેમારોને તેને મોટા માન સાથે પોતાના દેશમાં દાખલ કીધો ને તેની સાથે ભારે દોસ્તી ભાવ બતાવ્યો. કેપાલે તેને સુના રૂપાના વાસણો વગેરે ભિટ આપ્યાં; જેથી તે ખુશ થઈ જઈ તેને ત્યાં એક કોઠી ધાલવાને પરવાનગી આપી. કેટલાક મુશ્કેલીઓએ અરજ કરવાથી એણે દુઆતિ પેકિકો નામના એક સરદારને કોમીન તરફ હંકરાવું એક વહાણ કાલીકોટના બંદરમાં પકડી લાવવા મોકલ્યો. આમાં પ્રતેહ યવાથી તેઓ એની તરફ અદેખાઈ કરવા લાગ્યા, અને ઝેમારીનને સમજાવથી તે લોકોની કોઠીનો નાશ થયો, ને તેમનામાંના ૫૦ માણસોને મારી નાંખ્યા. આથી તેમનાં દેશ વાહાણો લઈ લોધાં, તેની

અંદરના સરસામન હુટી લીધો, અને કેદાણે કેદાણે આગ લ
 ગાડી કોચીનને કાનાનોર તરફ નિકળી ગયો. કેદાણે ત્યાંથી
 માલ ભરી પોર્ટુગલ ગયો ઇ. સ. ૧૫૦૧. કેદાણે પર પડેલાં
 હુજાયા પોર્ટુગીજ લોકોના દીલ અંદરથી ખળ્યાં, ને
 તેનાં તર લેવાને વાસ્કોડીગામાને ૧૫૦૧માં મોકલ્યો. અરબ-
 સ્થાન આગળ તેણે મુર લોકોનું એક વહાણ પકડ્યું, ને તે
 ની અંદરના ખલાસોઓ સાથે બાળી નાંખાવ્યું. ત્યાર પછી
 કાનાનોર આવી તે કાલીકોટ તરફ ધસ્યો. અહીંયાં તેણે ૫૦
 ફક્તોઓને ફેદ કીધા, ને ઝેમોરીન તરફ એક કાગદ મોકલી જ
 હાવ્યું જે કેદાણેને થયેલી નુકશાનીનો ખદલો ભરી નહી આ-
 પશો, તો તે કેદીઓને મારી નાંખવામાં આવ્યો. ઝેમોરીન
 તરફથી ખુલાશો નહી મળવાથી તેણે તે કેદીઓને મારી નાંખા-
 વ્યા, ને કાલીકોટને આગ લગાડી કોચીન તરફ નિકળી ગયો.
 પોર્ટુ ગીજ લોકો સાથે મજાહ કરવાને ઝેમોરીને અહીંયાં એક
 બ્રાહ્મણને મોકલ્યો. વાસ્કોડીગામા તે વિશ્વેનો બદોબસ્ત કરવા
 કાલીકોટ જવા સાફ નિકળ્યો. અહીંયાં ઝેમોરીનના માણસોએ
 એને ઘેરી લીધો, પણ પોતાના મિત્ર વીશનવી સોદ્રીની મદદથી
 તે તેમના હાથમાંથી બચી સહી શલામતીથી પોર્ટુગલ તરફ
 નિકળી ગયો. એના ગયા પછી ઝેમોરીને એક માટું લશ્કર
 એકઠું કરી કોચીનનાર હુમલો કીધો; ને ત્યાંના રાજાને પોર્ટુ-
 ગીજ લોકો સાથે શંખધ નહી રાખવાને તથા કો-
 ચીનમાંના પોર્ટુગીજોને પોતાને સ્વાધીન કરી આપવાને જ-
 હાવ્યું. ઝેમોરીન જેવા બળવાન રાજાની આને થવાના કરતાં
 તેની માગણી કમુત રાખવાને જોડે એના પ્રધાનોએ એને ધ-

એ સમજાવ્યો, તોપણ તેમના કહેવાપર અણે કંઈ લક્ષ નહી
 લગાડતાં પોતાના અંતકાળ સુધી તેમનો ખચાવ કરવાને જ-
 ણાવું. પણ તેના મોટા બસ્કરની સામે એના બસ્કરથી ટકી
 શકાય નહી, ને જ્યારે તેનો છોકરો નરમ્બુદા માર્યો ગયો ને
 તેનું બસ્કર નહાસ ભાગમાં પડ્યું ત્યારે તો કોચીન છોડી વી-
 પીનતા રાપુમાં તેણે આશરો લીધો. પણ જે માણસે આગળ
 પોર્ટુગીઝ લોકોને તેમની સંકટની વેળાએ મદદ કીધી હતી,
 તેને આ તેની માઠી અવસ્થામાં સહાય કરી તેની ગળેલી ગા-
 દી અપાવવી એ ડાહ્યાણનું કામ છે, એવું પોર્ટુગીઝના ઇ-
 માન્યુઅલ રાજ્યે વિચાર્યું. તેણે તેની મદદને માટે આલ્બાન-
 સો આનબુકર્કે, ક્રાન્સીસ આલબુકર્કે ને આનટીન્થો સાલ-
 દાહને બચકર આપી મોકલ્યા. તેમના આવી પોચવાથી ઝેમોરીની
 રૈયત તે શહેર છોડી નાસી ગઈ. પછી તેમણે કોચીનના
 આગલા રાજાને પાંચો ગાદીએ ખેંચાડ્યો. તેઓ હવે કાલીકોટ
 ધસી આવ્યા. આ વખતે ઝેમોરીને તેમની સાથે સલાહ
 કીધી ને પોર્ટુગીઝ લોકોને આગળ થયલી નુકસાનીનો ખલો
 ભરી આપવાને તથા પોતાના દેશ સાથે તેમને વેપાર ચલાવવા
 દેવાને કબુલ કર્યું. આ પ્રમાણે પાંચી માંતી થયા પછી દુઆ-
 રતી પેંકિકો નામના એક પોર્ટુગીઝ સરદારના હાથ તળે કોચી-
 નના ખચાવ માટે થોડાં માણસો રાખી તેઓ પાંચ પોર્ટુગીઝ
 રૂબા. આ સમાધાની લાંબો વખત સુધી ચાલી નહી. આ-
 લફાનસો આલબુકર્કેને ક્રાન્સીસ આલબુકર્કે પોર્ટુગીઝ તરફ
 કૂચ કરવા માઠી અટલામાં ઝેમોરીને ૧૬૦ વહાણો ને ૫૦૦૦૦
 માણસનું બસ્કર લઈ કોચીનપર પાંચો હુમલો કીધો. આ

વખતે દ્યુઆરતી પેક્રિકા પાસે પ્રકત ૪૦૦ પોર્ટુગીજ લોકોને
 ૫૦૦ કોચીનના રાજના માણસો હતાં, જેઓ પાછલાં દુરમ-
 નોના મોટા લશ્કરથી હારી નહાસી ગયાં ; તે છતાં દ્યુઆરતી
 પેક્રિકા પોતાનાજ સિપાઇઓથી દુરમન સામે ધણી હિમ્મતથી
 લડ્યો ને તેમને પાછા હઠાવ્યા. આ હારથી તદ્દન નિરાશ ન
 થતાં ઝેમારીને એક ખીજી લશ્કર ઉમું કર્યું ને પાછો સામે
 થયો, પણ આગળની માફક તેના લશ્કરનો પરાજય થયો ને
 તેના ધણા માણસો માર્યા ગયા. તેથી તે કાલીકોટ તરફ પાછો
 પ્રયો. આ બન્ને લડાઇમાં પોર્ટુગીજ લોકોના થોડા ધાયલ થયાં
 હતાં તે સિવાય એક પણ માણસ મરણ પામ્યું હતું નહીં.
 આ વખતે દ્યુઆરતી પેક્રિકાને આફ્રિકાના કિનારા ઉપર આવે-
 લા એલમીનાનો હાકેમ કીધો. અહીંઆ એની ઉપર જીલ્લો
 આળ મુકવામાં આવ્યું, જેથી એના હાથ પગે બેડી ધાલી
 પોર્ટુગલમાં લાવવામાં આવ્યો, જ્યાં લાંબો વખત સુધી કેદ
 રહેવા પછી એને છોડી મૂક્યો હતો. ત્યાર પછી થોડા વખત-
 માં તે મરણ પામ્યો. લોપસોએરેઝ જે દ્યુઆરતી પેક્રિકાની
 બદલીએ આવ્યો હતો, તે જેવો કોચીન તરફ આવી પોર્ટુગીજો
 કે તરતજ ઝેમારીને કોણ બેકવી નામના પોતાના એક સરદાર-
 ને પોર્ટુગીજ લોકો સાથે સલાહ કરવાને તેની પાસે મોકલ્યો;
 ને સંઘલા કેદીઓને છોડી મૂકવાને તથા વેપાર ચલાવવાને જે
 સરતો તે માંગે તે કબુલ રાખવા જણાવ્યું. આ ઉપરથી તે
 કાલીકોટ તરફ ગયો જ્યાં દાખલ થતાંજ તેણે પોતાની તરફ
 એક વહાંણ આવવું દીધું. આ વહાંનમાં ઝેમારીને આગળ
 પકડેલા કેદીઓને પોર્ટુગીજ સરદાર તરફ પાછા મોકલી આપ્યાં.

દયુઆરતીની સામે લડતાં ઝેમોરીનને જે માછલેનીઝથી મદદ મળી હતી, તેમને શરણ કરી આપવાને લોપ સોમ્મરેઝે તેને જણાવ્યું. તેની આ અરજ કબુલ નહીં રાખવાથી તેણે કાલીકોટને આગ લગાડીને તેનો મોટો ભાગ ઉજડ કરી નાખ્યો. ત્યારપછી કોચીનના રાજાએ અરજ કરવાથી તેણે ઝેમોરીનના તાબા હેઠળનું ક્વેનગોર નામનું શહેર લઈ લીધું; ને પનેની આગળ દુકમનના મોટા કાપલાનો નાસ કરી તે પોર્ટુગલ ગયો.

૧૫૦૫ માં ફ્રાન્સીસકો આલમેદાને પોર્ટુગીઝ લોકોએ હિંદુસ્તાન માંહિલા થાણાનો સુખો દરાવ્યો. આ વખતે વિજયનગરના રાજાએ પોતાના એક એલચીને કીમતી નજરાણા આપી તેની દરબારમાં મોકલ્યો, ને પોર્ટુગલના રાજા ઈમાંન્યુઅલના છોકરા જન સાથે પોતાની છોકરીનાં લગ્ન કરવા જણાવ્યું. આલમેદાએ હોમા નામના પોર્ટુગીઝને કવીલોનનો હકિમ ડેરવ્યો હતો, આ જગાળી કીમતી પેદાસ હોમા તેમજ ખીજા વેપારીઓ વહાણમાં ભરી ખીજે ખંદર લઈ જતા હતા. એક વેળાએ જ્યારે હોમાને પુરતો માલ મળી શક્યો નહી, ત્યારે તેણે એવો હુકમ કીધો કે જ્યાં સુધી તેના વહાણોમાં જોઈએ એટલો માલ ભરાય નહી ત્યાં સુધી કોઈએ પોતાનાં વહાણોમાં માલ ભરવો નહી. આથી તેમના દીલ ઊશકેરાયાં ને પોર્ટુગીઝ લોકો સામે બળવો કીધો. આ વખતે ત્યાં પ્રકટ ૧૩ જણા હતા, તેઓ એક દેવળમાં ભરાઈ બેઠાં. અન્ય જ્યારે તે દેવળ બાળી નાખવામાં આવ્યું ત્યારે તેઓ પલુબળી મુઓ. આ ખખર પડતાંજ આલમેદાએ પોતાના છોકરા લો-

રતઝો ને એક કાશ્લો આપી મોકલ્યો. તેણે તેઓના કેટલાક વાહાણો બાળી નાંખ્યાં.

૧૫૦૬માં મિસર દેશના સુલતાન ખાનસુ ધોરીએ હિંદુ સ્તાનમાંથી પોર્ટુગીઝ લોકોને હાંકી કાઢવાને મીર કામ્રમ નામના સરદારને એક કાશ્લો આપી મોકલ્યો. આ કાશ્લો કોચીન આગળ આવી પહોંચે તથા ખીજ દેશી રાજાની તેને મદદ મળે તેની આગમજ રસ્તામાંજ તેનો નાશ કરી નાખવાને આલમેદાએ પોતાના છોકરા લોરનઝોને કેટલાક વાહાણો આપી મોકલ્યો. લોરનઝો એક આખો દીવસ સુધી તેની સામે ઘણી હિંમતથી લડ્યો, પણ જ્યારે ખીજ સવારે યુજ્જરાતના રાજા મહંમદ બેગડા તરફથી મલીકાજીની સરદારી તળે દુસ્મનને મદદ મળી આવી; ત્યારે તેનાથી તેમના જોડાપલા લશ્કરની સામે ટકી શકાયું નહીં, ને પોર્ટુગીઝ લોકોના ઘણા માણસો માર્યા ગયાં, જેમાં તેમનો સરદાર લોરનઝો પણ હતો. પોતાના છોકરાના મરણનું વેર લેવા સાર આલમેદા ૧૯ વાહાણોના કાશ્લો તૈયાર કરી તેમની સામે ચલ્યો. પહેલાં તેણે કાબુલના શહેરપર હુમલો કરીને પોતાના લશ્કરને તેના પર લુટ ચલાવવા દધ, આગ લગાડી તે ઊંજડ કરી મેલ્યું. ત્યાર પછી તે અખાતના અખાત તરફ ગયો. આ વેળાએ મિસર દેશના બાદશાહે તેગની સાથે ગઢાહ કરવા માંગ્યું, પણ આલમેદાએ તેમ કરવાને નાપાડ્યું; ને તેના તથા યુજ્જરાતના રાજાના લશ્કરને દીવ આગળ હરાવી રાખ્યા કેદીઓને મારી નાંખવાનો હુકમ આપ્યો. આલમેદાએ આલ્બુકર્કને પોર્ટુગીઝના રાજા ધમાનું અલે આલમેદાને બદલે સુખા તરીકે મોકલ્યો હતો.

ધ. સ. ૧૫૦૮. આલમેદાએ કેટલોક વખત સુધી પોતાના હોદ્દાનું રાજીનામું આપવાને આનાકાની કર્યા પછી શરનાન્દો કુટીનો નામના એક વગવાળા ગ્રહસ્થના સમજવાથી આલ્યુકર્કને પોતાનો આદેશો સોંપીને પોર્ટુગલ જવા નિકળ્યો, પણ આ-ફ્રિકાના કિનારા આગળ આવતાં મરણ પામ્યો ૧૫૦૯.

આલમેડા પછી આલશાન્સો આલ્યુકર્ક સુધી ઠર્યો. આ માણસ રાજ મેળવવાને ઘણો આતુર હતો. તેની ખરી મતલબ સ્વતંત્ર રીતે ખંદેરો કબજામાં લઈ પેવાર કરવાની હતી. આ વખતે આપ્પા હિંદુસ્તાનપર ગેરખંદોબસ્ત ચાલતો હતો જેથી તેપર સેહેલાઈથી શતેહ મેળવી પોર્ટુગલના રાજાનો સત્તા ખસાડવાની તેને આશા મળી. તેણે પેહેલા પોર્ટુગીઝ સરદાર કુટીનોને કેટલુંક લશ્કર આપી કાલીકોટપર ચઢાઈ કરવા મોકલ્યો, જેમાં પોર્ટુગીઝોની હાર થઈને કુટીનોને ખીજ મુખ્ય સરદારો માર્યા ગયા. ત્યાર પછી તેણે તીખ્તુજી નામના એક દરિયાઈ જૂટારાની ઉશકેરણીથી ગોવાપર ચઢાઈ કીધી, જે તે વખતે વિજ્ઞપૂરના રાજાના કબજામાં હતું. પેહેલાં તો તેણે સેહેલાઈથી તે શહેર હાથ કરી લીધું, પણ પાછલથી યુક્ષ આદિલશાહ નામના સરદારે તેને તે શહેરમાંથી હાંકી કાઢ્યો. આલશાન્સો આલ્યુકર્ક ત્યારપછી તરતજ તેપર એક ખીજો હલો કીધો, જ્યારે વિજ્ઞપૂરનો રાજા ખીજ દેશિ રાજવાળાની મદદ લેઈ ૪૦૦૦૦ માણસનું મોટું લશ્કર લઈ આવે થયો. કેટલોક વખત સુધી ખંજે પક્ષે તરફથી જોસ ભરી લડાઈએ ચાલ્યા પછી આખરે એ શહેર પોર્ટુગીઝને તામે થયું ૧૫૧૦. તેણે શિયામ, જવા ને સુમાત્રાના દેશિ રાજાઓની દરબારમાં

પોતાની તરફથી એલચીએને મોકલ્યા, તેમજ તેમની તરફથી આવતા એલચીને પોતાની દરબારમાં ભારે માન આપ્યાં. તેણે વળે દેશી ને પોર્ટુગીજો વચ્ચે પરસ્પર લડાઈ કરવાની રીત પાડી ને પોતાના હાથમાં કેદ પકડાયેલી દેશિયાનુને પોર્ટુગીજ સાથે પરણાવી આપી. ૧૫૧૧માં તેણે ધરાની અખાતપર આવેલો આરમઝ ખેટ કબજે કરીધો. આ પ્રતેહથી હિંદુસ્તાન, ધરાંન ને એશિયા ખંડના પશ્ચિમ ભાગ તરફના દેશો સાથે વેપાર ખુલ્લો થયો. એજ વર્ષમાં તેણે મલાકાપર હુમલો કરીધો, આ વખતે દેશિએએ ધણી બહાદુરીથી તેનો અટકાવ કર્યો તે છતાં તે તેને હાથ થયું. આ પ્રતેહથી ચીન અને પૂર્વ તરફના ટાપુ સાથેનો વેપાર ચાલુ થયો. એના વખતમાં પોર્ટુગીજ લોકોની સત્તા પૂર્વમાં ધણી વધી પડી હતી. તેમના વહાણો હિંદુસ્તાનના મહાસાગરમાં આવેલા લાગ્યા. હિંદુસ્તાન સાથે તેમનો બોલોળો વેપાર ચાલતો; ને પશ્ચિમમાં આરમઝના ખેટ ને આફ્રિકાના પૂર્વ કિનારાથી તે પૂર્વમાં મલાંચાના દ્વિપકલ્પ સુધીના સંધળો ખંદરે તેઓના કબજામાં હતાં. પણ જે માણસે હિંદુસ્તાનમાં પોર્ટુગીજની સત્તા આટલી વધારી હતી તેને તેના ખુદાપણમાં વગર કારણે અતરફ કર્યો, અને તેની જગ્યાએ લા-પેઝ શાએરેઝને સૂબો કરાવ્યો ૧૫૧૫. એ ૧૫૧૫ની ૨૬ મી ડીસેમ્બરે ગોલામાં મરાણ પામ્યો, તેની લાસને મોટા દબ-દબા સાથે દાટવામાં આવી હતી.

૧૫૩૪માં જ્યારે ગુજરાતના રાજા બાહાદરશાહ ને હુમાયુ વચ્ચે અટપટ ચાલતી હતી ત્યારે ન્યુનાદી એકુનાએ દિવપર હુમલો કરીધો. બહાદુરશાહ તેની સામે થયો પણ આખરે તે જી-
ત્યો

હેર આવી દેવું પડ્યું ને તેમને ત્યાં એક કિલ્લો બાંધવા દીધો. પાછળથી બ્યારે મિસર દેશના પાદશાહેને તુર્કિસ્તાનના સુલતાન પાસેથી મદદ મળી ત્યારે તે શહેર પાંચું હાથ કરી લેવાને બે-વાર તેણે તેનીપર હુમલો કરીયો, પણ બંને વખતે પોર્ટુગીઝ લોકોએ તેને મારી કાઢ્યો. ૧૫૭૧માં વિળપુરનો આદીલશાહ અહમદનગરના મરતઝ નીજમશાહ ને કાલીદાદના ઝેમારીને ગો-વાપર ઘેરો નાખ્યો. આ ઘેરો દસ મહીના શુધો નાખી મૂ-કવા પછે બાંધતી દશા આવી, તેઓના સંસ્થાનો એક પછી એક જતાં રહ્યાં ને તેઓનાં હિંદુસ્તાન સાથનો સંબંધો વેપાર વંલંદા લોકોએ હાથ કરી લીધો. વંલંદા લોકોએ ૧૬૦૭ માં મોલકાનાં બેટો અને ૧૬૪૦ માં મલાકાનો દ્રિપકલ્પ લેઈ લીધા; ને ૧૬૫૬માં સિલોન હાથ કરી લઈ ત્યાંથી પોર્ટુગીઝોને હાંકી કાઢ્યા. ૧૬૨૨ માં ધરાનના શાહે એમિઝનો ટાપુ છી-નવી લીધો; ને મસકતના ઇમામે આફ્રિકાના પૂર્વ કાંઠા તરફ આવેલી તેમની સંઘલી જગા એક પછી એક લેઈ લીધો; ૧૬૩૧ માં બંગાળામાંથી શાહજહે તેમની સત્તા કાઢી નાખી; ને ૧૬૩૯ માં મરાઠા લોકોએ વસઈ કબજે કરીયું. એ રીતે તેઓના કબજામાંથી જતાં જતાં હાલ હિંદુસ્તાનમાં ગોવા, દમન ને દીવના સંસ્થાનો તેમના હાથમાંછે.

વંલંદા.

વંલંદા લોકોનો દેશ સ્પેનને લાંબો વખત સુધી તાબે હતો. આ દેશના રાજા ખીજા શીલીપના જીલમયો કંટાલી તે-ઓએ તે દેશ સામે બલવો કરીયો; ને કેટલોક વખત સુધી ધણી

હિંમતથી લડ્યા પછે સ્વતંત્ર થયા હતા. ઇ. સ. ૧૬૦૯ માં
 એ લોકો દરિયાઈ સત્તામાં યુરપના સઘળા રાજવાળા કરતાં ચ-
 હીયાતા ગણાતા હતા. તેઓ દરિયો ખેડી મૂખ્ય કરી પોતાનું
 ગુજરાન ચલાવતા હતા, જેથી તે કળામાં ઘણા પ્રવીણ હોવાથી
 પૂર્વ તરફના એક દુરના દેશો સાથે વેપાર ચલાવવાની તેમનામાં
 હિંસ ઉત્પન્ન થઈ. વળી પોર્ટુગલના લોકોને હિંદુસ્તા-
 નની શોધથી ઘણા લાભ થયેલા હોવાથી, આ કામમાં તેઓના
 વિચારોને વધારે ને વધારે પૂછી મળતી ગઈ. પેહલાંતો તે-
 ઓએ એશિયા અને યુરપની બિનર તરફથી હિંદુસ્તાન તરફ
 આવવાને મેરનટ્રા નામના એક વહાણવડીની સારદારી તળે ત્રણ
 કાષ્ઠના મોકળા પાણુ એ માર્ગે હિંદુસ્તાનનો શોધ નહીં લાગ્યો,
 તેથી તેઓએ તે રસ્તો મુકી કેપ આફ્રિકા હોવનો માર્ગ પ-
 કડ્યો. ડોર્નિ લિયસ હૅટમેન નામનો વહાણવડી જે લાંબા
 વખત સુધી લીસેયન શહેરમાં રહ્યો હતો તેણે આ નવા રસ્તાની
 સઘળી અખર તેના દેશિ લોકોને પોહિઆડી હતી; જેથી પોર્ટુ-
 ગલના રાજાએ તેના પર દૂપ લાવી કેદ કર્યો અને જ્યારે કેદ-
 લાક પેંઆ આવવા કહ્યા ત્યારે છોડી મૂકવાનો હુકમ કર્યો.
 ૧૫૬૬ માં તેઓએ હુથીયાર ને વેપારની જાણસોયો ભરી
 ચાર વહાણોનો એક કાષ્ઠો હૅટમેનને આપી મોકલ્યો.
 આ કાષ્ઠો જવાના મેટમાં બજામ આગળ આવી પોહિાર્યો.
 ત્યાંના રાજાએ પેહલાંતો હૅટમેનને ઘણી સારી રીતે આવકાર
 દીધો પણ પાછળથી કાંઈ ગેરસમજાતી થવાથી એને કેદ કરાવ્યો,
 પણ થોડાક દિવસમાં પાછો છુટો કીધો. વળી ૧૫૮૯ માં
 વલંદા લોકોએ હૅટમેન ને વેનનેકની હુકમત હેઠલ આંઠ વ-

હાંણો મોકલ્યા. તેઓ સુમાત્રા ને જવાના કિનારા ભણી આવી પહોચ્યા, ને મલાલાના બેટા સાથે વેપાર કરવા માંડ્યો. થોડીક સુદતમાં તેઓ માતબર વેપારી થયા, અને કેટલીક જગ્યાએ કોઠોઓ સ્થાપી. પાંચ વર્ષની અંદર તેઓએ બધા મળી ૪૦૦ થી ૬૦૦ ટન સુધીના ૪૦ વહાણો કેપ આવ ગુડ હોપને માર્ગે હિંદુસ્તાન ભણી મોકલ્યા; અને ઇ. સ. ૧૬૦૦ માં મલાલાના બેટામાંથી પોર્ટુગલ થઇ વલંદા લોકોનાં હિંદુસ્તાન તરફ જતાં વહાણોને રસ્તામાં ઘેરી લેવા ૩૦ વહાણો તે તરફના દરિયામાં ઝોક્યાં. પોર્ટુગીજ લોકોના આ કાશલાને કેપ ડી વર્ડના બેટા આગળ સ્પીલબર્જનની સરદારી તળે વલંદા સોફોની હાર થઇ ને સ્પીલબર્જનનાં વહાણો કાંઇ નુકસાન થયા વગર હિંદુસ્તાન તરફ આવી પહોચ્યાથી તેઓ વચ્ચે કુશનાઇ થઇને લડાઇ સળગી ગઇ. ઇ. સ. ૧૬૦૫ માં તેઓએ એમબૅંચના ને તિદોરમાંથી પોર્ટુગીજ લોકોને હાકી કાઢ્યા. ૧૬૨૨ માં વલંદા લોકોએ એમબૅંચનાના ટાપુમાં ૧૦ અંગ્રેજો, ૧ પોર્ટુગીજ ને ૯ જપાનીસોને મારી નાખ્યા હતા. ત્યારપછી આ-ઉમીરલ મેતલીફ મલાલા ગિર ઘેરે બાલ્યો, પણ છ અઠવાડીયાં પછી તેણે તે ઘેરે કાઢી નાખ્યો. ૧૬૦૫ માં વલંદા લોકોએ ડીગવર્તને કેટલાંક વહાણો આવી સંલોનના ટાપુમાં એક કોઠી સ્થાપવા મોકલ્યો પણ તેની ખરાબ ચાલને લીધે ત્યાંના હાકેમે તેને પકડી મંગાવો મારી નાખ્યો, અને તેના સોબતીઓ જેઓ સામે થયા હતા તેઓ પણ પકડવાડેથી માર્યા ગયા. આ વખતે પોર્ટુગીજ લોકોને મલાલામાંથી હાંકી કાઢ્યા. ૧૬૫૬ માં સિલોન સર કીથુ. આ લોકોનાં હિંદુસ્તાનમાં મુખ્ય ગ્રેહેરો

મદ્રાસ, નીગાપટમ, પુન્નીકટ, ચીનસુરા, બીમલીપટમ વગેરે હતાં. આ સુધીની જગ્યાઓ ૧૭૮૩ માં યૂરપમાં વસેલીસ આગળ સજાહ થઈ ત્યારે અંગ્રેજોને ત્યાં થઈ હતી. તેઓએ જાણ બેટમાં બતેલીઆ નામે શહેર વસાવી રાજધાની કરી હતી. શાનકનીયાર ને સોરામપુર નામના તેઓના શહેરો ઇ. સ. ૧૮૪૫માં અંગ્રેજ સરકારે ખરીદ કીધાં હતાં.

અંગ્રેજો.

પંદરમાં સૈકાની અધવચમાં અંગ્રેજ લોકોને ખીજો ન-
વો રસ્તો શોધી કાઢી વેપાર કરવાનો વિચાર થયો. કેપ આફ
રિકા હોવાનો માર્ગ ન પડતાં તેઓએ ૧૫૫૦માં સર હ્યુ વિન્સની
ને પણ વહાણો આપી આર્તીક માહાસાગરને રસ્તે મોકલ્યો,
પણ તેનાં વહાણો લાપસાંડના કોનારા તરફ નીકળી ગયા.
જ્યાંની કકડતી થંડી ને બુખમરાથી વિન્સની અને તેની શાય-
ના ખજાણીઓ મરણ પામ્યા. આથી તેઓએ નિરાશ ન થતાં
ફ્રાન્સીસ ડેવિસ ને હડ્ડન નામના વહાણ વડીઓને ૧૫૧૩માં
અમેરિકાના જાતર તરફના દરિયા ને રસ્તે ફેટલાક વહાણો
આપી મોકલ્યા. પણ અજાણ્યા દરિયાને રસ્તે આવતાં તેઓ-
ના ઘણાં માણસો મરણ પામ્યાં અને બારે નુકશાન થયું, જેથી
પોર્ટુગીઝ ને વજંદા જે રસ્તે હિંદુસ્તાન ભણી આયા તેજ
રસ્તે જ્યાનું ઠીક પડશે એમ ધારી તેઓએ પણ તેજ માર્ગ
પકડ્યો. ૧૬૦૦ ના વર્ષમાં ઇંગ્લાંડની રાણી ઇલિઝાબેથ પાસે-
થી વેપાર કરવાને પંદર વર્ષની મુદત સુધીનો પટો મેળવી ઇસ્ટ
ઇન્ડિયા એવા નામની એક કંપની બની થઈ. આ કંપનીને

પ્રમુખ જાજર આદિ આપ કમપરલે-ડ થયો હતો આ સહ હસીક કંપનીને વેપાર કરવાની સંધી જોગવાઈ રાણી ઇલિઝાબેથે કરી આવી હતી એટલું જ નહીં, પણ જોન મિલડન હાલ નામના પોતાના એક એલચોને દિલ્હીના શાહનશાહ અકબરની દરબારમાં મોકલી તેમને મદદ આપવા જણાવ્યું હતું. આ નવી જિભી થયલી કંપનીના ૧૩૦ થી ૬૦૦ ટન સુધીના પાંચ વહાણોનો કારણો મીઠા લાનકાસ્ટરની સરદારી હેઠલ કેપ આવ ગુડ હોપને રસ્તે હિંદુસ્તાન તરફ આવવા ૧૬૦૨ ના વર્ષની ૨૭ અપ્રેલે ઇંગ્લાંડનો કિનારો છોડયો. આ કારણો સુમાત્રા, જાવા, મલાકા, અને બાન્ડાના ટાપુઓ તરફ આવી પોહાચ્યો જ્યાંથી માદાગાસ્કર અને નિકોબારના ટાપુઓની મુલાકાત લઈ મીઠા લાનકાસ્ટર આ તરફની કીમતી પેદાશ ભરી ઇંગ્લાંડ પાછો ફર્યો. સર એડવર્ડ મીચલ બોરન જેને કંપનીએ તેઓના પેહેલા કારણાની સરદારી આપવા નામંજૂર કીધો હતો તે ૧૬૦૪માં પોતાની તરફથી બે વાહાણો લઈ હિંદુસ્તાન ભણી આવ્યો. એણે જાપાનીસ લોકોનું એક વહાણ પકડ્યું અને તેના ખલાશીઓને કેદ રાખ્યા. પેહેલાં તો તેઓ તાબે થઈ ગયા પણ પછવાડેથી અંગરેજ વહાણના ખલાસીઓની સામાં થયાં. કપટાન દેવીસ માર્યો ગયો અને મીચલ બોરને ઘણી મેહનતથી તેમને નરમ પાડ્યા. મીચલ બોરને ત્યાર પછી ચીનાઓના બે વાહાણો રેશમ ભરી જતાં હતાં તે લુટી પોતાના દેશ ભણી પાછો ફર્યો. ઇંગ્લાંડના પેહેલા જેમ્સ રાજના વખતમાં કંપનીએ કપટાન હાકીમને ત્રણ વાહાણો આપી ૧૬૦૮માં મોકલ્યો હતો. દિલ્હીના શાહનશાહ જહાંગીરે તેને

સારો આદરભાવ દીધો ને કપટાન હોકીન્સ ત્રણ વર્ષ આગ્રે
 યુનિવર્સિટી ઇંગ્લાંડ પાછો પ્રેરો. એજ વર્ષમાં કંપનીએ કપટાન
 એલેક્ઝાંડર શાસ્ત્રીને બે વહાણો આપી હિંદુસ્તાન તરફ મોકલ્યો
 પણ કેપ આફ્રિકા હોય આગળથી તેના વાહાણો ધુટાં પડી ગયા.
 તેઓમાંનું એશિયન નામનું વહાણ આફ્રિકાના પૂર્વ કિનારા
 તરફથી પેમ્પા નામની જગ્યા તરફ નિકળી ગયું; જ્યાંના મુર
 લોકોએ તેની ઉપર હુમલો કર્યો ને તેની આદરના કેટલાક
 ખલાશીઓને મારી નાંખ્યા. ત્યાર પછી તે વાહાણમાંના બા-
 કીના માણસો સેચેલીસના ખેટા ભણી આવ્યા; જેમાંથી નિકળી
 એડન ને મોખા તરફ કેટલાક વખત લંગર નાંખી રહ્યા. અહીં
 આવી તેઓ દીવ તરફ આવી પોહ્યાં ત્યાં તે ખંખાતના અખાત
 ને રસ્તે સુરત તરફ જતાં તે વહાણ એક ખડક સાથે અથ-
 ડાયું ને તેના કટકે કટકા થઈ ગયા. યુનીયન નામનું બીજું
 વહાણ માદાગાશ્કરના ખેટ તરફ નિકળી ગયું હતું. ત્યાંથી ગ્રા-
 ઝીયાર આવી પોહ્યાં ત્યાં તેમાંના કેટલાક માણસો ત્યાંના દેશિ-
 ઓ સાથે લડતાં માર્યા ગયા. અહીંથી નિકળી તે વહાણ મુ-
 માનાની ઉત્તરે આવેલી એકીન નામની જગ્યાએથી કેટલાક
 માલ ભરી ઇંગ્લાંડ તરફ કુચ કરી ગયું. ૧૬૦૯માં કંપનીએ
 એક બીજો ત્રણ વાહાણોનો કાફલો સર હેનરી મીડલટનની સ-
 રદારી હેઠળ સુરત ભણી મોકલ્યો. કેપ આવ યુડ હોપને રસ્તે
 તે મોખા આગળ આવી પોહ્યાં, ત્યાંના તુર્કીઓએ તેને પક-
 ડી થતા નામની જગ્યાએ કેદ કર્યો. પણ થોડા વખતમાં ધુ-
 ટા થયા પછી ખંખાતને રસ્તે સુરત જવા નિકળ્યો. રસ્તે જ-
 તાં ડોન ફ્રાન્સીસકો ડી સોટા નામનો એક પોર્ટુગીઝ સરદાર

તેની સામે થયો, પણ તેની હાર થઈ, અને મીડલટને તેનું
 વહાણ જે હિંદુસ્તાનની કીમતી પેદાશથી ભરેલું હતું તે હુથ
 કરી લીધું. તે ૧૬૧૧માં સુરત આવી પોહ્યાંઓ જ્યાંના હાકે
 મ મોદીબખ્ષાંએ તેને એક ટ્રાકી બાંધવા દીધી. અહિંઆના દે-
 શિ સાથે ફેટલાક દહાડા સુધી પરસ્પર વેપાર ચલાવ્યા પછી તે
 ઇંગ્લાંડ જવા નિકળ્યો, પણ રસ્તામાં તે માંદો પડ્યો ને જા
 વાના ખેટમાં મરણ પામ્યો ૧૬૧૧. દિલ્લીના શાનશાહ જહાં
 ગીરે ૧૬૧૨ માં પોતાના રાજમાં કંપનીને ચાર ટ્રાકીઓ સ્થાપ
 વાને પરવાનગી આપી. ૧૬૧૫માં પેટેલા જેમ્સે સર ટી રા ના
 મના અંગરેજને જહાંગીરના દરબારમાં મોકલ્યો તેને ત્યાં ધ-
 લું માન મળતું ગયું, ત્રણ વર્ષ સુધી તે તેની દરબારમાં રહ્યો.
 અને બાદશાહ સાથે નવી કંપનીના શાયદાને મોટે લગતા ફેટ
 લાક હક મેળવ્યા. ૧૬૧૬માં કંપનીએ સુરત, મછલીપટમ, કા-
 લીકોટ બનદમ ને અજમેરમાં ખીજી નવી ટ્રાકીઓ બાંધી.
 ૧૬૨૧માં વનંદા લોકોએ એમનાયતાના રાપુમાં કપટાન રાવર
 સન, સેગ્યુઅલ કોલસન, જાન કલાર્ક લગેરે ફેટલાક અગ્રેજો
 તે સાથે એક જાપાનીસ અને થોડા પોર્ટુગીજોને ઘણી ઘાટકી
 રીતે મારી નાખ્યા, જોકે તે વખતે યૂરોપમાં અંગ્રેજ અને
 વનંદા લોકો વચ્ચે સલાહ હતી. આથી કરીને ઇંગ્લાંડમાં સ-
 ધળા અંગ્રેજોના દીલ બેશકેરાયાં અને તેમને થએલી નુકશા
 ની ભરી આપવાને વનંદા લોકોને જણાવ્યું. પણ બ્યારે
 તેઓએ લાંબો વખત સુધી આનાકાની કર્યા કીધી
 ત્યારે અંગરેજોએ તેમનાં વહાણો અટકાવ્યાં તેથી
 ૧૬૫૪ માં કામચેલના વખતમાં દરેક પક્ષવાળાના ચાર ચાર

માણસો મળી આઠ માણસોના હાથમાં તેની તપાસ કરવાનું કા
મ થાંધું. આ તપાસથી વલંદા લોકો પાસેથી કંપનીને ૮૫૦૦૦
પાઉંડ અપાયા. વળી ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીનો લાભ જો
ઇ પીઝ અ ગ્રેજો ઊસ્કરાયા અને તેમણે નવી કંપની કાઢી
૧૬૩૫માં પેટા મેળવ્યો. આ બંને કંપની વચ્ચે કેટલોક વખ-
ત શુધી ગેર સમજુતી ચાલવા પછી ૧૭૦૮માં તેઓ જોડાઇ
ગયા. અને તેમણે યુનાઇટેડ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની એવું ના-
મ ધારણ કરી કારભાર ચલાવવા પોતાનામાંથી એવીશ જણને
ડિરેક્ટર નેમ્યા. ૧૬૩૮માં દિલ્હીના શહેનશાહ શાહજહાનનો
છોકરીને જોઇત નામના એક અંગ્રેજ વૈદે સાજી કીધી જેથી
બાદશાહેને કહી કંપનીને માટે વેપાર કરવાના વધુ હક મેળવ્યા.
૧૬૩૯માં અંદ્રનગરના રાજાની પરવાનગી મેળવી મીંઝ ફ્રાન્સી-
સ દેએ ફાર્ટ મદ્રાસ નામનો એક કિલ્લો બાંધ્યો. પછી ક્યારે
માંડલ કીનારા પર કડલાર પાસે ટગણાવટમમાં ફાર્ટ સેટ દેવીડ ના
મનો કિલ્લો બાંધ્યો અને ૧૭૦૦માં કંપનીએ એક બીજો કિલ્લો
બાંધ્યો જેને ઇંગ્લાંડના ત્રીજા વિલિયમ રાજાના નામપરથી ફાર્ટ
વિલિયમ એવું નામ આપ્યું. ૧૬૬૨માં ઇંગ્લાંડનો રાજા બીજો
ચાર્લસ પોર્ટુગાલના રાજાની છોકરી કેથેરાઇન જોડે પરણ્યો, જેથી
પોર્ટુગાલના રાજાએ તેની છોકરીની પેરામણીમાં મુંબઇનો ખેટ
આપ્યો અને ચાર્લસ રાજાએ ૧૬૬૮ માં વાર્ષિક રકમનો અમુક
આંકડો લેવા કરી કંપનીના સ્વાધીન કીધો; જેઓએ ત્યાર પછી
સુરતમાંથી પોતાનું મુખ્ય મથક કાઢી નાંખી મુંબઇમાં કર્યું.
૧૬૬૪માં મરાઠા લોકોના સરદાર શીવાજીએ સુરત પર હુમલો કીધો
અને તેપર લૂટ ચલાવી તે વખતે સર જૉર્જ આર્સેનદેએ ઘણો હિ-

મતથી ત્યાંની અંગ્રેજ કોડીનો બચાવ કીધો. ૧૬૯૬ માં કંપનીએ ચતોતલી, કલકતા, મોર્વીદપૂર ઔરંગઝેબના પૌત્ર અઝીમશાહ પાસેથી ખરીદ કરી લીધા. આ પ્રમાણે પોર્ટુગીઝ તથા વલંદા લોકોમાં ફ્રેન્ચ લોકો વેપાર કરવાની તથા રાજ મેળવવાની ઇચ્છાથી હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા તેથી તેઓની વચે સે-હેજ કંજો દ્વિતી થયો અને તેવામાં ૧૭૪૪ માં યુરોપમાં ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજ વચે લડાઈ સળગી તેથી આ દેશનાં એક ખી-બનાં થાણુ લેવા ફ્રાન્સે આવી.

ફ્રેન્ચ.

ફ્રેન્ચ લોકોએ હિંદુસ્તાનમાં વેપારને અર્થ અને રાજ મેળવવાના હેતુથી ૧૬૦૪ માં પોંદલો કાશ્લો મોકલ્યો, પણ ૧૬૧૪ સુધીમાં તેઓ હિંદુસ્તાનમાં એક પણ થાણું મેળવી શક્યા નહોં ફ્રેન્ચના રાજ ચૌદમાં લ્યુના આશરા તળે કાલખટ નામના ફ્રેન્ચે ઇસ્ટ ઇન્ડિઆ એવે નામનો કંપનો ઉભી કીધી અને ફ્રાન્સિસ ફેરનની ઝરમરી તળે એક કાશ્લો મોકલ્યો જેણે સુરત આગલ એક કોડી ખાંધો. ૧૬૧૯ માં તેઓએ મછલીપટમ આગલ એક સંસ્થાન કીધું ૧૬૭૪ માં વિજ્ઞપૂરના રાજા રામ પાસેથી કેટલીક જગા ખરીદ કરી માર્ટિન નામના ફ્રેન્ચે પોંડીચરી નામનું એક શહેર વસાવ્યું જે અત્યાર સુધી હિંદુસ્તાનમાં તેમનું મૂખ્ય મથક ગણાય છે. આ શહેર ઉપર શેવાજીએ ૧૬૭૬ માં ચઢાઈ કરી ત્યારે ત્યાંના હાકમ માર્ટિને તરતજ તેની શાયે સલાહ કરી મરાઠા લોકોના હાથમા જતાં બ-આણું પણ વલંદા લોકોની સામે તેનો બચાવ કરો શક્યે.

નહીં; તેઓએ ૧૬૯૩ માં તેપર હુમલો કરી પોતાને કબજે કરી
 લીધું. પાછળથી રીસહીવીક આગળ સલાહ થયા પછી આ
 શહેર ફ્રેન્ચ લોકોને ૧૬૯૭ માં પાછું મળ્યું. ૧૬૮૮ માં ફ્રેન્ચો-
 એ હુગલી નદી આગળ ચંદ્રનગર નામનું શહેર વસાવ્યું પણ
 અંગ્રેજ સરદાર કલાઈવ અને વોટ્સને ૧૭૫૭ માં તે તામે કરી
 લીધું. ૧૭૨૫ માં તેઓએ મહો લઈ લીધું. માર્તિન પછી
 ૧૭૩૫ માં હુમલો પોંડીચરીના હકિમ થયો. આ વખતે તાન-
 નોરના પદ્મજી રાજા શાહજીએ તેની ગાદી પોતાના ભાઈ પ્રતા-
 પસીંગના હાથમાંથી પાછી મેળવવામાં નેની મદદ માગી; ત્યારે
 હુમલો કરનાટકના નવાબ દોસ્ત અલીના જમાઈ ચંદાસાહેબને
 તેની મદદ માગ્યો. આ હુમલા ને દગબાજ પુરષે સાહજીને
 ગાદીએ પાછો બેસાડવાને બદલે કારીકલન અને તેની કેટલીક
 બાંજી જગ્યાઓ લઈ લીધી ને ફ્રેન્ચ સરદાર હુમસને સ્વાધીન
 કરી આપી. ૧૭૩૯ માં ચંદાસાહેબના આ કામથી વીરારના
 રાજા રાધેજી ભોમલા ને મારારી રાવે ૧૭૪૦ માં કર્નાટકપર
 હુમલો કરી આ અને એમ્પુર આગળ લડાઈ થઈ તેમાં ત્યાંનો
 નવાબ દોસ્ત અલી માર્યો ગયો; અને તેના છોકરા સરદાર
 અલીને ખંડેલી આપવી કબુલ કરાવી નવાબ ડેરવ્યો. ત્યાર
 પછી તેઓએ પોંડીચરીપર ધસારો કરીધો; કારણકે ત્યાં ચંદાસાહેબે
 તેના કુટુંબ સહીત આવી આશરો લીધો હતો; પણ ફ્રેન્ચ
 લોકોની સામે ટકી શકાશે નહીં એવું ધારી પાછો પ્રયો. વળી
 ચંદાસાહેબે તેના સાળા સરદાર અલીને પોંડીચરી આગળ મારી
 નાંખ્યો તેથી મરાઠાઓએ ત્રિચોનોપોલીપર હુમલો કરીધો.
 ચંદાસાહેબને સતારાના હિલ્લામાં ૧૭૪૧ માં કેદ કરીધો,

ને મોરારીરાવને ત્યાંનો હાકિમ બનાવ્યો. ચંદાસાહેબ સાત વર્ષ સુધી કેદ રહ્યા અને ૧૭૪૮ માં કુખ્લીએ મરાઠાઓને સાત લાખ રૂપિયા આપી છુટા કર્યા. ૧૭૪૪ માં કુમસની પછી કુખ્લી પોર્ટીયરીનો હાકિમ થયો. આ માણસ ઘણો બોહોંસ વાળો ને રાજ લોભી હતો; તેણે અંગ્રેજોને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકો કાઢવાને અને આખા હિંદુસ્તાનપર ફ્રેન્ચ લોકોનું રાજસ્થાપવાને ગોઠવણ કરવા માંડી જેનું વર્ણન પાસેના પ્રકરણમાં આવેલું છે.

પ્રકરણ ૩ જી.

કર્નાટકની પેહલી લડાઈ ૧૭૪૪—૧૭૫૪

ધ. સ. ૧૭૪૪માં જ્યારે પુરોષમાં ઇંગ્લાંડ તથા ફ્રેન્ચ વચ્ચે લડાઈ સળગી ત્યારે પોર્ટીયરીના હાકિમ કુખ્લીએ યુરોપીયના હાકિમ લાખોરડોનીઝને ફાઈ જોર્જ ઉપર હુમલો કરવા મોકલ્યો. મદ્રાસના હાકિમ જનરલ મોરસે કર્નાટકના નવાબ અનવા-રહીન પાસેથી મદદ માંગી, પણ તે નહોં મળવાથી તે કિલ્લો ધ. સ. ૧૭૪૬માં ફ્રેન્ચના સરદારને આપી દેવો પડ્યો. લાખોરડોનીઝે ૪૪૦૦૦૦ રૂપિયા આપવાની સરતે તે કિલ્લો ઇંગ્રેજોને પાછો આપવાને કબુલ કર્યું હતું. કુખ્લીએ એ સરત કબુલ નહોં રાખી, પેરેડીસને ત્યાંનો હાકિમ કેરવો અને ઇંગ્રેજ બંધવાને પોર્ટીયરીમાં કેદ કર્યા, જેઓમાં મદ્રાસનો આગલો હાકિમ જનરલ મોરસ પણ હતો.

ધ. સ. ૧૭૪૬માં કુપ્તીએ ફાઈ સેન્ટ ડેવીડ ઉપર હુમલો કીધો જ્યાંથી મેજર લોરન્સે તેને હાંકી કાઢ્યો. કર્નાટકનો નવાબ અનવારુદ્દીન આ વખતે સાંમે થવાથી તે કિલ્લો તેને આપવાને કુપ્તીએ કબુલ કર્યું હતું; પણ જ્યારે તેમ નહીં કરવામાં આવ્યું ત્યારે તેણે પોતાના છોકરા મજબૂખાને તેમની સાંમે મોકલ્યો, પણ મોનસ્કેર પેરેડીસે તેને સેન્ટ ડોમની લડાઈમાં હરાવ્યો. એડમીરલ ગ્રીફીને પોંડીચરી ઉપર હુમલો કીધો, પણ અંગ્રેજી લશ્કરમાં મંદવાડ ફેલાવાથી તેને પાછું પરતું પડ્યું.

ધ. સ. ૧૭૪૮માં કુપ્તીએ કડલોર ઉપર હુમલો કીધો, પણ મેજર લોરન્સે તેને હટાવી કાઢ્યો. એજ વર્ષમાં લોરન્સે પોંડીચરીથી બે માહલ દૂર આવેલા એગ્રીઅનકબુપરના કિલ્લાને ઘેરે નાંખ્યો, પણ ફ્રેન્ચ સરદાર લોએ તેને કેદ પકડ્યો. ધ. સ. ૧૭૪૮ માં એલાએ પેલાના કોલકરારથી કુપ્તીને મદ્રાસ અંગ્રેજોને પાછું આપી દેતું પડ્યું.

ધ. સ. ૧૭૪૯માં તેનજોરના રાજા સાહાજને તેના બાઈ પ્રતાપસીંગે ગાદીપરથી ઉઠાડી મૂકી પોતે ગાદીએ બેઠા. સાહાજએ અંગ્રેજોની મદદ માંગી ને તેના બદલામાં દેવી-કોટાનો કિલ્લો આપવાને કબુલ કીધું. અંગ્રેજોએ મેજર લોરન્સના હાથ તળે એક લશ્કર મોકલ્યું; પણ તે કિલ્લો તેઓથી લેવાયો નહીં. અંગે જ્યારે એક ખીજી લશ્કર પ્રરીથી મોકલવામાં આવ્યું, ત્યારે પ્રતાપસીંગે તેમની સાથે સલાહ કીધી, ને દેવી-કોટાનો કિલ્લો અંગ્રેજોને આપ્યો, ને સાહાજને દર વર્ષે એક ચોક્કસ રકમ આપવાને કબુલ કીધું.

ઇ. સ. ૧૭૫૦માં હાઇદ્રાબાદનો નવાબ નિઝામઉલમુલ્ક
 મરણ પામ્યો. એની પછી નાઝીરજંગ ગાદીએ આવ્યો, જેના
 દાવા સાથે મીરજાશજંગે વાંધો ઉઠાવ્યો. એજ વર્ષમાં કર્નાટકના
 નવાબ સાદતઅલ્લોના મરણથી અનવારદીન ગાદીએ ખેડા પાસુ
 તે ગાદીના વારસ દાખલ ચંદા સાહેબ નિકળી આવ્યો. ચંદા
 સાહેબને અત્યાર સુધી મરાઠાઓએ સતારાના કિલ્લામાં કેદ
 રાખ્યો હતો; તેને થોડાક વખત પેહલાં ડુખ્લીએ ૭૦૦૦૦૦૩૫૫
 મરાઠાઓને આપી છોડાવ્યો હતો. અનવારદીન એમ્બુરના
 કિલ્લામાં છાવણી કરી ખેડા હતો તેની સાંમે ફ્રેન્ચ સરદાર
 ખુશી ગયો. અનવારદીન માર્યો ગયો, અને તેના છોકરા મહમદ
 અલીએ ટ્રિચીનોપોલીમાં જઈ અંગ્રેજોનો આશરો લીધો,
 ને ચંદાસાહેબ આકારનો નવાબ થયો. હવે ડુખ્લીએ તેન-
 જોર ઉપર હુમલો કરીયો. આ વકનો લાભ લઈ નાઝીરજંગ
 મેજર લોરન્સ ને મરાઠાઓ સાથે જોડાઈ જઈ, મીરજાશજંગની
 સાંમે થયો ને તેને કેદ કરીયો. અંગ્રેજોએ મહમદઅલીને
 કર્નાટકનો નવાબ ને નાઝીરજંગને હાઈદ્રાબાદનો નવાબ ડેરવ્યો.
 મહમદઅલીએ અંગ્રેજોની બાહુ છોડી દેવાથી ડુખ્લીએ તેને
 પનેર આગલ હરાવ્યો. ડુખ્લીના કામોથી હારી નાઝીરજંગે
 અંગ્રેજોનો સંપ છોડી દીધો ને ફ્રેન્ચ સાથે જોડાઈ ગયો.
 ડુખ્લી સાથે મલી જઈ કદાપાના નવાબે નાઝીરજંગને દગાથી
 મારી નાંખ્યો ને મીરજાશજંગને નવાબ કરીયો. આરંગાબાદ
 તરફ જતાં કરનલના નવાબે મીરજાશજંગને ઇ. સ. ૧૭૫૧ માં
 મારી નાંખ્યો, જેથી ખુસીએ નાઝીરના બાઈ સલામતજંગ ને તે
 વખતે કેદખાનું ભાગવતો હતો તેને ગાદીએ બેસાડ્યો. ના-

ગ્રોજંગને મારી નાખવામાં જેઓ સામેલ હતા તેઓમાં કરન-
લનો નવાખ એક હતો. નાઝીરજંગને જે જગા આગલ
મારી નાખવામાં આવ્યો હતો ત્યાં કુપ્લીએ એક શેઠેર વસાવ્યું,
જેનું નામ પ્રતેઆબાદ રાખ્યું ને પોતાના નામને એક મિનારો
ઉભો કરાવ્યો. કલાઈવે એ બંનેનો નાશ કર્યો ઇ. સ. ૧૭૫૨
માં કલાઈવે કર્નાટકની રાજધાની આક્રાંત ઉપર ઘેરો ઘાલવા મ-
દ્રાસના હાથેમ સોતડસને જાણાવ્યું. ચંદા સાહેબે તેના છોકરા
રાજા સાહેબને અંગ્રેજોની માંમે મોકલ્યો, પણ તે આરનીની
લડાઈમાં હારી ગયો ને મહમદઅલીને કર્નાટકનો નવાખ કીધો.
ઇ. સ. ૧૭૫૨માં લોરન્સ કલાઈવ, ને મહમદઅલીએ મરાઠાના સ-
રદાર મોરારીરાવની અને મહીસૂરના નાનદીરાજની મદદ મળ-
વાથી ફ્રેન્ચો માંમે ત્રિચીનોપોલી ઉપર હુમલો કીધો. ફ્રે-
ન્ચો સીરીગાપટમમાં ભરાઈ ગયા ને ફ્રેન્ચ કેદીઓને
ફોર્ટ સેન્ટ ડેવીડમાં લઈ ગયા. ચંદા સાહેબને ફ્રેન્ચો છોડી
ગયા તેથી તે તેનજોરના લશ્કરના સરદાર મકનજીને શરણે
ગયો, જેણે તેને દગાથી મારી નાંખ્યો ; અને તેનું ડોકું મહી-
સૂરના સરદાર નાનદીરાજપર મોકલ્યું, તેણે ને સીરીગાપટમ
મોકલ્યું. ત્યાં તે ત્રણ દિવસ સુધી એક દરવાજા ઉપર ખુલ્લું
લટકાવી મુક્યું હતું. પ્રતાપસીંગ, મોરારીરાવ, નાનદીરાજ ને
મહમદઅલીને જે ભાગ મળ્યા તેથી સંતોષ નહીં પામતાં ફ્રે-
ન્ચ માથે જોડાઈ ગયા ને ત્રિચીનોપોલી ઉપર હુમલો કીધો.
મેજર લોરન્સે તેમને હાંકી કાઢ્યા ને કોવલોંગ તથા ઓંગલ-
પટના કિલ્લા લઈ લીધા. ઇ. સ. ૧૭૫૪ માં કુપ્લીને પાછો બા-
લાવી લીધો, તેને હેરાન કરવામાં આવ્યો ને તેની જગાએ

ગોડધુ'ને મોકલ્યો. ડુબ્લી ઇ. સ. ૧૭૬૪ માં ઘણીજ ગરીબી હાલતમાં પારીસમાં મરણ પામ્યો.

કર્નાટકની ખીજ લડાઈ ૧૭૫૬—૬૧

ઇ. સ. ૧૭૫૬ માં યુરોપની અંદર અંગ્રેજ ને ફ્રેન્ચ વચ્ચે લડાઈ સળગવાથી, હિંદુસ્તાન માલિકા તેમના એક ખીજના પ્રગણા ઉપર હુમલો કરવાની તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા. આ વખતે મહમદઅલીના મદુરા ને તીનેવેલી પ્રગણાની ડોલેરીસ નામની એક જંગલી જાતે મેહસુલ ભરવા ના પાડ્યું, જેથી અંગ્રેજો તેમની આંખે લશ્કર લઈ ગયાં. આ તકનો લાભ લઈ ફ્રેન્ચોએ મહોસૂરના નાનદીરાજને મદદ આપવાને બદલે ત્રિચીનો પોલી ઉપર હુમલો કર્યો; પણ અંગ્રેજો સરદાર કપ્ટાન કાલીયદે તેમને મારી કાઢ્યા. આ વખતે ફ્રાન્સથી નવું લશ્કર લઈ લાલી નામનો સરદાર હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. લાલી પોહોસોલો, તામસી ને અણુવાદિષ્ટ હતો. આવતાંવાર તેણે ફ્રેન્ચ સેન્ટ ડેવીડના કિલ્લા ઉપર હુમલો કર્યો ને તે લઈ લીધો. ઇ. સ. ૧૭૫૮ માં હાઇદ્રાબાદથી બુસીને તેણે બોલાવી અપમાન કર્યું અને ખીજાં પણ એવાં કામો કર્યા કે જેથી તે સર્વેને અણુગમતો થઈ પડ્યો. નાણું મેલવવા માટે તેણે તેનજોરપર ચઢાઈ કરી પણ ખોરાક તથા દારૂગોળાની તંગાસથી પાણું ધરવું પડ્યું. પોંડીચરીના સા-હકારે પાસેથી થોડું ધણું નાણું મેળવી તેણે સેન્ટ જોર્જના કિલ્લાપર હુમલો કર્યો; પણ ફ્રેન્ચ સરદારો વચ્ચે સંપ નહીં હોવાથી, મેજર લોરન્સ અને તે કિલ્લાના હાકમ ખીગતથી દારૂ ગયો ને પોંડીચરી જવું પડ્યું. ઇ. સ. ૧૭૬૦ માં કર્નેલ ક્રુટ

ફ્રેન્ચોને લાલી ને જુસોની સરદારી હેઠલ વાનદીવાસ આગલ હ-
રાવ્યા. આ લડાઈમાં જુસી કેદ પકડાયો. ઈ. સ. ૧૭૬૧
માં કર્નલ ફ્રેડે પોંડોચરી, ડ્રેમ્મિંગર, જીનજી, કડલોર, ટ્રીકોમાલી,
ચોલમધમ વગેરે ફેટલોક જગા લઈ લીધી. એ પછી લાલી
ફ્રાંસ ગયો, જ્યાં તેના પર અન્યાયથી પૈસા મેળવવાનું તથા
હિંદુસ્તાનની અંદરના ફ્રેન્ચ સંસ્થાનો ખાઈ દેવાનું તોહમત
મુકી તેને ઇ. સ. ૧૭૬૬ માં પારીસમાં શંસી દીધો.

અંગાળાની પેહલી લડાઈ ૧૭૫૬—૫૭

ઈ. સ. ૧૭૫૬ માં અલાવરડીખાનના મરણ પછી તેનો
પૌત્ર સુરાજ દાઝલા ગાદીએ બેઠો. એ ધણોજ નિર્દય, ધાતકી
ને અંગ્રેજો સામે કઠુ વેર રાખતો હતો. એ અંગ્રેજો સાથે
લડાઈ કરવાનું આનું શોધતો હતો. આ વખતે અંગ્રેજો
ફાર્ટ વિલિયમની મરામત કરતા હતા, તે કામ અંધ રાખવાને
સુરાજ દાઝલાએ હુકમ કીધો, પણ તેના હુકમને તામે નહીં ય-
વાથી, તથા સુરાજ દાઝલાની એક રૈયતે તે કિલ્લામાં આશરે
લીધો તેને પાછો નહીં માફથી આપવાને બાને તથા તે કિલ્લા-
માં પુરકલ દ્રવ્ય છે એવું જાણી તે મેલવવાના હેતુથી, તેણે તે
કિલ્લાપર ચઢાઈ કીધી. સુરાજ દાઝલાએ તેની રાજધાની મુર્શી-
દાબાદની નજદીક કાશીમ બગરમાંની એક અંગ્રેજી ડાહી
લુટી ને મીં બાટને કેદ કીધો. ફાર્ટ વિલિયમના લશ્કરમાંના
સરદાર મીં ટ્રેકે પેહલાં ફ્રેન્ચ તથા વલંદા પાસે મદદ માંગી,
પણ તેઓએ મદદ નહોં આપવાથી પોતે ફેટલાંક બૈરાં ને છોડાં
મહોત વાંહાણુપર ચઢી જઈ તે કિલ્લો છોડી નિકલી ગયો. બાકી-

નાઓને ખચાવ કરવાની જોગવાઈ નહીં મળવાથી તેઓએ મી० હેલવેલ નામના એક સિવિલિયનને પોતાનો સરદાર ડેડવેલ ત્રણ દિવસ સુધી લડ્યા પછી તેમને શરણ થવું પડ્યું. અઢાર ફૂટ લાંબી ને ચૈદ ફૂટ પોહાળી એક અધારી ડો. ટીડી જેમાં જળીઆનું તો નામજ નહીં તેમાં ૧૪૬ અંગ્રેજોને ઘાલ્યા. સવાર પડતાં ૨૩ માણસોજ જીવતાં નિકળ્યાં. મી० હેલવેલ ને જીજ્ઞ ત્રણ માણસોને તે કિલ્લા માંહેલા ખજાના વિશે પુછ્યું, પણ તેઓથી પૂરતો ખુલાસો નહીં મળવાથી, તેઓને મારી નાખ્યાં ને બાકીનાને છોડી દીધાં. ઇ. સ. ૧૭૫૭ માં આ વેર તાકીદે લેવું એવો, કે-રાવ કરી કલાઈવ ને આડમિરલ વાટમનની મરદારી તથા એક લશ્કર મોકલ્યું. કલકત્તે આવતાં કલાઈવે મરાઠા દરિયાઈ હુડારાનો-થેરીઆનો કિલ્લો લઈ લીધો, ને ત્યાંથી તેઓના સરદાર વુલાજી આંગ્રીઆને હાંકી કાઢ્યો. ત્યારપછી તેણે કલકત્તે આવી તે શેહેર લઈ લીધું, હુગલીના કિલ્લાપર થેરી નાખ્યો ને સુરાજ દાઉલાને નીચલી સરતોપર સલાહ કરવાને શરજ પાડી :—અંગ્રેજો પાસેથી માલપર દાણ લીધા વગર તેમને વેપાર કરવા દેવો ; ને કલકત્તા નો કિલ્લો પાછો સમારવા દેવો. આ વખતે મૂરોપમાં ફ્રેન્ચ ને અંગ્રેજ વચ્ચે લડાઈ ઉઠવાથી કલાઈવે ચંદ્રનગર લઈ લીધું. સુરાજ દાઉલાએ ફ્રેન્ચને લશ્કર તથા પૈસાની મદદ આપા ને તે અંગ્રેજોની સામે થવાને ખુસી ગાયે મસલત કરતો હતો. સુરાજ દાઉલાના જીલમથી તેની રૈયત એના પર રાજ નહીં હતી, અને તેના કારભારીઓએ તેને ઉઠાડી મૂકી મીરજ-શરને ગાદી આપવાને પ્રયત્ન રચ્યો હતો. એ કાવત્રામાં સુરાજ

સહજાનો અગ્નિનથી રેદાગ, તેના લસકરનો સરદાર મીરજીશર જગત સેઠ એક મોટા નાણાવડી, અમીચંદ કલકત્તાનો નવંગર બાણુ, તેની દરબારનો અગ્રેજી એલચી મીં વોટ ને કલકત્તાની કાગિનસીજ સમિત હતી. અમીચંદે લાભને લીધે આ વાત છાની રાખવા ત્રીસ લાખ રૂપિયાનો લેખ અગ્રેજો પાસેથી લખાવી લીધો. આ લખાણમાં બે દસ્તાવેજ કરી કલાઈવે તેને લખ્યો. લડાઈનું કારણ મેળવવા માટે કલાઈવે અંગાળમાંથી ફ્રેન્ચોને હાંકી કારવાને, તથા કલકત્તાની આસપાસના મૂલકો ને ફ્રેન્ચોની સઘણી કોઠીઓ અગ્રેજોને આવી દેવાને, સુરાજ દાગિલાને જણાવ્યું. આથી સુરાજદાગિલા મોટું લસકર લઈ પ્લાસી આગલ આવી પોહોર્યો, પણ હારી જવાથી રાજમાહાલ તરફ નહાસો ગયો. નહાસતાં નહાસતાં જે માણસને આગલ સુરાજદાગિલાએ ગેરવાજ્જી રીતે હરાવ કીધો હતો તેનાથી તે ઓળખાયો, ને તેણે મીરજીશરને પકડી આપ્યો. મીરજીશરના છોકરા મીરને રાતોરાત કેદખાનામાં તેને મારી નાંખાવ્યો. તે વખતે એની ઉંમર માત્ર ૨૦ વર્ષની હતી, ને ગાદીપર ૫૬૫ પંદર માસનો આવેલો હતો.

અંગાળાની બીજી લડાઈ ૧૭૫૮—૬૭.

મીરજીશર ને નવાબ તરીકે દિલ્હીના શહેનશાહના છોકરા શાહઆલમે ને અયોધ્યાના હાકિમ મુજ દાગિલાએ કબુલ નહી રાખ્યો. ઇ. સ. ૧૭૫૮ માં એઓએ પટણાપર પેરા નાખ્યો. આ વખતે પટણાનો હાકિમ રામનારાયણ હતો. મુર્શીદાબાદ આગળથી કમાઈવ લસકર લઈ આવી પોહોર્યો એવી અખર

પડવાથી શુભદાઝીલા જતો રહો ને શાહઆલમને થોડું નાણું આપી જવા કહ્યું. આ પ્રતેહથી મીરજીરને કંપની તરફથી દર વર્ષે ૩૦૦૦૦ પૌંડનું કલકત્તાની આસપાસનો જગા મટિ ભાડુ મળતું હતું તે કલાઇવને તેની જીંદગી સુધો આપવા કબુલ કર્યું. અંગ્રેજોની માંગણીથી કંટાળેો આઇ મીરજીરે ચિન્સુરાના વલંદાની મદદ માગી. ઇ. સ. ૧૭૫૯ માં કલાઇવ ને કર્નલ ફ્રાંકે ચિન્સુરાના લશ્કરનો પરાજય કર્યો. ચિન્સુરાના હાકે-મને એ લઠાઈનો શંકલો ખરચ આપવો પડ્યો તથા માત્ર માગવી પડી. ઇ. સ. ૧૭૬૦માં કલાઇવ ઇંગ્લાંડ ગયો એટલે બંગાળામાં પાંચો ગભરાટ ફેલાયો. શાહઆલમ ને સુન્ન દાઝીલાએ ફ્રેન્ચ સરદાર લોની મદદ લઈ પ્રદેશી પટણા ઉપર ચઢાઈ કરી. કર્નલ કાલિયદ ને કમ્તાન નોકસે તેમણે હાંકી કાઢ્યા. આ વખતે મીરજીરનો છોકરો મીરન વિજળી પડવાથી મરણ પામ્યો. મીરજીરના લશ્કરનો પગાર ચઢી જવાથી તેઓ બળવો કરવાની તૈયારીમાં હતા; તથા અંગ્રેજોને કબુલાત પ્રમાણે નાણું નહી ભરવાથી વાનસો ટાઈ મુશીંદાખાદમાં ગયો ને મીરજીરને સજીનામું આપવા સમજાવ્યો. મીરજીરે ખુશીથી કબુલ કીધું, ને તેના જમાઇ મીરકાસિમને ગાદીએ બેસાડ્યો. મીરકાસિમને ગાદી મળવાથી અંગ્રેજોને મીદનાપુર, બદવાન ને ચીતાગાંગનાં પ્રગણાં મળ્યાં ઇ. સ. ૧૭૬૦. ઇ. સ. ૧૭૫૭ ની સલાહના કાર પ્રમાણે કંપની પાસથી માલ ઉપર દાણ લીધા વગર તેમને વેપાર કરવાને પરવાનગી હતી. એનો લાભ લઈ કંપનીના ચાકરો પણ દાણ આપ્યા વગર વેપાર ચલાવવા લાગ્યાં જેથી મીરકાસિમની મહેસુલમાં ઘટાડો થવા લાગ્યો.

જ્યારે મીરકાસિમની આ પ્રીયાદયર અંગ્રજોએ લક્ષ નહીં દીધું ત્યારે મીરકાસિમે દેશિઓનું દાણુ પણ માફ કર્યું મીરકાસિમે પટણા આગળ અંગરેજી વાહાણો અગ્રશબ્દો; જેથી મી. એલીશ પટણા પર હુમલો કરીયો, પણ એ અને ખીજા કેટલાક કેદ પકડાયા. ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં મીરકાસિમે ઊઝાડી મુકયો ને તેને બદલે મીરજીશરને પાછો બેસાડયો. મેજર એક્સે તેને ઘેરી-આ આગળ હરાવ્યો અને તેનું શરિર માંગીર લઈ લીધું, ઇ. સ. ૧૭૬૩ માં મીરકાસિમે પટણાની અંદર ૧૦૦ અંગ્રેજી સિપાઈ ને ૫૦ ગ્રહસ્થો જેમાં મી. એલીસ પણ હતો તેમને સમરનામના એક જરમત પાસે મારી નાંખાવ્યાં. રામનારાયણ તથા ખીજા માહુકારો જેઓ અંગ્રેજોના મિત્રો હતાં તેના પણ ભાગ પ્રી વળ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૭૬૪ માં મીરકાસિમ સુળ દાઝલા ને શાહઆલમ માથે મળી જઈ અંગરેજોની સામે ગયો, પણ મેજર કરનાકે પટણા ને કોરાહ આગળ ને મનરોએ બક્ષાર આગળ હરાવ્યો. બંગાળમાં પાછી સમાધાનો થાય છે એટલામાં મેજર હેનરી મનરોના લશ્કરે પગાર વધારવા બંડ કર્યું. તેઓમાંના ૨૪ આગેવાનોને તોપને માઢે ઊરાડી દોધાં ત્યારે તે બંડ તરમ પડ્યું. ઇ. સ. ૧૭૬૫ માં બંગાળમાં જોષતા સુધારા કરવાને કલામવને પ્રીયો માકલ્યો. એણે બંગાળા ઓરીસા ને બાહાર અંગ્રેજી રાજ માથે ત્રાડી નાખ્યાં. ને તેનું બિહુલ એકડું કરવાની સત્તા અંગ્રેજોને આપી; અંગ્રેજી નોકરોનો પગાર વધારો આપ્યો, ને તેમને નજરાણાં લેતા તથા ખાનગી વેપાર કરતા બંધ પાડ્યા; લશ્કરી આતાવાળાને બેવડું બાથું હમેશાં મળતું તેને માટે એવો નિયમ કર્યો કે. લડાઈના

વખતે એવડું આપવામાં આવશે. આથી કરીને લશ્કરના સેના-
ધિપતિ મેજર મેકડોવેલ ને બીજા ૨૦૦ જાણીતે રાજીનામાં
આપ્યાં; તેમનો જગા મદ્રાસથી માણસો લાવી પૂરી. કલાઈવ
૧૭૬૭ માં ઈલાંડ ત્રીજીવાર ગયો.

પ્રકરણ ૪ થું.

મહીસૂરની પેહલી લડાઈ ૧૭૬૭—૧૭૬૯

હૈદરઅલી મહીસૂરના રાજની આકરીમાં રહ્યો ને ધામે ધામે
લૂટ ને દગલગાજીથી મોટા દરજ્જે પોહ્યો. આગળ જતાં મહી
સૂરના રાજને ઉઠાડી મૂકી, તથા તેના વજીર નાનદીરાજને દર
વર્ષે તાણાની કંઈ રકમ આપવાની કહી મહીસૂરની ગાદીએ બેઠા
છે સ. ૧૭૬૫. આ પ્રતેહથી સંતોષ નહીં પામતાં તેણે સીરા,
ચીટલી, દુર્ગ વગેરે મહીસૂરની આસપાસ આવેલાં ગામડાંઓ ઉ-
પર ચઢાઈ કીધી. ઇ. સ. ૧૭૬૫ માં મેદનાર શેહેરપર હુમલો
કર્યો ને ઘણાક ખજાનો લઈ ગયો તેથી મરાઠાનો સરદાર મા-
ધવરામ તેની સામે થયો, પણ હૈદર અલીએ ૩૩૨૦૦૦૦૦
આપ્યા, તેથી તે પાછો, રૂંધો. ઇ. સ. ૧૭૬૭ માં નીઝામ, મ-
રાઠા, કર્ણાટકનો નવાબ અને અંગ્રેજોએ સંપ કરી તેની સામે
થયા. આ વખતે હૈદર અલીએ આપાજીરાવ નામના બ્રાહ્મણ
ને મરાઠાના સરદાર માધવરાવ તરફ મોકલ્યોને તેને ૩૩૫૦૦૦૦૦
આપવા કહી પોતાના તરફ ખેંચી લીધો. એ પ્રમાણે મરજ-
ખાન નામના સરદારને નીઝામ પાસે મોકલી કેટલુંએક તાણું

આપવા કહી તેને અંગ્રેજના પક્ષમાંથી છોડી પોતાના પક્ષમાં લીધો. આ વખતે અંગ્રેજી લશ્કરના સરદાર કર્નલ સ્મીથ પાસે શકત ૬૦૦૦ માણસને ૧૬ તોપ હતી તેથી તેમને મદ્રાસ તરફ નાસવું પડ્યું. હૈદર તેમનો પછવાડે ગયો પણ ઇ. સ. ૧૭૬૭ માં અંગામા અને ત્રીનામાલી આગળ હારી ગયો. અંગ્રેજની જીત થવાથી તીક્ષ્ણ પાંચે અંગ્રેજના પક્ષમાં પેડો. ઇ. સ. ૧૭૬૮માં હૈદરે અંગ્રેજના કિલ્લા ઉપર હુમલો કર્યો પણ કપતાન કાલવર્ડે તેને હાંપી કાઢ્યો. અંગ્રેજ વર્ષમાં કર્નલ સ્મીથે હોનોર, માંગલોર, વગેરે હૈદરના સાત મુખ્ય કિલ્લા સુર કરી લીધા, ને અંગલોર ઉપર હુમલો કર્યો, ને શતેહ પામ્યો. એથી હૈદરે વિચાર્યું કે આવા ગળવાન શત્રુની સાથે બાથ બીડવાથી કંઈ વળે એવું નથી માટે બાર માહાલનો મુલક તથા લડાઈના ખર્ચ ખર્ચ ૧૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા આપવા કબજા કરી તેમની સાથે સલાહ કરવા ફેરિયુ મોકલ્યું પણ અંગ્રેજોએ કબજા કર્યું નહીં. ત્યારપછી થોડે દિવસે કર્નલ સ્મીથની જગાએ કર્નલ બ્રાડ આવ્યો. તે પછી જ અડવાડીઆમાં હૈદરે પોતાના સંબંધ કિલ્લા પાછા સુર કર્યા ને કર્નાટક સુધીનો સમજો મુલક ઉજડ કર્યો. અને બાંગલુર આગલ કર્નલ બ્રાડને પકડી કેદ કર્યો. આથી અંગ્રેજોએ સલાહ કરવા કપતાન બ્રુકને મોકલ્યો પણ હૈદરે એવીતો સખ સરતો ઉપર સલાહ કરવા કહી કે જોથી અંગ્રેજોને પાંચે કર્નલ સ્મીથને મોકલવો પડ્યો. એણે હૈદરના હુમલાનો અટકાવ કર્યો અને ઇ. સ. ૧૭૬૯માં સલાહ કરી એવી સરતોથી કે લડાઈમાં પરસ્પર લીધેલાં ગામો એકબીજાને પાછા આપવા ને દોઢ પારકા રાજવાળાની સામે એક બીજાને મદદ કરવી.

મહીસૂરની બીજી લડાઈ ૧૭૮૦-૧૭૮૪.

અંગ્રેજો સાથની લડાઈનો છેડો આઝ્યા પછી હૈદરને મરાઠા સાથે લડવું પડ્યું. ઇ. સ. ૧૭૬૯ ની સલાહના કરાર પ્રમાણે હૈદરે અંગ્રેજો પાસેથી મદદ માગી, પણ તે નહી મળવાથી તેણે ૩૨૦૦૦૦૦ રૂપીઆ આપી, તથા દર વર્ષે ૧૪૦૦૦૦૦ રૂપીઆની અંડણી અપવા કબ્જ કરી, તથા પોતાના દેશને ધણોક ભાગ મરાઠાને આપી ઇ. સ. ૧૭૭૪ માં તેમની સાથે સલાહ કરી. આ લડાઈમાં અંગ્રેજોએ મદદ નહીં કરી તે થો તે ગુસ્સે થઈ એક નવો હુમલો કરવાની તકવારી કરવા લાગ્યો. જ્યારે ઇ. સ. ૧૭૭૮માં હુરૌપમાં અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ વચ્ચે લડાઈ થઈ ત્યારે હૈદર ખુશીથી ફ્રેન્ચ લોકોને જોડાઈ ગયો. અંગ્રેજોએ હૈદર સાથે સલાહ જારી રાખવા મીસ્તર ટ્રેનને તેની દરબારમાં મોકલ્યો પણ હૈદરે તેને કેદ કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૮૦ માં હૈદરે એક મોટા લશ્કર સાથે સીરંગાપટમથી નીકળી કર્ણાટક સુધીના મુઘળા મુલકનો નાશ કરી કંબેવગમ જીતી લીધું ને કેદ મદ્રાસ મુઘી ચઢી આઝ્યો. આ વખતે અંગ્રેજ લશ્કરનો સેનાધીપતી સર હેક્ટર મનરો હતો તેણે કંબેવગમ આગળ હૈદરના લશ્કરને અટકાવવાને કરનલ ખેલીને ગતુર છોડી જવાનો હુકમ કરી. હૈદરના છોકરા ટીપુએ કરનલ ખેલીને રસ્તામાં અટકાવ્યો. તેથી કરનલ ફ્લેટચર અને મનરોને તેની મદદે મોકલ્યા પણ તેની સલાહ પ્રમાણે નહી આજવાથી ઇ. સ. ૧૭૮૦માં પીરશોકમ આગળ તેના લશ્કરનો ઘાણ વળ્યો. કરનલ ખેલી પણ પોતાના ૨૦૦ માણસે સાથે કેદ પકડાયો. ટીપુ તેમને સીરંગાપટમ લેઈ ગયો ને તે-

મની જાણે ધણો જીલ્લમ ગુજારી કરનલ બેલી તથા ખીજી
 મુખ્ય સરદારોને મારી નાંખ્યા. આ વખતે ફ્રેન્ચ સરદારો
 લાલી અને પીમારીએ ટીપુને મદદ કરી હતી. બેલીની હાર
 થયા પછી સર હેકટર મનરો મદ્રાસ જતો રહ્યો. આ લડાઈ
 થયા પછી ટીપુ કર્નાટક તરફ ખસ્યો ને આંકિટ જાણે ઘેરો
 નાખી સર કર્ણ, વળી વેંડીયાશ, વેલાર ને ચીંગલપટ્ટર ઘેરો
 ધાલ્યો પણ લેજેન્ટે પ્રજીન્ટે તે ઘેરો જાણી લેવાને તેને
 પ્રજા પાડી. પીરબ્રોકમ આગળ હાર થયા પછી તરતજ વોરન
 હેસ્ટીંગે સર આયરકુટને જમીન રસ્તે ટીપુની સામે મોકલ્યો,
 ઇ.સ. ૧૭૮૧. આ નવા સરદારે હૈદરને પોરોનાવો આગળ
 હરાવ્યો. ત્યાર પછી સર આયરકુટ પોર્બીલાર આગળ હૈદરની
 સામે થયો. આ લડાઈમાં ખંને પક્ષવાળા એક સરખા ઇતર્યા.
 પછવાડેથી કરનલ પર્સના લશ્કર સાથે પોતાનું લશ્કર જોડી
 ને કુટ શાહેબે વેલારની નજદીક સોલોંગર આગળ પાછો તેને
 હરાવ્યો.

ઈ. સ. ૧૭૮૧ માં યુરોપમાં ઇંગ્લાંડ અને ડચ વચ્ચે લડાઈ
 થઈ. મદ્રાસના હાકિમ લોર્ડ મેકારટની એ સર હેકટર મનરોને લ-
 શ્કર આવી નીગાપટ્ટમ તરફ મોકલ્યો. તેણે ડચ લોકોના નીગાપટ-
 મ, મદ્રાસ, પુલીકટ ને ત્રીકોમાલી લઈ લીધાં. ઇ. સ. ૧૭૮૩ માં
 ખંને જણા વચ્ચે વારસેલીમ આગળ સલાહ થવાથી એ શહેરો
 તેમને પાછાં આપવાં પડ્યાં. સર આયરકુટના ઇંગ્લાંડ જવા
 પછી કર્નલ આયવેટને તે જગાએ મોકલ્યો. ટીપુના છુપા
 જાસુસોએ કર્નલ આયવેટના લશ્કરને કોલેરન નદીને કાંઠે ઘેરી
 લીધું, ને તાનજોર આગળ તેમનો પરાજય કીધો. આ વખતે

દીપુના લશ્કરમાંના ફ્રેન્ચ લોકો વચ્ચે નહીં પડ્યા હોત તો કર્નલ
 ખેલીના લશ્કરની માફક તેના લશ્કરના હાલ થયા હોત. ઇ. સ.
 ૧૭૮૨માં હૈદર તેલીચરીને ઘેરા ધાલવાને જે લશ્કર મોકલ્યું.
 હતું તેમાંના ૧૨૦૦ માણસો મેજર એપીંગટનના લશ્કરની
 મદદ વડે કેદ પકડાયાં. આ હારથી હૈદર એટલા બધા નિરાશ
 થયો હતો કે જો એડમીરલ સફરીન ફ્રાન્સથી ખામી લશ્કર
 લેઈ તેની મદદ નહીં આવ્યો હોત તો એ કલ્યાણક ઓડી જતો
 રહેત. એડમીરલ સફરીને કેડલારપર ઘેરા નાંખી તે શહેર લઈ
 લીધું. મેજર એપીંગટને કેલીકટ જીતી લીધું અને એડમીરલ
 હ્યુજેસે ફ્રેન્ચના સરદાર સફરીને તેના લશ્કરને હોનાર આ-
 ગળ હરાવ્યું. ઇ. સ. ૧૭૮૨માં મેજર એપીંગટને કરનલ મેક-
 લીઅરને કરનલ હામટ્રસનના લશ્કર સાથે જોડાઈ જઈ હૈદર-
 ના લશ્કરને પગીઆની આગળ હરાવ્યું. હૈદર ઇ. સ.
 ૧૭૮૨માં તેની ૮૧ વરસની ઊંમરે ચીતોડ આગળ મરી ગ-
 યો. એના મરણની ખબર સાંભળતાંજ અંગરેજોએ જનરલ
 સ્ટુઅર્ટને એ લાગ સાધવા મોકલ્યો પણ કાંઈ વળ્યું નહીં. ઇ.
 સ. ૧૭૮૩માં જનરલ મેથ્યુએ બેદનોરનો કિલ્લો લઈ લીધો.
 પણ દીપુ નજદીક છે એવી ખબર નહોં હોવાથી બેદરકાર રહ્યો.
 એટલામાં દીપુએ એકાએક તેના લશ્કરને ઘેરી લઈ તે
 કિલ્લો લઈ લીધો અને મેથ્યુને કેદ પકડ્યો. દીપુએ ત્યાર પછી
 માગલોરને ઘેરા ધાલ્યો. પણ ઇ. સ. ૧૭૮૩ માં વારસેલીસી
 આગળ સલાહ થવાથી બુશીએ પોતાનું લશ્કર દીપુના લ-
 શ્કરમાંથી કાઢી લીધું તેથી તેણે માંગલોરપરનો ઘેર
 કાઢી લેવો પડ્યો. ત્યાર પછી કરનલ પ્રકરતનને મહોસૂર

જવાનો હુકમ થયો એણે કરાર, દીંદીગાલ, પાલઘાટ ને કોઈમ
ખેડુર લઈ લીધાં. મદ્રાસના હાકિમ લોર્ડ મેન્ડલેટનીએ સજાહ
કરવા માગ્યું. તેથી કરનલ પ્રકરટને ટીપુ સાથે લડાઈમાં લીધેલી
સંઘર્ષી જગ્યા પાછી આપવી અને લડાઈની વખતે એક ખી-
જને મદદ કરવી એવી સરતોથી ઇ. સ. ૧૭૮૪માં મજાહ થઈ.
ટીપુએ કરનલ પેલી, મેલ્યુને ખીજ મુખ્ય સરદારોને મારી
નાંખી ખીજને કેદ કર્યા હતા તેમને છોડી મુક્યા.

મહીનુરની ત્રીજી લડાઈ. ઇ. સ. ૧૭૮૬-૧૭૮૨

માગલોર આગળ ઇ. સ. ૧૭૮૪ માં ટીપુ અને અંગ્રે
જ વચ્ચે મજાહ થઈ હતી તે છતાં ટીપુ લડાઈની છુતી રીતે
તકવારીઓ કરતો હતો. એણે કેનેરા, કુર્ગ, અને કોચોન ઉ
પર મજાહ કરી અને ૧૦૦૦૦૦ માણસોને હથેલીમાં ધર્મ
પાળવાને પ્રજા પાડી. એના જુલમથી કંટાળીને જ્યારે તેઓ
માંના કેટલાક તાપલુદારના રાજને આશરે ગયા ત્યારે ટીપુ
એ તે રાજ ઉપર હુમલો કરીયો. આ વખતે પાદશાહનો કી-
તાબ જે પ્રકત દીક્ષીના શહેનશાહનેજ આપવામાં આવતો હતો
તે એણે ધારણ કરીયો. ઇ. સ. ૧૭૮૮ માં નાના ફરનાવીશ-
ની સરદારી નીચે મરાઠાઓ નીજામ સાથે જોડાઈ ટીપુની સા-
મે થયા. ટીપુએ એકોની અને સેવાનુરના પ્રણાં લઈ લીધાં
અને તેઓને સજાહ કરવાનો ફરજ પાડી. આ સજાહ એવી
સરતોથી થઈ કે—જે ૪૫૦૦૦૦૦ રૂપિયાની ખંડણી આજ
મુધી હેંદર લેતો હતો તે હવે ટીપુ લે અને તેમાંના ૩૫૦૦૦૦૦
હાલ આપવા. ટીપુએ જીતેના મુલકો પાછા આપવા અને

તેના બદલામાં તેના રાજની હદ તુંગભદ્રા નદી સુધી ક-
 હલ રાખતી. ઇ. સ. ૧૭૮૯ માં ટીપુ ૧૪૦૦૦ માણસનું લ-
 શ્કર લઈ ત્રાવણકોરના રાજા ઉપર ચઢી આવ્યો પણ તેમા એ-
 ની હાર થઈ ને એનો શત્રુનો ખાનનો શત્રુને હાથ ગયો. ઇ.
 સ. ૧૭૯૦ માં કરનલ કુલરટન અને જનરલ મેંદોએ દીંદીગા
 લ, પાલઘાટ, કોઈમખેટુર વગેરે કેટલીક ટીપુની જગાઓ લઈ
 લીધી થીં સ. ૧૭૮૬માં ત્રાવણકોરના રાજાએ ટીપુનો પરાજય
 કર્યો ત્યાર પછી એણે પાછી ત્રાવણકોર ઉપર ચઢાઈ કીધી.
 આ વખતે લોર્ડ કોર્ન વોલીસે ટીપુને મદદ કરી અને નીઝામ
 તથા મરાઠાના મરદાર નાનારનેવીસને, લડાઈમાં લૂટ મળે તેનો
 હિસ્સો આપવા કહી પોતાની પક્ષમાં લીધા. ઇ. સ. ૧૭૯૧
 માં લોર્ડ કોર્ન વોલીસે એરીકોરાનો લડાઈમાં ટીપુને હરાવીને
 એંગલોરનો કિલ્લો લીધો, અને તરતજ સીરીંગાપટમ તરફ
 કુચ કરી. પણ ખોરાકની તંગાશથી તથા અંગરેજો લશ્કર-
 માં ખીમારી ચાલવાથી અને નીઝામ તથા મરાઠાઓ તરફથી
 જોઈતો આશરો નહી મળવાથી તેને પાછું શરવું પડ્યું ત્યાર
 પછી એણે નુનરીદુર્ગનો કિલ્લો લઈ લીધો. ઇ. સ. ૧૭૯૨
 માં કુર્ગનો રાજા જેને ટીપુએ કેદ કર્યો હતો તે છુટો થયો.
 આ રાજા તરતજ અંગરેજોનો સોડમાં બરાયો; એટલામાં ની
 ઝામ તરફથી લશ્કરની મદદ મળી તેથી લોર્ડ કોર્નવોલીસે પા-
 ઠી સીરીંગાપટમ ઉપર ચઢાઈ કીધી. આ વખતે ટીપુએ પો-
 તાના તરફના સઘળાં મળી ૨૦૦૦૦ માણસો ખાયા પછી
 નોંચેની શરતો પ્રમાણે અંગરેજો સાથે સલાહ કીધી:—ટીપુએ
 પોતાનું અડધું રાજ અંગરેજોને આપવું, અંગરેજો બંધ

વાગ્દેવેને છોડી મુકવા, લડાઈના ખર્ચ ખર્ચ ૩ ૨૦૦૦૦૦૦૦
અંગરેજોને તથા ૩ ૩૦૦૦૦૦૦ મરાઠાઓને આપવા. અને
ત્યાં મુખી સંઘની સરતો પુરી પડે ત્યાં મુખી પોતાના બે છો-
કરાઓને જમીન દાખલ અંગરેજોને હવાલે રાખવા. ટીપુ સા
થની ત્રીજી લડાઈનો છેડો આઠ્ઠો ત્યાર પછી મરાઠાઓ પાસે
તુંગભદ્રા નદી શુધોનો ભાગ રહ્યો; નોગ્રામ પાસે પનેર મુખી-
નો ભાગ રહ્યો અને હિંદીગાજ, ખરમાહજ, ઢેલીચરી અને કે
લોકટ અંગરેજ રાજ સાથે જોડી નાંખવામા આઠ્ઠાં. વીરાર
જનદ્રા જેને ટીપુએ કેદમાં રાખ્યો હતો તેને પાછો અંગ્રેજો
દુર્ગની ગાદી ઉપર બેસાડ્યો. ઇ. સ. ૧૭૮૪માં ઉપર કહેલી
સલાહના કાલકરાર પુરા કર્યો ત્યારે અંગ્રેજોએ ટીપુને તેના
બંને છોકરા પાછા આપ્યા.

મહીસુરની ચોથી લડાઈ. ૧૭૮૮ થી ૧૮૮૯

ઇ. સ. ૧૭૮૮માં ટીપુએ પાછી અંગ્રેજો સામે થવાની
તૈયારી કરવા માંડી. તેણે સીંગીગાપટમનો કિલ્લો સમરાઠ્યો.
અને ફ્રાન્સના પ્રખ્યાત નેપોલીઅન સાથે કાગળ પત્રનો વેહેવાર
ચલાવવા માંડ્યો. ઇ. સ. ૧૭૮૩ માં સર જોન શૌર નીઝામને
મરાઠા સામે થવાને મદદ નહીં આપવાથી તે અંગ્રેજોના
સંપત્તિ છુટા થયો, પાણુ ટીપુ સાથે લડવાને તેની મદદ લેવા માફ
કપટાન કર્ક પેટ્રીકને તેની દરબારમાં મોકલી તેને સમજાવી
પાછો પોતાના પક્ષમાં ખેંચી લીધો. આ સલાહથી હૈદરાબાદ
માં પાણુ અંગ્રેજો લશ્કર રાખ્યું ને ફ્રાન્સને તેના દરબારમાંથી
કાઠી મુકમા. જનરલ દોવરન જે ઇ. સ. ૧૭૮૪માં ટીપુના છોકરા

ઝોને પાછો શોધી આવ્યો હતો તેને ફ્રેન્ચ સાથે કાગળ પત્ર-
 નો વેહેવાર વગેરે રાખવાનો ખુલાશો લેવા સાફ દીપુની કચેરી
 માં મોકલ્યો. આ માલુમ સાથે દીપુએ ધણી અલુધટી ત્યાલ-
 ચલાવી અને અપમાન આપી પોતાના દરબારમાંથી હાંકી કા-
 દ્યો. આથી જનરલ વેલેસલીએ એક મોટું બસ્કર એકઠું
 કીકું ને નીઝામના બસ્કરની સરદારી પોતે લઇને સુબળા બસ્કર-
 નો સરદાર જનરલ હેરીસને ડેરવ્યો. એ સરદારે દીપુને હરાવ્યો.
 ઇ. સ. ૧૭૯૯માં જનરલ હેરીસ કાવેરી નદી ઝેળંગી સીરીંગા
 પટ્ટમ આવી પહોંચ્યો. આ વખતે દીપુએ સલાહ કરવાને માં-
 વ્યું, તેથી જનરલ હેરીસે નીચેની શરતો પ્રમાણે સલાહ કરવા-
 ને જણાવ્યું:—દીપુએ પોતાનું અડધું રાજ અંગરેજોને આ-
 પવું, તથા બે કરોડ રૂપિયા આપવા તેમાંથી એક કરોડ હાલ
 આપવા અને બાકીના છ માસની મુદતે પૂરા કરવા, વળી દીપુ
 એ પોતાના ચાર હોકરા તથા ચાર મુખ્ય સરદારોને અંગ્રે-
 જોને સ્વાધીન કરવા, આ સુબળી સરતોની કબુલાત આપતાં
 તેને ૨૪ કલાકની મહેતલ આપી. દીપુએ વીચાર્યું કે આવી સ-
 રતો પાળી જીવવું તેથી મરવું સાફ છે. એણે તરતજ પોતાના
 અમલદારોની સલા મેળવી. તેઓએ જીવતા સુધી એની સાથે રહી
 લડવાનું કબુલ કર્યું. ઇ. સ. ૧૭૯૯ ની ૪ થી મેએ જનરલ
 હેરીસ અને વેલેસલીએ દીપુને સીરીંગાપટ્ટમ આગળ હરાવ્યો
 તેમાં દીપુ માર્યો ગયો. એની બાથને મેહુલમાં લઇ જઇ બારે
 દખલ્યા સાથે હૈદરના બંધાવેલા લાલ બાગમાં ડાટી અને તે
 ઉપર એક બમદા ધોર ચણાવી. દીપુના મરણ પછી તેના પ્રધાન
 પુરનીઆ, તેના બસ્કરનો મુખ્ય સરદાર કમરુદ્દીન અને

તેના પાટલી કુંવર હૈદર અંગ્રેજોને શરણુ થયા. તેના આખા દેશ ઉપર અંગ્રેજો પ્રતી વખ્યા. તેના મિત્રોની શોધ કરતાં બહોળા ખજાનો, પુસ્તકો જવાહર તથા રાજને લગતા કેટલાએક કાગળો હાથ લાગ્યા. આમાંના કેટલાએક અંગ્રેજોની સામે થવાના કાવાત્રાને લગતા હતા. સીરોગાપટમની સરદારી કરનલ વેલેસલીને આપી. તેણે પોતાની ડાહ્યાપણ બરેલી અને વાજખી વર્તણૂકથી જનતા તે શહેરમાં સમાધાની કરી લેકોને આર મેળવ્યો, અને ટીના કુટુંબીઓને વેલોરમાં જઈ રહેવાને કહ્યું. ઇ. સ. ૧૭૯૯માં લોર્ડ કોર્ન વોલીસે મહીસૂરના રાજના ત્રણ ભાગ કર્યા જેમાંના કેનેરા કોઈમખેદુર અને ઊવીના-દના પ્રગણાં અંગ્રેજ સરકારે રાખ્યાં. ગરમકોટા, મ્યુતી અને હાઈદરાબાદની પાસેની કેટલોક જગા નોંઝામને આપી અને ત્રીજો ભાગ હૈદરે જેના હાથમાંથી મહીસૂરની ગાદી છીનવી લીધી હતી તેના છોકરા કમલુરાજ ઉદય જે હાલમાં પાંચ વર્ષની ઉમરે નોજ હતા તેને આપ્યો.

પ્રકરણ ૫ મું.

મરાઠાની પેહલો લડાઈ ૧૭૭૪-૮૨

ઇ. સ. ૧૭૭૩ માં પુનાના પેશવા રાધોબાને ગાદીપરથી ઉઠાડી મુઠ્ઠી ગંઆબાદના પ્રકારને પેશવા ઉરવવાને મરાઠા સરદારો તેમાં મુખ્યત્વેકરીને સખારામબાપુ, નાનાશરનેવોસ, હરીપંથ ત્રીબકમામા વગેરે તેની સામે થયા. ઇ. સ. ૧૭૭૩ માં જ્યારે

રાધોબા હૈદરની સામે ગયો ત્યારે એ સરદારેએ એક લશ્કર આપી ત્રીબકમામાને રાધોબાની સામે મોકલ્યો, પણ એ લ-
 ડાઇમાં રાધોબાની પ્રતેહ થઇ ને ત્રીબકમામા માર્યો ગયો. રાધોબાને
 યુતીના રાજ મોરાડીની મદદ મળી હતી. ઇ.સ. ૧૭૭૫ માં રાધો-
 બાએ મુબઇના ગવર્નર મી. હોર્નબી સાથે સુરત આગળ સ-
 લાહની સરતો કરી. એ સરતો એ હતી કે રાધોબાએ સાલસેટ
 તથા મુબઇની આસપાસના કેટલાક ટાપુ અંગ્રેજોને આપવા,
 ને તેના બદલામાં અંગ્રેજોએ તેની ગાદી પાછી અપાવવામાં
 મદદ આપવી. મી. હોર્નબીએ કર્નલ ક્રીડીંગને તેની મદદે મોક-
 લ્યો. કર્નલક્રીડીંગ ખંભાત આગળ રાધોબાના લશ્કર સાથે જોડાઇ
 પુના તરફ ધસ્યો. આમાં કર્નલક્રીડીંગની પ્રતેહ થઇ પણ તેના
 ધણું માણસો મરણ પામ્યા. કલકત્તાના ગવર્નર જનરલે રાધોબા
 સાથેની સલાહ નામ જીતી કરીને કરનલ અપટનને મરાઠા સાથે સ-
 લાહ કરવાને પુને મોકલ્યો. ઇ.સ. ૧૭૭૬ની પેહલી માર્ચે નાના-
 પ્રનેવીસ ને સપ્પારામગાપ સાથે પુરનધર આગળ સલાહ થઇ ;
 જેની સરતો એ હતી કે અંગ્રેજોએ સાલસેટનો ટાપુ રાખવો ને
 રાધોબાને મદદ આપતા બંધ રહેવું પણ કાર્ટ ડાઇરેક્ટરેએ
 આ કામને માટે વોરન હેસ્ટીંગ્સને ઠપકો આપ્યો ને રાધોબાને
 મદદ કરવાને મી. હોર્નબીને જણાવ્યું. આ વખતે પુનાના મરા-
 ઠા સરદારે ફ્રેન્ચો સાથે જોડાઇ જવાથી કલકત્તાનો ગવર્નર
 જનરલ મી. હોર્નબી રાધોબાને મદદ આપવાને એક મત થયો.
 ઇ.સ. ૧૭૭૯માં કર્નલ હજરતનને લશ્કર આપી મોકલ્યો; અને
 પાનવેલ આગળ આવી તે પુના તરફ ગયો. પણ તલેગામ આગળ
 આવતાં એ માંદો પડ્યો જેથી લશ્કરની સરદારી કર્નલ કોકબર્નને

અને મીઠા કારનાકને આપી. મરાઠા સરદારે ૫૦૦૦૦ માણસના એક મોટા લશ્કર સાથે સાંમે થયા. આવા મોટા લશ્કર સાંમે ટકર જીલાશે નહીં એવા વિચાર બાંધી કર્નલ કોકબર્ન ને મીઠા કારનાક એ બન્ને સરદારોએ પાછા ફરવાનો હુકમ કીધો. પણ મરાઠા લશ્કરે તેમનો કેડો પકડ્યો, ને અંગ્રેજી લશ્કરના ઘણા માણસો માર્યા જવાથી વરગામ આગળ સલાહ કરવાની તેમને ફરજ પડી. એ સલાહની શરતો એ હતી કે, સાલસેટનો ટાપુ મરાઠાને પાછો આપવો ને અંગ્રેજી લશ્કરને પાછા ફરતાં હેરાન નહીં કરવું. પણ જો રાધોબા છુપી મસલત કરી સિંધીઆ સાથે નહીં જોડાઈ જતેતો કોકબર્ન ને તેનો સોબતિ મરાઠાને શરણુ કરતો. આ હાર થવાથી, ને ઘણી નામોશીબરેલી સરતો પર સલાહ કરવાથી, કર્નલ ધજરતને, કર્નલ કોકબર્ન ને મીઠા કારનાકને ચાકરીપરથી બરતરફ કીતો. કલકત્તાની સરકારે વરગામ આગળની સલાહ કબુલ નહીં રાખી ને તરતજ કલકત્તેથી રસ્તાને માર્ગે કર્નલ ગોડાર્ડને લશ્કર આપી મોકલ્યો. કર્નલ ગોડાર્ડ પુરનધર આગળ થએલી સલાહ પ્રમાણે ચાલવાને તથા ફેન્ચોએ પોતાની દરબારમાંથી હાંકી કાઢવાને મરાઠાઓને જણાવ્યું, પણ એમ કરવાની આગમજ નાનાફરનાવીસે સાલસેટનો ટાપુ તથા રાધોબાને પોતાના સ્વાધીનમાં લેવાને કહ્યું. મરાઠાને અંગ્રેજો વચ્ચે સમજીતી નહીં થવાથી ઇ. સ. ૧૭૮૦ ની જાનેવારી મહીનામાં કર્નલ ગોડાર્ડ તેની સાથે લડાઈ કીધી ને દમીષનો કીલ્લો તથા અમદાવાદ લેઈ લીધો. આ વખતે સિંધીઆ ને હાલકર ૨૦૦૦૦ માણસનું પોડેસ્વારનું લશ્કર લખને નર્મદા નદી આગળની ગોડાર્ડની સાંમેથયા, પણ અંગ્રેજી લશ્કરે

તેમને હરાયા. કર્નલ ગોડાર્ડે વસંધ ઉપર ઘેરા નાખ્યો ને ઇ સ ૧૭૮૦ના દીવે મમરની ૧૧ મી તારીએ તે હાય કીધું. કર્નલ હાર્તલીએ કોકણમાં કેટલીક પ્રતેહ મેળવી. એ વખતે હૈદર સાથે પાછી લડાઈ જાગૃત થવાથી મરાઠા સાથે સલાહ કરવાને ગોડાર્ડેને હુકમ થયો. પણ ૧૭૮૦માં પીરબ્રાહ્મણી લડાઈમાં કર્નલ બેલીને હૈદરે હરાવ્યો એવા સમાચાર મળવાથી નાનાશરનાવીસે સલાહ કરવા ને ધણી ઢીલ લગાડી જેથી કલકત્તાના ગવર્નર જનરલે કપટાન યોદ્ધાને બંગાળેથી મોકલ્યો. એણે જમનાં નદી આળંગી બાહોર ને ગ્યાલીઆરના કિલ્લા બંધ લીધા. ઇ. સ ૧૭૮૧માં કર્નલ કેમકને સિંધીઆ સાંમે માળવામાં મોકલ્યો. એણે ત્રિંધોઆની છાવણીપર રાતની વખતે હુમલો કીધો ને તેનાં ધણાં માણસોને મારી નાંખ્યાં. ખીચરના રાજા મુદાજી ભોંસલાને નાણાની માટી રકમ આપવા કરી મરાઠાના સંપ્રમાથી છુટા પાડ્યો. ઇ. સ. ૧૭૮૨ના મેહિની ૭મી તારીએ મરાઠા ને અંગ્રેજો વચ્ચે સાલગી આગળ સલાહ થઈ. એની સરતો એ હતી કે પુરનધર આગળ થએલી સરતો કચ્છના રાખવી, ને મરાઠાઓએ રઘોબાને દર મહીને ૨૫૦૦૦ રૂપાઆનું લવાજમ આપવું.

મરાઠા સાથની બીજી લડાઈ ૧૮૦૨—

જેમ શિવાજીના વંશની સંખણો સત્તા પેશવાઓએ છીનવી લીધી હતી તેમ આ વખતે તેમનો બધો કાબુ ત્રિંધોયા ને હોલ્કર એ બે સરદારોના હથમાં હતો. ત્રિંધોયા ને હોલ્કર વચ્ચે માંહેમાંહે કજીયો સળગવાથી જ્યારે ઇ. સ. ૧૭૯૨ માં ત્રિંધોયા જયવંતરાવે હોલ્કરને અજમેરની નજદીક લોકેરી આગળ

હરાઓ ને હાદારનો નાશ કીધો ત્યારે પેશવાએ તેને મદદ આપી હતી, તેથી ૪૦ સુ ૧૮૦૧માં જ્યારે તક મળી ત્યારે જશ-વંતરાવ હોદ્દર પુનાની નજદીક આવી પોહોર્યો ને પેશવાને નેત્રી ગાદીપરથી હાંકી કાઢ્યો. તે પુનાની નજદીક સીંગર તરફ નહાસો ગયો ને પછવાડેથી વસંતમાં અંગ્રેજોને શરણુ જઈ રહ્યા આ કેકાણે ૧૮૦૨માં તેણે કર્નલ ઝેરીકલોરી સાથે નીચલી સરતો પર સલાહ કીધી. પેશવાએ અંગ્રેજનું ૬૦૦૦ માણુમનું લશ્કર પુનામાં રાખવું; ને તેના ખર્ચ માટે વર્ષે ૬૬૪૬ ૨૫૦૦૦૦૦ રૂપીઆ આપવા, પરદેશી પુરોપિયન લોકોને પોતાના દેશમાં રાખવા નહીં અને સુરત ને મુંબઈ પાસેના કેટલાંક ગામ અંગ્રેજોને આપવાં. પેશવા અંગ્રેજો સાથે જોડાઈ ગયો એવી જ્યારે હોદ્દરને ખબર પડી ત્યારે તે માળવે નાહાસી ગયો ને જનરલ વેલેસલીએ પેશવાને પાછો ગાદીએ બેસાડ્યો. વસંતના કાલ કરારથી સિંધીયા ને ખીરારના રાજા રાધોજી ભોંસલાએ નારાજ થઈ ૫૦૦૦૦ પોડેસ્વાર ને ૩૦૦૦૦ પાયદલ નું મોટું લશ્કર ઓકડું કીધું. તેમણે પોતાના લશ્કરની હકુમત પેરન ખોર-કરી વીગેરે ફ્રેન્ચ સરદારોને આપી હતી. જનરલ વેલેસલીએ તેમને બંધો તરફથી ઘેરી નાખવાના હેતુથી અમદનગરની નજદીક જાવણી કીધી; જનરલ સ્ટીવનસનને ગોદાવરી તરફ મોકલ્યો; જનરલ સ્ક્રુઅર્ટ ફૂલણા ને તુંગભદ્રા આગળ પડાવ નાંખી બેઠો; જનરલ લેક કાનપૂર તરફ ગયો ને થોડુંક લશ્કરે કટક ભણી જાયું. ૪. સ. ૧૮૦૩ ના આગષ્ટ મહીનાની ૧૨ મી તારીખે જનરલ વેલેસલીએ અમદનગરનો કિલ્લો લીધો એજ વર્ષના સપ્ટેમ્બર માસમાં સિંધીયાના મોટા લશ્કરનો એસે આગલ

ધાણ કાઢયો. આ લડાઈમાં જ્યારે અંગ્રેજી લશ્કર કુખન ત-
રફ થસી ગયું ત્યારે સિંધીયાના લશ્કરના કેટલાક માણસ જ-
મીન ઉપર પડી ગયાં ને જ્યારે અંગ્રેજીનું લશ્કર તેમને મરણ
પાંમેલા જાણી આગલ વધું ત્યારે પછવાડેથી તેઓએ તેમની
ઉપર તોપનો મારો ચલાવ્યો. આ લડાઈમાં અંગ્રેજીના કેટ-
લાંક માણસો મરણ પામ્યાં ને ઘણાંક ધાયજ થયાં. કર્નલ સ્ટી-
વનસને બરાનપૂર તથા આસીંગરનો કિલ્લો લઈ લીધો.
જનરલ વેલેસલીએ આરગમની લડાઈમાં ખીરારના રાજાને તથા
દોલતરાવ સિંધીયાને હરાવી ધાવીલઘઠના કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો
ને તે લઈ લીધો. આ પ્રતેહ પછી ખીરારના રાજા રથોજી
ભાસનાએ ૧૮૦૩ ના દીસેમ્બરની ૧૭ મી તારીખે અંગ્રેજો
સાથે નીચે પ્રમાણેની સરતપર સજાહ કીધો:—ખીરારના રા-
જાએ કટક અંગ્રેજોને આપવું; વારડા નદી આગમના મુલકનો
કેટલોક ભાગ નિઝામને આપવો; પરદેહી યુરોપિયનોને પોતાની
આકરીમાં રાખવા નહીં.

લોર્ડ લેકે કર્નલ મોનમન ને મેજર મેકલીયદ સાથે નાક-
ચોરથી નિકળી પેરનની સરદારો હુકલના સિંધીયાના લશ્કરને હ-
રાવી એલીંગરનો કિલ્લો લાધો ૧૮૦૩, ને પેરન લોર્ડલેકને શ-
રણ થયો, ને સિંધીયાના મોટા લશ્કર ઉપર દિલ્હી આગ્રા ને
લાસવારી આગળ જીત મેળવી. દિલ્હીની લડાઈમાં ફ્રેન્ચ સરદા
ખોરકવી ખીજ આર મુખ્ય સરદારો સાથે કેદ પકડાયો. સાહ
આલમ ને લાંબો વખત યયાં કેદખાનું ભોગવતો હતો તેને
લોર્ડ લેકે છુટા કીધો. એજ વર્ષમાં કર્નલ હારકોટે કટક અને
કર્નલ પોવેલે બદલકંદ લઈ લીધાં. દરેક પક્ષે હાર ખાવાથી

ને ખીરારના રાજ્યે સલાહ કરવાથી દોહતરાવ સિંધીયાએ ૧૮૯૩ ના દીસેમ્બરની ૩૦ મી તારીખે અંગ્રેજો સાથે નીચલી મરતો પ્રમાણે સલાહ કરી. સિંધીયાએ જમના ને ગાગા નદી વચ્ચેનો ભાગ તે સાથે જયપૂર જોધપૂર, ને ગોહદની ઉત્તરનો ભાગ, ને અમદનગર તથા ભરૂચના કિલ્લા અંગ્રેજને આપવા; નીત્રામ, ગાયકવાડ, પેશવા વગેરે અંગ્રેજના સ્નેહી રાજા જોડે વિરોધ રાખવો નહોં; પેશવા ને સિંધીયા વચ્ચે કેઈ પ્રકારનો વાંધો જોડે તે અંગ્રેજની મહાયતાથી પતાવવો.

હોદ્દર સાથેની લડાઈ ૧૮૦૩—૧૮૦૫ સિંધીયા સાથે લડતાં અંગ્રેજનું લશ્કર ઘાતુ નખળું થઈ ગયેલું ધારી હોદ્દર અંગ્રેજની સામે થયો. સિંધીયા તથા ખીરારના રાજ્યે કાઠી મૂકેલા સિપાઇને એણે પોતાની સાકરીમાં રાખ્યાં. સિંધીયા સાથે અંગ્રેજો લડતા હતા ત્યારે અંગ્રેજોના મળતીઆ રાજ્યોની હદમાં તેણે લૂટ ચલાવા માંડી હતી, અને એ વિશે જ્યારે વેલેસલીએ તેને લખ્યું ત્યારે તેનો જવાબ ઘણી બેદરકારીથી લખ્યો. સિંધીયાનું જોર નખળું પડી ગયેલું જોઈને તેની જીપર હુમલો કરવાના ચિન્હ દેખાડ્યાં; જેથી તેને પોતાના દેશમાં ૬૦૦૦ માણસનું અંગ્રેજોનું લશ્કર રાખવાને અર્જ કરી. લોર્ડ લેકે કર્નલ મોનશનને મોકલ્યો. હોદ્દરે તેને ૧૮૦૪ ના આગષ્ટ મહીનાની ૩૧ મી તારીખે ઘોઠા ને નિમચવચ્ચે મૂકનદ્રા પાસે આગલ હરાવ્યો. મોનશનનું લશ્કર પાછું હટવા માંડી ગયું ત્યારે થાક, ખોરાકની તંગી ને પહવાડેથી કુશમનોના હુમલાથી તેઓ સાથેના અંગ્રેજ લશ્કરમાંનાજ દેની સિપાઇઓ, જેઓએ આગળ સિંધીયાના હાથ તળે સાકરા રીધે

હતી, તેઓએ અંગ્રેજોની સામે હથેલીવાર ઊઘડવાથી ધણા માણસોનો મરણ થયો. હોલકરે હવે મત્રાપર ચઢાઈ કીધી ને તે લઈ લીધું. ત્યાર પછી તે દિલ્લી તરફ ગયો પણ ઓકટ-રસોની ને બર્નસે તેને હરાવ્યો. આ વખતે લોડ લેક કાનપોરથી નિકળ્યો ને સીકંદ્રાબાદ આગળ લશ્કરનો જમાવ કરી હોલકરની સામે થયો. જનરલ ફ્રેઝરે હોલકરને ઘેર આગળ હરાવ્યો. એ લડાઈમાં જનરલ ફ્રેઝર માર્યો ગયો. જનરલ લેકે શ્રદ્ધાભાદની લડાઈમાં હોલકરને હરાવ્યો. મરાઠાઓએ આ વખતે શ્રદ્ધાભાદથી નિકળી ભરતપોરના કિલ્લા ઉપર ચાર વખત હુમલો કીધો, પણ ચાર વખત તેને પાછું હઠવું પડ્યું. આ વખતે અંગ્રેજોના ધણા માણસો માર્યા ગયા ને કેટલાક મૃત્યુ અમલદારે લોડ લેકને પાછા શરવાને સમજાવવા લાગ્યા. પણ લોડ લેક દ્રઢ રહ્યો, ને એકવાર વધારે હુમલો કરવા કહ્યું. આ વખતે ભરતપોરના રાજાએ મદાદ કરવા જણાવ્યું. આ તકનો લાભ લેવાને લોડ લેક ચુક્યો નહોતો. તેણે તરતજ નીચલી સરતોપર મદાદ કરવા જણાવ્યું:—ભરતપોરના રાજાએ વીસ લાખ રૂપિયા અંગ્રેજોને આપવા, અંગ્રેજોની જે જગા આગળ લીધી હતી તે પાછી આપવી; જ્યાં સુધી આ સરતો અમલમાં લાવે ત્યાં સુધી ઘેરનો કિલ્લો અંગ્રેજો રાખે. હોલકરે ભરતપોર ઉપરનો મેરો કાંદી નાખવા અંગ્રેજો સામે ધણા હલ્લાં કીધા હતા. તેણે અમીરખાને લશ્કર આપી લેકની સામે મોકલ્યો હતો, પણ લેકે તેનો એવો તો પરાજય કીધો કે પછવાડેથી અંગ્રેજોનું નામ સાબળતાંજ તેઓએ નહામવા માંડ્યું. જ્યારે ભરતપોરના સુબ સાથે સત્તાહ થઈ તે વખતે જનરલ મેરેએ ઊજળન, ધ

દોર, ને માળવા, ને કરનલ વાણેસે ચનદોર ને જોલનાના કિ-
 હ્લા લઇ લીધાં. સિંધીયાના વજીર વીતલવંતના મરી જવા
 પછી ઘાટજી સિંધીઆનો સસરા ને અંબાજી હનગ્લીઆના
 સમજાવાથી, દોલતરાવ સિંધીઆએ એની દરબારના અંગ્રેજી
 એલચી મીં. જેનકી-સને કેદ કીધા ને અંગ્રેજોની સામે ય-
 વા હોલકર માથે જોડાઇ ગયો. આ વખતે અંગ્રેજ સરકારે
 સલાહ કરવાના હેતુથી લોડ કાર્નિવાલીસને ગવરનર જનરલના
 હુકામ પર મોકલ્યો. લોડ કાર્નિવાલીસ હિંદુસ્તાનમાં આવી લોડ-
 લેકને મળવા જતો હતો, તેવામાં ગંગા નદીપરના ગાજપુર એ
 હેરમાં તા. ૫ મી અક્ટોબર ૧૮૦૫માં મરણ પામ્યો. તેની
 પછી સર જોર્જ બાર્લે ક્યો. તેના વિચાર કાર્નિવાલીસ જે-
 વા હતા. તેણે સિંધીયા માથે નીચલી સરતોપર સલાહ કીધી.
 ૧૮૦૩માં જનરલ વેલેસલીએ કીધેલી સલાહની સરત કબ્જા રા-
 ખવી, ગ્વાલિયરનો કિલ્લો તથા ગોહડના રાંછાને લગતો કેટલોક
 ભાગ સિંધીઆને આપવો, હોલકરે જ્યારે સલાહ કરવા ના પાડી
 ત્યારે લોડ લેકને તેની સામે મોકલ્યો. લોડ લેકે તેને પંજાબ
 તરફ હાંકી કાઢ્યો જ્યાં સીપ્પ લોકોથી તેને આશરો નહી મળ્યો
 ત્યારે તેણે અંગ્રેજો સાથે સલાહ કીધી. આ સલાહ થવાથી અંબ-
 લ નદીનો ઊત્તરનો ભાગ હોલકરને મળ્યો; અને તેની જે જગા
 આગળ અંગ્રેજોએ લઇ લીધો હતો તે તેને પાછી આપવામાં આવી
 અંગ્રેજી લશ્કરના દેશિ સિપાહીઓએ લશ્કરની કબાયત રમ
 વાની જગાએ દીનાં કર્યા વગર આવવું, બધાએ દાદો મુજબ
 એક સરખી રીતે ખોડાવવી તથા પાછડીનો ઘાટ એક સરખો
 રાખવો, એવો હુકમ લોડ બાર્લેએ કાઢવાથી લશ્કરમાં તરેહ

વાર જાતના ખુદા જાડવા માંડ્યા ને તેઓએ બે દિલ થવા લાગ્યા. વળી ટીપુના બે છોકરાઓ જેઓ વેલારમાં કેદ હતા તેઓએ બે ગવાઓ રાને જશકેરવાથી ૧૮૦૬ના જુલાઈ મહીનાની ૧૦ મી તારીખે અંગ્રેજો સામે વેલાર, સીકંદ્રાબાદ, વાલાજાબાદ ને નુનદીકુર્ગ ગામોમાં બળવો થયો. એ બળવો બેસાડ્યા પછી ટીપુ ના બંને છોકરાને વેલારમાંથી કાઢી કલકત્તે લઈ ગયા.

આ વખતે જુનદીને જેપુરના રાજાઓ જેઓ સંકટની વખતે અંગ્રેજ સરકારને સહાય કરતા હતા, તેમને સિંધીઆ ને હોલ્કરની સામે મદદ નહીં કરતાં બાલોએ જોયા ક્યું. લોડું લેકે તેને ઘણો સમજાવ્યો પણ કાંઈ વાળ્યું નહીં. આ તેની રાજનીતા ને માટે અંગ્રેજ સરકારે તેને ઠપકો દીધો.

૧૮૦૭માં લોડું મિન્ટોને ગવરનર જનરલ કેરબોએ અને બાલોની મદ્રાસના ગવરનરની જગ્યાએ બદલી થઈ. અંગ્રેજી લશ્કરના સિપાઈને દર વર્ષે તંજુનું ચોકશ લવાજમ મળતું હતું તે કાઢી નાંખવાથી અહીંયાં પણ તે અજાણ્યો થઈ પડ્યો. ને બંડો જાડ્યાં, પણ ભારે હરકત નહીં થતાં સમી ગયાં; પણ આથી જનરલ મેકડોવલ પોતાની આકરીનું રાજનામું આપી ઇંગ્લાંડ ચાલતો થયો.

મરાઠા સાથની ત્રીજી લડાઈ ૧૮૧૬—૧૯.

ઈ. સ. ૧૮૦૨માં પેશવા ને અંગ્રેજ વચ્ચે વચ્ચાઈ આગળ મરાઠા યુદ્ધ હતી, તે પ્રમાણે અંગ્રેજી લશ્કર તેના રાજમાં છાવણી કરી રહ્યું હતું તથા એક રેસીડેન્ટ તેની દરબારમાં રહેતો હતો. અંગ્રેજોના દબાણ તળેથી નિકળી જવાને પેશવા વિચાર કરતો

હતો. તેવામાં ત્રિંબકજી ડોંગલા જેને પેશવાએ નીચથી ઉંચ
 કર્યો હતો, તે તેને આ કામમાં મદદ કરવા લાગ્યો. આ વખતે
 પેશવા ને ગાયકવાડ વચ્ચે ખંડણી વગેરેની તકરાર ચાલતી
 હતી, તેનો નીવડો લાવવા અંગ્રેજોએ ગાયકવાડ તરફથી ગંગા-
 ધર શાસ્ત્રીને પૂણે મોકલ્યો. પેશવાએ તેને પંદરપુરના દેવળ-
 માં ત્રિંબકજી ડોંગલા પાસે મારી નાંખાવ્યો, તેથી રેસીડેન્ટ
 એલફ્રીન્સટન સાહેબે ત્રિંબકજી ડોંગલાને પોતાના સ્વાધીનમાં
 માગ્યો. પેશવાએ પેઢેલાં ધણી આનાકાની કરી પણ જ્યારે
 અંગ્રેજોએ તેના દેશ ઉપર ચઢી આવવાની ધારતી આપી
 ત્યારે તેણે તેને સ્વાધીન કર્યો. અંગ્રેજોએ તેને સાલસેટના ટાપુ-
 માં થાણાના કિલ્લામાં કેદ કર્યો. અહીંથી તે નાસી ગયો ને
 છુપી રીતે લશ્કરનો જમાવ કરવા લાગ્યો. પેશવા, હુલ્કર,
 શિંધોયા વગેરે ખીજા મરાઠા સરદારો તેની સાથે જોડાઈ જઈ
 અંગ્રેજો તરફ દુશ્મનાઈ દેખાડવા લાગ્યા. પેશવા ને ત્રિંબકજી-
 નો એક ગાંડ છે એવું જ્યારે એલફ્રીન્સટન સાહેબે જાણુ
 ત્યારે સીધર રેડી ને પુરનધરના કિલ્લા આપવા ને તે સાથે ત્રિં-
 બકજીને એક માસના અરસામાં અંગ્રેજોને સ્વાધીન કરવાને
 પેશવાને જણાવ્યું. આ સરતોથી નહીં ધરધને એલફ્રીન્સટન
 સાહેબે પેશવાને તેની રાજધાનીમાં ખાતું ૫૦૦૦ થોડે સ્વાર
 ને ૩૦૦૦ પાયદળ રાખવાને, અને અમદનગરનો કિલ્લો આ-
 પવાને ફરજ પાડી, તમા કોઈ પારકા રાજવાળા સાથે રેસીડે-
 ન્ટની પરવાનગી વગર વેહેવાર રાખવાને મના કીધો. આથી
 પેશવાને ધણી રીસ ચઢી ને અંગ્રેજોની કુસરીમાંથી નિકળી
 જવાને વધારે છળભેદ કરવા લાગ્યો. તેણે પીઠારીની સામા

અગ્રેજોને મદદ આપવાને બાહાને એક માટું લશ્કર એકઠું
કીધું. આણીમમ એલરીન્સટન સાહેબ તેની ખરી મતલબ
સમજી જઈ પુરતી સાવચેતીમાં રહ્યો હતો. પેશવાએ એકા-
એક રેસીડેન્ટની છાવણીમાં જૂઠા મહારી ને દાકર કોટસ
જેણે એને આગળ માજો કીધો હતો તે અને મેજર ફ્રાંક
સિવાય સઘળા અંગ્રેજી અમલદારોને મારી નાખ્યા. ઇ. સ.
૧૮૧૭માં પોતાના ૨૫૦૦૦ માણસ સાથે અગ્રેજોના ૨૮૦૦
માણસ સાથે ખડકી આગળ લડ્યો. મરેઠા પોડીવાર ટકર
ઝીલી અંતે વિખરાઈ ગયા- પેશવા નાસી ગયો ને પૂના
અગ્રેજોએ સર કર્યું.

ઈ. સ. ૧૮૧૮માં કેપ્ટન સ્ટોનટન કોરગામ આગળ
મરાઠાના ૨૫૦૦૦ થોડે સ્વાર લશ્કરને જઈ મળ્યો. આ વ-
ખતે પેશવા પોતાનું ખીજું ૫૦૦૦ પાયદળનું લશ્કર લઈ
તેની સામે થયો. આખા દીવસ યુદ્ધ ચાલ્યા પછી માંજ
પડતાં મરાઠા પાછલ હઠ્યા. આ વખતે પેશવા અગ્રે-
જોને શરણુ થાત ખરો, પણ તેના પ્રધાન બાપુ ગોખલા-
ના સમજાવ્યાથી શત્રુના મોઢા આગળ નિચું માથું કરીને મ-
રણુ તેના કરતાં લઠાઈમાં લઈ બાહાદુરીથી મરણુ એ જીત-
મ છે, એમ નક્કી કરી એકવાર ધરીથી દુભન બપર સોલા-
પુર ને પંઢરપુરની વચ્ચે આસી આગળ ટુટી પડ્યો. કરનલ
એડમસે તેને હરાવ્યો ને તેનો પ્રધાન બાપુ ગોખલા માર્યો
ગયો. પેશવા ખીસાર ને માળવા બહી ભટકવા લાગ્યો પણ મરા-
ઠા તરફથી આશરો મળવાની કાંઈ પણ આશા નહી રહેવાથી
ઈ. સ. ૧૮૧૮ માં સુરજન માલકમને શરણુ થયો. અંગ્રેજ સરક-

રે દર વધે આઠ લાખ રૂપિયાનું લગાજમ તેને ખાંધી આ-
મ્યું તેથી તે કાનપુરની નજદીક ખીથુરમાં જઈ રહ્યો; જ્યાં
તે ઇ. સ. ૧૮૫૭ માં મરણ પામ્યો. એની હાર થયા પછી જે
શવાની ગાદીનો અંત આવ્યો ૧૮૧૮. એનો આગણી પ્રધાન
ત્રીબક્ત જેણે એને અંગ્રેજોની સામા થવા ઉશ્કેર્યો હતો.
તેને લેફ્ટનન્ટ સ્વાનરટને પકડી આપ્યો અને તેને જીવતા સુ-
ધો ચુનારના કિલ્લામાં કેદ કર્યો.

(વરાડના રાજ સાથે ટંટો) પેશવા સાથે લડાઈ ચાલતી
હતી તેવામાં નાગપોરમાં અંગ્રેજો સામા ખંડ ઉઠ્યું. ઇ. સ.
૧૮૧૫માં વરાડના રાજ રાધોજી ભોશલાના મરણ પછી તેનો
છોકરો પરસાજી નાનો ને પેલો હોવાથી તેને બદલે અંગ્રેજોની
મહામતાથી આપા શાહેજી રાજ ચલાવવા લાગ્યો. આપા શાહેજી ના
ગપોરના જીવાન રાજ પરસાજીને મારી નાંખાવી પોતે રાજ થઈ પે-
ડો. હવે તેણે અંગ્રેજોની મદદની અગત્ય જોઈ નહી તેથી તેમને
ખિકારવા લાગ્યો. ઇ. સ. ૧૮૧૭માં આરબ અને મરઠાની મદદ
લઈ રેસીડેન્ટ જેન્કિન્સ સાહેબની છાવણી ને સોતાબુઢીની ટે-
કરી આંગળ હતી તેપર એણે રાતની વખતે હુમલો કર્યો,
પણ કપતાન પ્રીટજરલાંડે ને કરનલ હોપટન સહાએ તેને મારી
કાઢ્યો. આ લડાઈમાં રેસીડેન્ટ સાહેબના લશ્કરનો સાથો બા-
ગ માર્યો ગયો ને તેમની પાસે હાલમાં દારૂગોળો એટલો થોડો
હતો કે જો આપા શાહેજે ખીજો હલો તરતજ કર્યો હતો તે
આ વખતે તે અંગ્રેજો સામા શવતે, પણ આપા શાહેજે ઢોલ
કીધી, એટલામાં ડાહ્યાત ખીજું લશ્કર લઈ આવી પોહ્યો.
આ લશ્કર સામા આપા શાહેજીથી ઢકી થકાયું નહી, અને ના-

ગપોર આગળ ખીજવાર હાર્યો. એજ વર્ષમાં જનરલ હારડી
 એને જખલપુર આગળ તેને હરાવ્યો. હવે ગવરનર જનરલનો
 વિચાર આપા સાહેબને ગાદીએ બેસાડવાનો ન હતો, પણ રૈસીડે
 ને આગળ તેને કબુલાત આપવાથી તેને ગએલી ગાદી નીચ-
 લી સરતોપર પાછી આપો. આપા સાહેબે પોતાના દેશમાં અં
 ગ્રેજી બસકર રાખ્યું, અને તેના રાજના મુખ્ય પ્રધાનોને અંગ્રે
 જોએ પસંદ કરવા. આપા સાહેબને ગએલી ગાદી પાછી મ
 ણી તોપણ અંગ્રેજો સામા છળમેદ કરતો બંધ થયો નહી તેની
 દુન્ટ વર્તણૂક રૈસીડેન્ટ ઝટ સમજી ગયો ને તરતજ પકડી
 કેદ કર્યો. ગવરનર જનરલના હુકમથી તેને અલાહાબાદ તરફ લ
 ધ ગયા, પણ રસ્તામાં માણસોને લાંચ આપી નાસી ગયો. અહી
 આથી તે પીંઢારી લોકોના સરદાર ચોતુ સાથે આશિરગઢ તરફ
 ગયો. જ્યારે આશિરગઢનો કિલ્લો અંગ્રેજોએ તાબે કીધો ત્યારે
 ત્યાંથી નિકળી પંજાબ તરફ ગયો, જ્યાં તે ઇ. સ. ૧૮૪૦માં
 મરણ પામ્યો.

હોલકરના મુખા સાયની લડાઇ) જયવંતરાવ હોલકરના
 મરણ પછી તેનો છોકરો મલહારરાવ હોલકર ગાદીએ બેઠો,
 પણ તે નાનો હોવાથી આગલા રાજની વિધવા તુલસીબાઈ
 રાજ કારભાર ચલાવવા લાગી. આ વખતે તેના રાજમાં
 બે પક્ષ બંધાયા હતા. તુલસીબાઈ તથા ખીજ કેટલાએક
 અંગ્રેજ જોડે સલાહ રાખવાનો વિચાર રાખતા પણ ખીજ
 તેથી વિરૂધ્ધ મતના હતા. એ બંને પક્ષ વાળા વચ્ચે ઝઘડો
 ઝળગ્યો ને તુલસીબાઈને મારી નાખી, અને તેના મળબીયા
 એને કેદ રાખ્યા, તેઓ હવે અંગ્રેજો સામા થયા, પણ સર

દેશમાં હીરાચોપ અને મર જોત માનકમે તેઓપર મહીદ્ધુર આગળ મારી રહેલ મેળવી ઇ. સ. ૧૮૧૭. ત્યાર પછી હાદર જોડે મદેસર આગળ ત્રીયલી સરતોપર સજાહ કરવામાં આવી:—હાદરે પોતાના દેશમાં ૩૦૦૦ માણસનું એક અંગ્રેજી લશ્કર રાખવું; અંગ્રેજોની જે જગા આગળ લીધી હતી તે પાછી આપવી; ને તેના રાજગી સઘવી સત્તા અંગ્રેજોને આપવી.

અકરણ ૬ ઠું.

નેપાળ સાથની લડાઈ. ૧૮૧૩—૧૬

લાઈ મિન્ટો ઇ.સ. ૧૮૧૩માં ઇંગ્લાંડ ગયો તે વખતે હિન્દુસ્તાનમાં શાંતી હતી, પણ તે લાંબો વખત સુધી ચાલશે એવું ભાસ્યું નહીં. આ વખતે ગુરખા નામની નેપાળની એક પાહાડી ને કુર જાતે લુટ મેળવવા માટે કંપનીના રાજ્યોપર હુલો કરીશ; ત્યાંના રાજાએ અંગ્રેજ સરકારના તાબાના બટવાલ શેહરના એક મોટા જાગીરદારને કેદ રાખ્યો, ને તેની સઘળો જગ્યા લઈ લીધો; અને જ્યારે અંગ્રેજ ને નેપાળ વચ્ચે સલાહની સમજુતી થતી હતી, ત્યારે નેપાળની રૈયતે બટવાલમાંના અંગ્રેજ સરકારના સુધરાઈ ખાતાના અંદાર અમલદારોને મારી નાંખ્યા. આ ઉપરા કારણથી લાર્ડ મોહરા જે લાઈ મિન્ટો પછી ગવર્નર જનરલ હોયો તેને લડાઈની સઘળો તૈયારી કરવી પડી. તેણે જનરલ ગિસેસ્ટ્રી, જનરલ હુડ, જનરલ માર્લે, ને જનરલ

ઑકટરલોનીના હાથ તળે આરે તરફથી લશ્કર મોકલ્યું. ધ.
 ન. ૧૮૧૪માં જનરલ ગિલેસ્પીએ કલંગાપર હુમલો કીધો, પણ
 શબ્દો નહીં. ખીજો હલ્લો કીધો ત્યારે તેને ગાળી લાગવાથી તે
 મરણ પામ્યો. એની પછી નવેા ફરેલો સરદાર કર્નલ માખી,
 જ્યાંસુધો વધુ મદદ મળી આવી ત્યાંસુધો દિલ્લીમાં જાવણી નાં-
 ખી પડી રહ્યો. જોષ્ઠી સામગ્રી મળી કે તેણે ચઢાઈ કીધો, પ-
 લુ નિશ્ચય ગયો. જનરલ માર્લેના લશ્કરે જૈટક કિલ્લાપર હલ્લો
 કર્યો, પણ શબ્દો નહીં. તેમનામાંના ઘણા માણસો મરણ પામ્યા
 ને મોટી નામોશી સાથે પાછું ફરવું પડ્યું. વળી જનરલ હડ્ડની
 સરદારી તળે જે લશ્કર સરતને રસ્તે નેપાળ તરફ જવું હતું તે-
 ને કુખનોએ ઘેરી લીધું, ને તેઓનાં ઘણાં માણસોને મારી નાં-
 ખ્યાં. આવી રીતે તેમનો પરાજય થવાથી અંગ્રેજો લશ્કરમાં
 ભારે ભય પેડા, કલકત્તામાં મોટો શોર મચી રહ્યો, ને હિંદુસ્તા-
 નમાં સિંધીઆ ને ખીજા રાજાઓ અંગ્રેજો સામે થવા ભારે
 તૈયારી કરતા જણાયાં. લાર્ડ માઇરાએ જોયું કે નેપાળપર પ્ર-
 તેહ મેળવવાથીજ આ સમજો ધભરાટ નરમ પડશે, તેટલા મોટે
 તેણે ઑકટરલોનીની મદદ તરતજ ખીજી લશ્કર મોકલ્યું. આ
 લશ્કરનો મદદથી તેણે ગુરખા લોકોના સરદાર અમીરસીંગને
 હરાવી મલુન, આલમોરા, નેલાધર, રામનગર વગેરે કેટલાક
 કિલ્લા લઈ લીધાં; ને બેસાસપૂરના રાજાને નેપાળના સંપત્તિ-
 થી છુટો પડવાને ફરજ પાડી. અમીરસીંગની હાર થવાથી તે
 ખટમટું નહાસી ગયો જેથી જૈટક કિલ્લામાંના ગુરખા લોક તે
 કિલ્લો છોડી ચાલતા થયા. કર્નલ નિકલ્સે કુમાઉત પ્રાંત લઈ લી-
 ધો. ધ. સ. ૧૮૧૫ ઑકટરલોનીને આ વખતે સરનો એલકાબ

મળ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૧૬માં ચીરીઆધાઈને માર્ગે માહસુ-
શીખતે નેપાળમાં દાખલ થઈ તેણે અમીરસીંગને મકવાનપુર
આગળ હરાવ્યો. કર્નલ કેલીએ હેરીહારપુર બંધ લીધું. આ પ્રમાણે
ચારે તરફથી અંગ્રેજોનો જય થતો જોઈ નેપાળના રાજાને ની-
ચલી સરતો પર સલાહ કરવી પડી:—નેપાળના રાજાએ ૧૨૦૦૦
ચોરસ મૈલ જમીન અંગ્રેજ સરકારને આપવી; અંગ્રેજ સરકારની
જે જગા રોકી બેઠો હતો ત્યાંથી તેણે નિકળી જવું.

પિંદારી સાથની લડાઈ ૧૮૧૬—૧૭

નેપાળ સાથની લડાઈનો. ઇ. સ. ૧૮૧૬ માં અત આખો,
પશુઅંગ્રેજોને નચિંતાઈથી ખેતી રેહવાનું નહીં હતું. મધ્ય હિંદુ-
સ્તાનમાં અતિશય ખટપટ ચાલતી હતી, પેશવા, સિંધીયા, ને
ખીજા મરાઠા સરદારો બારે તૈયારી કરતા હતા. પિંદારા જેઓ
અત્યાર સુધી પોતાની સરહદ પર લુટ ચલાવતા હતા, તેઓએ
હવે અંગ્રેજોના રાજમાં પણ ઘાલ્યો હતો. તેઓએ પેઢેલાં સિંધીયા
ને હાલકરના હાથતળે પગાર ખાઈ લસકરની ચાકરી કાઢી હતી,
પણ જ્યારે મરાઠાની સેના કમી થતી ચાલી ત્યારે એ લોકો
ટોળાઓ બાંધી લુટનો ધંધો કરવા મંડીગયા. તેઓના સરદારે
ચીત્રુ જેને અમીરખાંએ ઇ. સ. ૧૮૧૬ સુધી કેદ રાખ્યો હતો,
કરીમખાંને જેને સિંધીયાએ ગ્વાલીયરના કિલ્લામાં ૧૮૧૦ સુધી
કેદ રાખ્યો હતો તેઓ અને દોસ્તમહમદ હતા. એ પિંદારી લોકો
નું લસકર ૬૦૦૦૦ પોરોસ્કારનું હતું. ઇ. સ. ૧૮૧૫માં અંગ્રેજો
નેપાળ સાથ લડતા હતા ત્યારે પિંદારાના સરદાર ચીત્રુએ મજ-
લીપકુણ તથા ગવૂર લુટ્યાં; ખીજાગ ને ઉત્તર સરકારના
રાજ્યોમાં બારે લડાઈ પાવી ને અંગ્રેજ સરકારના ગંજમખાંત

માં દાખલ થઈ ઘણા માણસોને મારી નાખ્યા ને મોટું નુકશાન કરી ચાલતો થયો. કેટલાકોએ બહરાનપુર જઈ પેશવાના રાજમાં ભૂટ ચલાવી. આથી લોડીમાહરાએ મેજર લશ્કીંગટનને લશ્કર આપી મોકલ્યો. પણ તેઓને તે તકના તામે કરી શક્યો નહીં. એ પિંદારી લોકોએ કાળ વખતે મોટા લશ્કરનો જમાવ કરી સામેથતા નહીં પણ જ્યારે તેઓમાંના કેટલાક અંગ્રેજો સાથે લડતાં હારી જતા ત્યારે નહાસી જતા અને ખીજત સાથે જોડાઈ જતા ખીજા બાજુએથી ધસારો કરતા. લોડી માહરાએ સરદારમસ હીસ-લોપની સરદારી તળે ૧૧૬૦૦૦ માણસનું લશ્કર મોકલ્યું. આ સરદારે જુદા જુદા સરદારોના હાથ તળે લશ્કર આપી પિંદારીઓની સંઘળી જગાઓ ઘેરી લીધી, ને જે જે બાજુએથી તેઓ આવતા ગયા તે બાજુએથી તેમનો નાશ કર્યો. લોડી માહરાએ કલકત્તેથી નિકળી ગ્વાલિયરની નજીક ઢાવણી કરી. નાગપોર તથા હૈદરાબાદથી અંગ્રેજોને મદદની આસા નહીં રહી, તેમજ હોલ્કર ને સિંધીઆ અંગ્રેજો સામે ધરી બેઠા; તેથી લોડી માહરાએ ગ્વાલિયર આવી પીંદારી સાંમે મદદ આવવાને સિંધીઆને પ્રજ્ઞ પાડી, ને તેની દરબારના અંગ્રેજી એલમી કર્નલ કલોમને ૫૦૦૦ ઘોડે સ્વારનું લશ્કર તૈયાર રાખવાને હુકમ કરીધો. જ્યારે એ લોકોના લશ્કરનો સંગળો કેકાણેથી થાણુ વાળવામાં આવ્યો ત્યારે તેઓ નહાસ બાગમાં પડ્યાં. ઓગસ્ટ ૮૦૦૦ માણસ સાથે મેવાર તરફ નિકળી ગયો જ્યાં તે ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં વાઘથી માર્યો ગયો. કરીમખાં સિંધીયાનો આશરો લેવાનું હેતુથી ગ્વાલિયર તરફ આવવા નિકળ્યો, પણ તે તરફના સંઘળા મથકો અંગ્રેજી લશ્કરથી રોકાયલા હોવાથી, તેણે જેપુરના રા-

જમાં જઈ અમીરખાના. લશ્કરને મળવાનો નિશ્ચય કીધો. રસ્તામાં જનરલ દોનકીને તેને હરાવ્યો ને તેની બેરી દોનકીનના હાથમાં ફેદ પકડાઈ. ત્યાર પછી કરીમખાં સાથે સજાહ થઈ. અંગ્રેજોએ તેની જાગીર તેને આપી ને તેના લશ્કરથી છુટા થવાને તેને કહ્યું. તેમજ દિલ્હીના રેસીડેન્ટ સર મેટકાલફીએ મધ્ય હિંદુસ્તાનના તથા રજપુતસ્થાનના ખીજા સરદારો સાથે સજાહ કીધી.

ભરતપુર ઉપર ચઢાઈ ૧૮૨૫—૨૬

ભરતપુરનો રાજા બલદાઓસીંગ ઇ. સ. ૧૮૨૫ માં મરણ પામ્યો, ને તેનો છોકરો બળવતસીંગ ગાદીએ બેઠો; પણ તેના કાકાના છોકરા દુર્જનસાહે તેની ગાદી છીનવી લોધી ને તેને ફેદ રાખ્યો. આથી કરીને માળવા ને રજપૂસ્થાનના રેસીડેન્ટ સર દેવીડ ઑકટરલોનીએ બલવતસીંગને મદદ આપી, પણ ગવરનર જનરલે તેને વચ્ચે પડતાં અટકાવ્યો, તેથી તે આકરી છોડી ઇંગ્લાંડ ગયો. એની બદલીએ સર સી મેટકાલફી રેસીડેન્ટ થયો. એના સમજાવ્યાથી લોર્ડ આમહર્સ્ટે બલવતસીંગને મદદ આપવા જણાવ્યું ને સેનાપતિ લોર્ડ ક્રામ્પર મીઅરને લશ્કર આપી તેની મદદ માકલ્યો. આ સરદારે મત્રાથી નિકળી ૧૮૨૫ ના દીસેમ્બર મહીનાની ૮ મી તારીખે ભરતપૂરના કિલ્લા પર ઘેરે નાંખ્યો. એ કિલ્લો તે વખતે હિંદુસ્તાનમાં સર્વથી મજબૂત ને કાઠથી નહોતો જતો શકાય એવો ગણાતો હતો. પોરબાં એણે તોપનો મારો ચલાવ્યો પણ તેથી જ્યારે કંઈ વળ્યું નહોતું ત્યારે મુરંગો ફાડી તે કિલ્લો લોધ્યો ઇ. સ. ૧૮૨૬.

સિંધની લડાઈ ૧૮૪૩--૪૪

જનરલ પોલોક તથા નોતે સિંધના અમીરો ઉપર અ-
ગાહી જય મેળવ્યો હતો, અને તેઓ વચ્ચે ઇ. સ. ૧૮૩૮ માં
સલાહ થઈ હતી, તે છતાં અફઘાનીસ્તાનની લડાઈમાં મુંબઈથી
જે લશ્કર ગયું હતું તેની સામા સિંધના અમીરો થયા હતા,
તથા લડાઈની વખતે તેમણે અફઘાન લોક જોડે કાગળ પત્રનો
વેહેવાર રાખ્યો હતો. આ ઉપરથી મવરનર જનરલ એલનપરોનો
વિશ્વાસ તેઓપરથી ઉડી ગયો, ને તેમની સાથે વધારે સત્ર સર-
તોપર પાછી સલાહ કરવાને મેજર ઓટરામને હુકમ કીધો. જે
ઝરતોપર તેઓ સાથે સલાહ કરવામાં આવી તે નીચે પ્રમાણે હતી:-
સિંધમાં એક રેસીડેન્ટ રાખવો; હૈદરાબાદમાં અગ્રેજી લશ્કર રા-
ખવું; અને સિંધ નદીને માર્ગે અગ્રેજો પાસથી જગાત લીધા
વગર તેમને વેપાર કરવા દેવો. ૧૮૪૩ ના ફેબ્રુઆરીની ૧૪મી
તારીખે રેસીડેન્ટ સાહેબ ઓટરામે અમીરોને સમજાવી સહીઓ
લીધી ખરી, પણ તેજ રાત્રે અમીરોએ ૮૦૦૦ માણસના લશ્કર
સાથે રેસીડેન્ટ સાહેબના ખંગલા ઉપર હુમલો કીધો. આ વખતે
જોકે કપતાન કોનવોએ પોતાના નાના લશ્કરથી તે જગાનો ખચા
વ કીધો અને તેમને અંદર આવતા અટકાવ્યા તોપણ તેઓ
પાસે પૂરતો ઘરગોળો નહી હોવાથી માહા મેહનતે ખચાવ કરી,
તેમને લશ્કરી વહાણુપર ચઢો જવું પડ્યું. હજા આગળ ઓટ-
રામ સર ચાર્લસ નેપીયરને જઈ મળ્યો અને જેવી તેને એવિઝની
ખાતર મળી તેવાજ તેણે સિંધ તરફ ધસી ધમામધરનો કીદરો
લીધો. આ પછી નેપીઅર ને અમીરોના લશ્કરની વચે મીઆની

આમળ લડાઈ થઈ, તેમાં દુશ્મન તરફના બહુઓ લોકોએ ધાકું
જોર માર્યું તોપણ અંગ્રેજોની જીત થઈ. પછી તરતજ બહુઓ
લોકોનો સરદાર હાકી મહમદ સીદી અને મીરપુરનો સરદાર સેર
મહમદ ને પીઅરની સાથે થયા. ને પીઅર સાકુએ મેજર સ્તેકના
લશ્કર સાથે જોડાઈ જઈ તેમને હૈદરાબાદ ને દયા આગળ હરાવ્યા.
આ લડાઈમાં અંગ્રેજોના ઘણા સરદાર માર્યા ગયા હતા, તેમજ
સાથી પક્ષ તાળામાંથી પણ હાકી મહમદ સીદી ને ખીજાઓ માર્યા
ગયા. શેર મહમદ પોતાના કુટુંબ ને ૪૦ સ્વારસાથે નાસી ગયો અને
ખીજા આઠ મુખ્ય સરદારો કેદ પકડાયા. ત્યાર પછી સર આ-
લેક્સ ને પીઅરે અમર કોટનો કિલ્લો સર કરીયો. સેર મહમદ જે
હજી સુધી છુટો હતો તેણે સફરરીદ આગળ ૪૦૦૦૦ માણસનું
લશ્કર એકઠું કરીયું, ને અલીમુરાદ જેને અંગ્રેજો તરફથી કાસ-
પુરનો બાગ મળ્યા હતો, તેની તથા મીર શાહ મહમદની સાથે
જોડાઈ જઈ તે પાછો અંગ્રેજો સામે થયો. કર્નલ રાખર્ટ અમીરના
મોટા લશ્કરનો ઘણુ વાળ્યો અને શેર મહમદ પ્રકટ દસ સ્વારો
સાથે નાસી ગયો. આ હાર પછી અમીરો અંગ્રેજો સામે થયા
નહી. તેમનામાંના મુખ્ય સરદારોને અંગ્રેજો તરફથી દર વર્ષે
ચોક્કસ રકમ આપવામાં આવી, અને તેઓ બનારસ તરફ
જઈ રહ્યા. ઇ. સ. ૧૮૪૪માં સિંધ પ્રાંત અંગ્રેજી રાજ સાથે
જોડી નાખ્યું અને સર આર્લેસ ને પીઅરને તેનો પેહસા કમીશ
નર નિમ્નો.

ગ્વાલીયરની લડાઈ ૧૮૪૩

સિંધના અમીરો સાથેની લડાઈનો છેડો આવ્યો નહીં

ઐત્રલામાં ગ્વાલીયરની દરબારમાં થતા બખ્ષિડા તરફ ગવનર જનરલ લોર્ડ ઐલનનગરોનું ધ્યાન ઈઆપ્યું. ગ્વાલીયરનો રાજ દોલતરાવ મિથિયા જે એક વખતે અંગ્રેજોનો જોરાવાર શત્રુ હતો અને જેનો સાથે જનરલ વેલમ્સલીએ ૧૮૦૩માં મુલાહ કીધી હતી તે મરણ પામવાથી જનકોજી રાવને ગાદીએ બેસાડવો પડ્યો. ૧૮૨૭. આ રાજ ૧૮૪૩માં મરણ પામ્યો. એને પેટે છોકરું ન હોવાથી તેથી તેની વિધવા રાણીએ બાગીર્તિગવને દત્તક કરી લીધો. આ છેકરો આઠ વર્ષનો હતો માટે તેની વતી મામાસાહેબ નામે મરદારને કારભાર કરવાનું સોંપ્યું. ઐત્રી માંતે મહારાણી થઇ તેથી મામાસાહેબ કઠાળી કારભાર છોડી અંગ્રેજના મુલકમાં જઇ રહ્યો. ઐત્રી બદલીએ મહારાણીએ દાદાપાસજીવાળાને નિમ્નો. ઐત્રી વર્તુલક મંત્ર પ્રકારે અંગ્રેજોની વિરુદ્ધ હતી, તેટલામાટે લોર્ડ ઐલનનગરોએ કાનપુર આગળ લશ્કર એકઠું કરી સર હુમરને મોકલ્યો જે પોતે પણ અંબલ નદી સુધી લશ્કર લઇ સદો આવ્યો. ખીજી તરફથી જનરલ વલિયન પોળપુર સુધી આવી પહોંચ્યો. આ પ્રમાણે ગ્વાલીયરની હદમાં અંગ્રેજી લશ્કર આવી પહોંચતાથી ગ્વાલીયરની મરદારે દાદાપાસજીવાળાને અંગ્રેજોને સ્વાધીન કરી મુલાહ કરવા માંગી, પણ ગવનર જનરલે તેમની અરજીને ધ્યાન આપ્યું નહીં. થોડા દિવસ પછી આપ્સિતાવલીને મોકલો મુલાહ કરવા જાગુબું. આ વખતે ગવનર જનરલે બીચલી મરતોપર મુલાહ કરવા માંગી: - મામા સાહેબને જીવાન રાજને બદલે રાજકારનાર મલાતવા દેવા; દાદાપાસજીવાળાને અંગ્રેજોને સોંપતા; તેનો પક્ષવાળાને દગ્ગાર માથો હાંકી કાઢવા; જે લશ્કરમાંના બળવાખોર શિપાઇને રજા

આપવી. આ સરતોપર સલાહ નહીં થવાથી શર હુગરે મા-
હારાજપુર આગળ અને તેજ દિવસે જનરલ ગ્રેએ પત્નીઆર
આગળ મરાઠા મોટા લશ્કરનો ઘાણુ વાળ્યો. માહારાજપુરની
લડાઈમાં અંગ્રેજોનાં ઘણાં માણસો માર્યાં ગયાં હતાં. આ
ખ-ને લડાઈમાં મરાઠાની તોપો તથા પુષ્કળ ખખડોના અં-
જોને હાથ લાગ્યો. આથી હવે સિંધિઆની રાણી તાપે થઈ
અને નીચે પ્રમાણેની સરતોપર સલાહ થઈ:—જ્યાં સુધી
જુવાન રાજા પુખ્ત બનશે ત્યાં સુધી ગ્વાલીયરપર
પંચ ફરે તેથી રાજા ચલાવવું; માહારાણીને વર્ષાસન આ-
પવું ને રાજા મતામાં તેણે કંઈ ભાગ લેવો નહીં; ગ્વા-
લીયરમાં અંગ્રેજી લશ્કર રાખવું; એક રેસીડન્ટ નિર્મવા ને તે-
ના કદ્દા પ્રમાણે ચલાવવું; ને મરાઠાનું લશ્કર આશ્ચું કરવું. આ
પ્રમાણે સમાધાની કરી લોડ એલન-ગરો કલકત્તે પાછો ફર્યો.
સિંધ તથા ગ્વાલીયરની સાથે ગવરનર જનરલે ઉપર પ્રમાણેની
વર્તણુંક ચલાવી તે કોર્ટ આવ ગામરેકરને પસંદ પડી નહી,
મોટે તેને પાંચ બોલાવી લઈ તેની જગ્યાએ શર હેનરી લાઈ-
જને મોકલ્યો.

પ્રકરણ ૭ મું.

પ્રબંદેશ સાથે પેહલી લડાઈ ૧૮૨૩-૨૬

લોડે હેસ્ટિંગ્સ પછી લોડુ આમહર્સ્ટે ગવર્નર જનરલ
 હશે. તેને અળખતે ઘણા દિવસ ન થયાં એટલામાં બરમી લોક
 જોડે લડાઈ સંગી ગઈ. આ લોકે આશામ ને આશાકાન
 સુધી પોતાના રાજનો વિસ્તાર વધાર્યો; બંગાળાની પૂર્વ તરફના
 સીમાડાપર આવેલા કંપનીના રાજપોપર બપદ્રવ કરવો શરૂ
 કર્યો; શાહપુરીના ટાપુમાં કંપનીની રૈયતના બચાવ માટે રા-
 ખના તેર લશ્કરી મિસાઈલોપર હુમલો કરી તેમને ત્યાંથી હાંકી
 કાઢ્યા; અને તે ટાપુથી કેટલેક દુર કંપનીનું એક વહાણ લુટી
 લીધું, ને તેની અંદરના કપડાન તથા ખજાસોઆને કેદ
 કર્યા. આ પ્રમાણે તેમનો બપદ્રવ દહાડે દહાડે વધતો આવ્યો
 તેથી લોડે આમહર્સ્ટે લડાઈની તૈયારી કરી. ૧૮૨૪ માં આ
 રિયાસત કામ્પમેન આનડામાનના ટાપુની નજીક પોર્ટ કાર્લુવાલી-
 સમાં અંગ્રેજી લશ્કર એકઠું કરી એ લોકપર ચડો આવ્યો ને
 રંગુન લઈ લીધું. આ પછી રંગુનથી ગતરે વીથ કોસપર આ
 પેના ડાનાબ્ધુ શહેરપર જનરલ કોટનને મોકલ્યો, પણ તે શહેર
 હાથ કરી લેવામાં તેની કોશિશ નિષ્ફળ જવાથી કામ્પમેન મા-
 હેબ પોતે ગયો; તેને એ બરમી સરદાર મહાબંદુલા સાથે મોટું
 યુદ્ધ થયું, જેમાં મહાબંદુલા માર્યો ગયો ને તેનું લશ્કર ન-
 હાસી ગયું. આ વખતે અંગ્રેજી લશ્કરને ત્યાંની રૂઠુ અનુ-
 કૂળ નહીં હોવાથી અને ખરાક વગેરે હિંદુસ્તાનથી વખતસર

નહીં આવી મળવાથી તેમને મહા સંકેટા વેઠવાં પડ્યાં ત્યાર પછી કામ્પમેજ સાહેબે કામેડાઈન ને પ્રેમ લઈ લીધાં. કર્નલ માઈલ્સે મારદાખાન ટિનાસરીમ, ને મરગી લીધાં અને જનરલ મોરીસે આરાકાન વગેરે જીરે લઈ લીધાં. આ અરસામાં આવના રાજ્યમે સજાહનું ફેરિય મોકલું, પણ એમાંની સરના એને કબુલ નહીં રાખી એટલે થોડી મુદતમાં પાછી લડાઈ સળગી. પણ ૧૮૨૬ માં પ્રેમ આગલ કામ્પમેજ ધસી આવીને ૧૮૦૦૦ અરમી લોકને પોતાના રકત ૨૦૦ અંગ્રેજી લશ્કર સાથે હરાયા; આથી રાજ્યમે પાછો સત્તાહ કરવા જણાવ્યું પણ તે વાત નહીં ગણતાં તેઓએ મેલુન લઈ લીધું; અને અરમી લોકતા નવા સેનાધિપતાને એકવાર પ્રીયા પેશામ આગલ હરાવેો અને ત્યાંથી પચાસ મૈત્રને છોટ પાનકામે આગળ અંગ્રેજી લશ્કર ધસી આવ્યું; આથી આવના રાજ્યમે જીતવાની આશા કેવળ છોડી દેઈ સત્તાહ કીધો; તેમાં એવું હતું કે આવના રાજ્યમે આમાંમ, કચર, જાટીઆ, ને મણીપુર, જાપરના દાવા છોડી દેવા; આરાકાન ને ટેનાસરીમ વિગરે કેકાણાં આપવાં; લડાઈના અરમના પેશામાં ત્રણ હજારે એક કરોડ રૂપાઆ આપવાં; અને જ્યાં મુઘી બોલે હપતો નહીં જરે ત્યાં મુઘી રંચુન અંગ્રેજોના હાથમાં રહે.

પ્રલદેશ સાથે બીજી લડાઈ ૧૮૫૧-૫૨

શીખ લોકો સાથે બીજી લડાઈ ચાલતી હતી એવામાં પલ્લદેશમાં પાછી ગડબડ બી. રંચુનના સુખાએ અંગ્રેજી વકીલનું અપમાન કર્યું; અને જ્યારે તે વિશે તેણે આવના રાજ્યને

લખ્યું, ત્યારે તેણે તેને પાંચે બોલાવી લઇ તેની જગ્યાએ બીજાને નિમ્ણે. પણ આ નવો આગલાના કરતાં વધારે અયોગ્ય રીતે વર્તવા લાગ્યો, તેથી લામ્બર્ટ નૈઃકાંચિપતીએ આવના રાજા પાસે તેઓથી થએલી નુકસાનીનો બદલો માગ્યો; અને ત્યારે તેણે તેને 'ધ્યાંત નહોં આપ્યું' ત્યારે તેણે બરમી લોકના કિલ્લા ઘેરી લેવા માંડ્યા. લામ્બર્ટ જાળને માર્ગે ને ગોડવીન સાહેબે જમીનને માર્યે, તેના રાજ્યને હુમલા કર્યા. આગલાએ રથુન ને પાછલાએ માર્શાલાન, પેથુ ને પ્રોમ છતી લીધાં. આ વખતે અંગ્રેજ લશ્કરના માણસો લડાઈમાં મરાંયા તે કરતાં વધુ ક્રોગળીઆના રોગે તથા તાવે તેમનો ઘણુ કાદી નાખ્યે. ૧૮૫૨ માં આવના રાજાને તેના ભાઈએ ગાદીચથો ઉઠાડી પોતે ગાદીએ બેઠો, અને પોતાનું લશ્કર પાછું બોલાવી લઇ અંગ્રેજ જોડે નીચલી સરતોપર સલાહ કરી:—રથુનની અંદરના અંગ્રેજ બંધવાઓને છોડી મુકવા અને પેથુ તથા બીજા છતી લીધેલા પ્રાંતો અંગ્રેજ રાજ સાથે જોડી દેવા.

પ્રકરણ ૮ મું.

અશ્વાનીસ્તાનની સાથે લડાઈ.

સતરમાં સૈકાની અઘવચમાં અશ્વાનીસ્તાનના રાજા અમદ અમદલાના વખતમાં એ રાજા એશિઆ ખંડમાં ઘણું બળવાન ગણાયું હતું. બહાન, હિરાન, સિંધ, કાશ્મીર વગેરે મિથુ નદીની આમુખાસના પ્રાંતો એ રાજાને તાબે હતા અને

ત્યાંનો રાજ ૧૪૦૦૦૦૦૦ માણસની મોડિણી વસ્તીપર રાજ ચલાવતો હતો. પણ એના પાંચ શાહસુખના વખતમાં જ્યારે ધરાન તથા અપ્રગાનીસ્તાનના રાજને માંદોમાંદો લગ્યો ચાલતો હતો તેવામાં તેના ભાઈ મહમદે તેની સામે બળવો કરીયો, અને તેના વજીર શત્રુઓની મદદથી તેને ગાદી ડાલરથી ડાઢાડી મુકી પોતે ગાદીએ બેઠા ૧૮૩૧. પણ પછવાડેથી મહમદ અને શત્રુઓ વચ્ચે અણગમતાવ થયો. તેના રાજમાં સઘળે ડેકાણે બળવો થયો. આના ધબરાઈના વખતમાં જે જોતા હાથમાં આવ્યું, તે તેના ધણી યદ બેઠા. શત્રુઓના ભાઈ દોસ્ત મહમદે કાબુલ ને ધીરનીનાં રાજ્યાં પોતાને કબજે લીધાં; કંદહાર અને પેશાવર શત્રુઓના સગાઓએ લઈ લીધાં; લાહોરના રાજ રણજીતસીંગ સિંધુ નદીની પૂર્વ તરફના મુલકો અને કાશ્મિરનો ધણી યદ બેઠા; બોખારાના રાજાએ બદખ્શ લઈ લીધું; અને સિંધના સરદારે તે રાજની આણગાંથી નિકળી ગયા. આ પ્રમાણે આવા મોટા અને જોરાવર રાજના ભાગ પડવાથી માત્ર હિરાત પ્રાંત મહમદના ઝિકરા કામરામને કબજે રહ્યો. જ્યારે ૧૮૩૨ માં શાહસુખને તેના ભાઈ મહમદે ગાદીપરથી હાકી કાઢ્યો, ત્યારે તે હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજને શરણ આપ્યો જેઓથી તેને મહીને દહાડે ૪૦૦૦ રૂપીઆ ખરચના મળતા, અને પોતાનું રાજ પાછું મેળવવાની હરેક તક જોતો હતો. ૧૮૩૩ ના માર્ચ મહીનામાં લાહોરના રાજ રણજીતસીંગ જોડે તેણે સલાહ કરી, અને ભાવનપોરના રાજમાથી પસાર થઈ તે સિંધમાં આવ્યો. જ્યાંથી સિંધુ નદી ઓળંગી શીકારપુર બહી નિકળી ગયો. અહીંથી ૧૮૩૪માં તેણે કંદહારપર હુમલો કરીયો.

પણુ દોસ્ત મહમદે તેના લશ્કરનો બાણુ વાળ્યો ને વીઝેરી નાં-
ખ્યું, અને શાહસુજને પ્રકત ૨૦૦ માણસો સાથે હિરાત તરફ
થી પાછા હિંદુસ્તાનમાં આવી રહેવું પડ્યું. ૧૮૩૭ માં ઇરાન-
ના શાહે રશિયનોની મદદ લઈ ૪૦૦૦૦ માણસના મોટા લ-
શ્કર સાથે હિરાત તરફ ચઢાઈ કરી નવ માસ સુધી મથ્યા પણ કાંઈ
વળ્યું નહી. અને આણી તરફથી ગવરનર જનરલ લોર્ડ આક-
લન્ડે ઇરાનના શાહ પર અંગ્રેજી વફીલ મોકલ્યો હતો તેનું અ-
પમાન કર્યું, તેથી અંગ્રેજોએ ઇરાની અખાતમાં લશ્કર મોક-
લ્યું. આથી હિરાત લેવું પડ્યું મુકી ઇરાનીઓ પોતાના દેશ
ભણી પાછા ફર્યા.

ગવરનર જનરલ લોર્ડ આકલન્ડે શાહસુજ તથા સાદારના
રાજા રણજીતસીંગ જોડે ૧૮૩૮માં દોસ્તી કરી. શાહસુજને પ્રી-
થી અફઘાનીસ્તાનની ગાદી પર બેસાડવા તેણે ત્રણ તરફથી લશ્કર
સર જનકોનના હાથ તળે રવાને કર્યું. મુઘલ તરફથી જે લ-
શ્કર અફઘાનીસ્તાન ભણી રવાને કર્યું હતું તેની સામે સિંધના
અમીરો થયા, પણ તેમને વશ કરી તથા કરાંચી હાથ કરી કંદ-
હાર અગળ ખીજ લશ્કરને જઈ મળ્યું. અંતે બલુચોસ્તાન
ના પાઘાડી મુલકમાંથી આગળ વધતાં આ મોટા લશ્કરને ચોર
નો ભય, પાણીનું દુષ્ક, અને દુષ્કનો તરફથી વારંવાર થતા
હુમલાઓથી ધણું દુષ્ક વેડવું પડ્યું; તોપણ સહી સલામત જ
હા ધ. સ. ૧૮૩૮માં શાહસુજને કંદહારમાં ગાદીએ બેસાડી તે-
ઓ નિઝામી તરફ ગયા. કર્નેલ સેલે અને કર્નેલ દેનીએ આગ
લગાળી એ પહેરે ૧૮૩૯માં લઈ લીધું. આમાં અંગ્રેજી લશ્કરના
પ્રકત ૧૭ માણસ માર્યા ગયા ને ૧૬૫ ધાયલ થયા. ત્યાર પછી
સર જનલ કીન કાઝુલમાં આવ્યો, ત્યારે દોસ્તમહમદ તેને આ

વતો માંખળી, કાચુલ અંગ્રેજોના હાથમાં રહેવા દઈ, જુખારને રસ્તે નિકળો ગયો. આથી તે દેશમાં અહશુભતા ખ્યાલ માટે મી. મેકનાગટનની સરદારી તળે કેટલુંક અંગ્રેજી લશ્કર રાખી બાકીનું હિંદુસ્તાન તરફ લીધું. કાચુલ બહોળી ક્ષેત્રના ખાંને અંગ્રેજી લશ્કર પર હુમલો કરીને તેથી જનરલ જીવીનશાય રે ક્ષેત્ર પર હુમલો કરી તે લઈ લીધું. આથી તરફ શાહજી બપરે રૂચન રાજ નહોતી ને અંગ્રેજો પર બહુ બળતી હતી, તેથી કોઈ અંગ્રેજ અમલદાર કે માણસ છુટો પડી બહાર જઈ શકતો નહોતો. અંગ્રેજોએ કાચુલ હાથ કર્યું તે પછી દોસ્ત મહમદ નહોતી જુખારે ગયો; ને ત્યાંના રાજ પાસે મદદ માગી પણ એમ કરવાથી અંગ્રેજો કદાચ તેના પોતાના રાજ પર વધી આવે એવા ધાસ્તીથી મદદ આપવાને બદલે જાણે તેને કેદમાં નાંખ્યો. ત્યાંથી લાગ શવે છુટી જઈને અશ્વગાનો જેઓ શાહજી પર રાજ નહોતા તેમની મદદ લઈ એકવાર પ્રવીણી તે અંગ્રેજોની સામે થયો. પણ સર રાઈસેજે તેને શાવવા દીધો નહીં, ને ૧૮૩૯માં પરવાન આગળ તેના લશ્કરનો ઘાણ વાળ્યો. આ લડાઈમાં હાર થયા પછી તેના લશ્કરે તેને છોડી દીધો; તેથી તેણે ખુશમના રાજનો આશરો માંગ્યો. આ રાજએ પણ આશરો નહીં આપ્યો. આથી તે પોતાના એક સ્વાર સાથે છુપા પોશાકમાં કાચુલમાં આવ્યો અને ત્યાં મેકનાગટન સાહેબને શરણ થયો. ત્યાર પછી એને હિંદુસ્તાન તરફ લઈ ગયા. ત્યાં એને અંગ્રેજ સરકારે દર વર્ષે ૩૦૦૦૦ પૌંડનું વર્ષા સંજુ બાંધી આપી લુધ્યાનામાં રહેવાને શરમાવ્યું. ત્યાર પછી યોડી મુદત સુધી કાચુલમાં સલાહ ભરી રહી. આ વખતે મી.

મેકનાગટને મુંબઈનો ગવર્નર નીમ્યો, પણ તે પોતાના નવા
 હોદ્દા પર ગયો તેની આગમજ કાબુલમાં દોસ્ત મહમદના છોકરા
 અકબરખાંનની સરદારી હેઠલ એક મોટું બંડ મળી ગઈ હતું
 ઇ. સ. ૧૮૪૦. ખીબર પામને રસ્તે વેપાર કરવા માટે અંગ્રે-
 જોએ જે ચોક્કસ નાણાની રકમ અફઘાનોને આપવા કહી હતી,
 તેથી અડધી રકમ આપવાથી તથા કાબુલની અંદરના અંગ્રેજી લશ્કર
 રની ગેરવર્તણૂં કથી ઉશ્કેરાઈ અફઘાનોએ અંગ્રેજો સાંમે આ બં-
 ડ હાથે હતું. સર રૉબર્ટ સેલને જતલાબાદ તરફ જતાં બળ-
 વાખોરાએ ઘેરી લીધો; પણ માલમુશીબતોથી તેણે જલા-
 લાબાદ આવી તે શહેરનું રક્ષણ કર્યું. સર રૉબર્ટ સેલને
 તરતજ કાબુલ તરફ પાછા ફરવાને હુકમ થયો. પણ તેનો પાસે
 પુરતું લશ્કર ન હોવાથી તે ત્યાંજ રહ્યો. તા. ૨ જુ-
 ન વે મય ૧૮૪૧માં કાબુલમાં રહેલા અંગ્રેજો પર હુમલો થયો
 ને ૩૦૦ અફઘાનોએ સર આલેક્ઝાન્ડર બર્નેસ, તેનો બાઈ કેપ્ટન
 બૉનસન ને લેફ્ટેનન્ટ બ્રાડશૂટ વિગેરેનાં ખુન કર્યાં; શાહ
 સુલ્તાનો બાબનો લુટ્યો ને છાવણીના લશ્કરે થોડી વાર ટકર
 લીધી પણ આખરે તેમને પાછા હટવું પડ્યું. આ વખતે
 મૂખ્ય અધિકારી જતરલ એનફીન્સ્ટન ધણો ઘરડો હોવાથી
 તેણે મી. સેલ્ટન નામના પોતાના હાથ તળેના અમલદારને
 મૂખ્ય સત્તા આપી. તેણે વિમાર પર હુમલો કર્યો પણ તેમાં
 નિષ્ફળ થયો ને અંગ્રેજી લશ્કરના ધણા માણસો માર્યા ગયાં,
 જેથી મી. મેકનાગટને અકબરખાં સાથે સલાહનું કહેણ મા-
 કલ્યું. શાહસુલ્તાના વજીર થવું અને નાણાની મોટી રકમ
 આપવી એવી સરતો પર અકબરખાંએ તેની સાથે સલાહ કર-

વાનું ખાટું ડોળ ઘાણું; ને જ્યારે મીઠું મેકનાગટન, સારેન્સ મેકેનમી, ને ત્રેવર નામના પોતાના ત્રણ મરદારો સાથે સલાહનો અંદાજસ્ત કરવા અકબરખાં તરફ ગયો, ત્યારે તેણે તેને દગાથો ચોળી વતી મારી નાખ્યો; ને તેના ત્રણ શાખતીઓને બંધ કરી તેમાંના કેપટન ત્રેવરને પણ મારી નાખ્યો. આવી રીતના કાવાદાવાથો અંગ્રેજોને એલચી ને તેનો સોખતી માર્યા ગયા, તોપણ તેની સામે બાહાદુરીથી લડી તેમનું વેર લેવાને અંગ્રેજો પુરા શ્રમર્થ ન હોતા. આથી મેજર પાર્ટીજર જે મેકનાગટનની જગ્યાએ થયો હતો, તેણે અકબરખાં સાથે ઘણી શરમ ભરેલી સરતોથી સલાહ કરી અંગ્રેજી લશ્કર કાબુલમાંથી પાછું ફેરવ્યું. ૧૮૪૨ની ફી તારીખે તેઓ કાબુલમાંથી નાકા; પણ કંકડની ઠંડી, ઝોરાકની તંગી, ને દુશ્મનોના હુમલાથી દુર્ઝકાબુલ આગલ તેમનાં ૩૦૦૦ માણસો મરણ પામ્યાં. આ વખતે અકબરખાંએ કેટલીક સ્ત્રીઓને તથા મૂખ્ય અમલદારોને પોતાના સ્વાધીનમાં લઈ તેમને સહીસલામત જલાલાબાદ લઈ જવા જણાવ્યું. પોતાના બચાવનાં કંઈપણ ચિન્હો નહીં દીઘવાથી એલજીન્સ્ટન, સેલ્ટન, પામર, પોટીજર તે સાથે સેલની અને મેકનાગટનની સ્ત્રીઓ તથા કેટલીક ખીજી સ્ત્રીઓ અકબરખાંના સ્વાધીનમાં જઈ પડ્યાં, જેઓને તેણે કેદ કરી રાખ્યાં. ત્રણી બાઈબર ઘાટને રસ્તે બાકીના લશ્કરનો સુવર્ગો ભાગ માર્યો ગયો ને ૧૫૦૦૦ માણસના લશ્કરમાંથી ફક્ત ટાકટર બ્રાઈદન આ કુપ્પદાયક આશતનું વર્ણન કરવા સહીસલામત જલાલાબાદ આવી પોહોંચ્યો. અંગ્રેજી લશ્કરે કાબુલમાંથી કુચ કરવા માંડયાને ત્રણ મહીના નહીં થયા

એટલામાં બળવાઓ શાહસુબાને મારી નાંખ્યો ૧૮૪૨.
કાબુલમાંના અંગ્રેજોએ આ પ્રમાણે શરણ થઈ અકબરખાંના
હાથનો માર ખાયા કીધો તે કરતાં જો તેઓ લઢતાં લઢતાં
જલાલાબાદ જઈ રાખઈ સેલને મળ્યા હોત તો સારું થાત.
આ વખતમાં આ ધરતીકંપનો આચક્રો નડવાથી રાખઈ સેલને
સમરાવેલો કોઈ કિંગેરે ધુળ મળી ગયો, તોપણ તેણે હિંમત
મૂકી નહોતી, અને પાછો તે સમરાવવા લાગ્યો. એટલામાં અક-
બરખાંએ તેપર હથોળો કીધો. સર રાખઈ સેલે તેની સાંમે
કિલ્લાનો બચાવ કીધો એટલુંજ નહીં પણ અકબરખાંના લશ્કર
નો ધાણ વાળ્યો, ને તેની છાવણીમાં આગ લગાડી મૂકી.
આ વખતે અફઘાનો સાંમે લડતાં કરનલ ડેની માર્યો ગયો.
૧૮૪૨માં લોર્ડ એક્લેન્ડે તેની જગાનું રાજનામું આપ્યું;
ને લોર્ડ એલનબરો ગવર્નર જનરલ ઠર્યો. અકબરખાંના હા-
થમાં પકડાએલા અંગ્રેજ કેદીઓને છોડવાને તથા તેના
સંઘના કિલ્લાઓનો નાશ કરવાને આ નવા ગવર્નર જનરલે પો-
લોકને લશ્કર આપી રવાને કર્યો. આખર ઘાટને રસ્તે થઈને
તે જીતતો જીતતો જલાલાબાદમાં સેલને જઈ મળ્યો. થોડા
મહિના પછી આ બન્ને સરદારોએ એલનબારને રસ્તે કાબુલ-
પર કુચ કરી. રસ્તામાં ઠીઠીન પાસ નામની જગા આગળ
અકબરખાંની સરદારી તળે ૧૬૦૦૦ અફઘાનોને તેમણે હરાવ્યા.
આ લડાઈમાં હાર થવાથી અકબરખાંએ અંગ્રેજ કેદીઓને
તુર્કિસ્તાન લઈ જઈ ગુલામો તરીકે વેચી નાખવાનો નિશ્ચય
કીધો; પણ તેવામાં અંગ્રેજોએ સહી મહમદખાંને ૧૦૦૦૦૦
રૂપિયા લાંચ આપી તેમને છોડાવ્યા. બપોરે આ વિશેની

અકબરખાને અબર પડી ત્યારે તરતજ તે તેમની કુંડે ૪૭૫૦,
 તેઓને તે પકડી પાડે તેની આગમજ રાખઈ સેજ અને રીઅમંદ
 તેમને રસ્તામાં મળ્યા. તેઓએ તેમને લાજનના પુકારે અને
 મોટા ઠાઠ સાથે કાબુલમાં લાવ્યા કીધા. ૧૮૪૨ ની ૧૦ મી આ
 ગણે જનરલ નોટ કદહાર છોડી ધિત્રની તરફ ગયો અને ત્યાંના
 હાકિમ સમસુદ્દીનખાને ૧૨૦૦૦ અશ્વગાનો સાથે નોની ને નાહદન
 આગળ હરાવો તામે કર્યો. શાહસુલ્તાના મરણ પછી શત્રુખાં
 નામનો સરદાર ગાદીએ બેઠો, પણ તેની બપર આશ્વગાંનોનો મમતા
 ન હોવાથી તેના નાના ભાઈ શાહપુરાને તેઓએ ગાદીએ બે-
 સોડ્યો. લોડે એલનખાંશએ હવે જાણ્યું કે અશ્વગાંનીસ્તાંનમાં
 રહેવું લાભકારક નથી, માટે તેણે અંગ્રેજી લશ્કરને પંજાબને
 રસ્તે શીરોજપૂર ભણી રવાને કરવાનો હુકમ કર્યો; અને હોસ્ત
 મહમદ નેને અંગ્રેજોએ કેદ રાખ્યો હતો તેને છુટો કીધો.
 હિંદુસ્તાન તરફ પાછા ફરવાની આગમજ ઔરંગઝેબ ખાદશાહે
 કાબુલમાં અલી મુરદનખાં નામના કાશીગર પાસે જે મોટું
 બજાર ખાંધાવ્યું હતું તેનો નાશ કરાવ્યો. એ બજાર ૬૦૦
 શીટ લાંબુ હતું તથા તેમાં ૨૦૦૦ દુકાનો હતી. મધ્ય એશિઆ
 માં તે કાળે તે વેપારનું મૂખ્ય મથક ગણાતું હતું.

પ્રકરણ ૯ મું.

પંજાબની પેહલી લઠાઈ ૧૮૪૪—૪૭.

શીખ લોકોનો રાજા રણજીતસીંઘ ૧૮૩૯ માં મરણ પા-
મ્યો. એને અંગ્રેજો સાથે દાસ્તી હતી. અંગ્રેજોનો સાથેની લ-
ડાઈમાં એણે અંગ્રેજોને મદદ કીધી હતી. એણે પોતાના લ-
શ્કરી ખાતામાં યુરોપિઅન લોકને આકરીમાં રાખી લશ્કરને
સારી પેઠે કેળવ્યું હતું. એના મરણ પછી એ રાજમાં બારે
ઝાંઝાટ ઊઠ્યો ને લશ્કરી લોકનું જોર વધારે ચાલવા મ
ડ્યું. એની પછી એનો છોકરો કરકસીંઘ ગાદીએ બેઠો. એણે
ધીઅનસીંઘ નામના પોતાના ખાપની વખતના પ્રધાનને ખરતર
પ કરી કોઈ ચેતસીંઘ નામના સરદારને પ્રધાનવડી આપી. પ
ણ ધીઅનસીંઘના હાથમાં લાંબા વખતથી સત્તા હતી તેથી તે
ણે આ નવા પ્રધાનને મારી નાંખાવ્યો, ને કરકસીંઘના હાથ
માંથી રાજની લગામ છીનવી લઈ તેના છોકરા નીહાલસીંઘને
ગાદીએ બેસાડ્યો. કરકસીંઘ પોતાનું રાજ ત્યાગ કર્યા પછી
માંમાં વખત સુધી જીવ્યો નહીં. ગાદીએથી ઊઠ્યા પછી ચાર મ
હિને તે મરી ગયો. તેજ દિવસે તેનો છોકરો નિહાલસીંઘ પણ
પોતાની ઊપર એક ભારેદીએ પડવાથી મરી ગયો. આ બંને
ખાપ દીકરાના મરણનો શક ધીઅનસીંઘપર આવતો હતો. તેણે
ત્યાર પછી તરતજ રણજીતસીંઘના ખીજા છોકરા શેરસીંઘને
ગાદીએ બેસાડ્યો. પાછળથી આ નવા રાજા ને ધીઅનસીંઘ
વચ્ચે કજીયો સળંગવાથી ધીઅનસીંઘે રાજાને તથા તેના છોક-

રાનેભારી નાંખાવ્યા ૧૮૪૩. થોડા દિવસ પછી ધીમ્નસીમ પલુ માર્યો ગયો, તેથી ગુલામસીંગ, લાલસીંગ, ને તેજસીમ વીગરે કેટલાક શીખ સરદારોએ રણજીતસીંગની માગીતી આપે ત આંદોરના પેટના છોકરા ધુલપસીંગને ગાદીએ બેસાડયો ૧૮૪૫. હજુ પલુ શીખ રાજમાં પૂરેપૂરી સમાધાની થઇ નહીં. ત્યાં નાના નાના બખેડા ઊઠ્યા કરતા હતા. રાજાએ વીચાર્યું કે આથી લશ્કર નબળુ પડી જશેતો રાજની અંદર વધારે શી- તુર ઊઠશે માટે તેણે અલગ રહી અંગ્રેજના તાનાના મુલકપર ચઢાઇ કરવાને લશ્કર મોકલ્યું; પલુ ગવરનર જનરલ લોર્ડ હા- ડીને આગળથીજ અગમચેતી કરી રાખી હતી કે શીખ લો- ડોનું કયાવત વાળું લશ્કર દોષ વખતે અંગ્રેજ સરહદપર ચઢી આવશે, માટે તેણે પેટેલથીજ મીરત ને લુધ્યાના વચે સર હુ ધોધની સરદારી હેઠલ થોડુક લશ્કર આપી તેને રવાને કર્યો હતો, ને પોતે પલુ કલકત્તા છોડી તેની નજદીકમાં છાવણી કરી રહ્યો હતો. ૧૮૪૫ ની ૧૧ મી ડીસેમ્બરે લાલસીમનો સરદારી તળે ૩૦૦૦૦ શીખ સોફા ૪૦ ગંજવર તોપ સાથે સતલ- જ નદી આળંગી મુડકી આગળ અંગ્રેજોની સામા થયા ને ભારે યુદ્ધ ચાલ્યું. આ વખતે સર હુ ધોધના હાથતળેનું લશ્કર ૧૧૦૦૦ માણસથી વધારે નહીં હતું. એ લડાઇમાં જમાલા- બાદમાં અફઘાનોની સાથે બહાદુરીથી લડનાર અંગ્રેજ સરદાર સર રૈબર્ટ સેલ, તથા મી. જોન મેક કાસકીલ માર્યો ગયા; અને શીખ લોકોએ સારી બાહાદુરી દેખાડી, પલુ આખરે અંગ્રે- જોનો જય થયો, તેમને નહાસી જવું પડ્યું, ને તેમ- ની ૧૭ તોપ અંગ્રેજોને હાથ લાગી. પલુ પાછળથી થોડાજ

દિવસમાં શિરોજ્જ્વલમાં શીખ લોકો એકઠા થયા ને પાછા સામે
 આવી પોહાંચ્યા. આ વખતે ગવરનર જનરલ સર હેનરી હા-
 ઝીંજ પણ સર હુ ઘોઘના હાથ હેઠલ એક લશ્કરની સરદારી લઈ
 શીખ સામે લડ્યો હતો. વળી જનરલ લીટલરના હાથ તળે
 ૫૦૦૦ માણસનું ખીજું લશ્કર શિરોજ્જ્વલ આગળ અંગ્રેજોને
 આવી મળ્યું. આ વખતે એક આખો દિવસ શુધી લડાઈ
 જરી રહી પણ તેનો છેડો આવ્યો નહીં. અંગ્રેજ લશ્કર બૂખ
 અને યાકથી પીડાતું હતું, અને શીખ લોકો એવી હિંમતથી
 અંગ્રેજો સામા ટકી રહ્યા કે જેથી એકવારતો તેમને પાછું હ-
 ટવું પડ્યું; પણ તેમણે ખીજે દિવસે ભારે જોસથી લડી શીખ લો-
 કોને સતતજ પાર હાંકી કાઢ્યા. આ લડાઈમાં દુનમનોનો ૭૩ તોપ
 અંગ્રેજોને હાથ આવો ખરી, પણ તેમના લશ્કરનો માત્રો
 ભાગ માર્યો ગયો. આ વખતે તેજસીંગ થોડાક માણસો સહીત
 અંગ્રેજ લશ્કરપર છાપો મારવા એકાએક આવી પોહાંચ્યો, પણ
 તેમને પૂરતી સાવચેતીમાં જોવાથી તેણે પાછા પગલાં ભર્યા.
 આ પછી અંગ્રેજ લશ્કરમાં માણસો તથા તોપોનો ભરાવો
 થતા શુધી લાહોર જવું બંધ રાખી તેઓએ ત્યાંજ પડાવ ના-
 ખ્યો. આ અરસામાં શીખ અંગ્રેજના મુનકપર હથ્થા કર્યા;
 તેથી સર હુ ઘોઘે સર હેરી સ્મીથને લશ્કર આવી મોકલ્યો;
 પણ બંદોબાસ નામની જગા આગળ ગુલાબસોગની સરદારી
 તળે કેટલાક શીખ તેની સામે થયા, ને લડાઈ થઈ તેમાં અંગ્રેજોનો
 હાર થઈ. પછી સર હેરી સ્મીથને વધુ લશ્કરની
 મદદ મળી આવી, અને તેમનો વચે અલીવલ આગળ લડાઈ
 થઈ તેમાં અંગ્રેજોનો જય થયો, અને તેમના હાથમાં શત્રુનું

તોપખાનું વિગરે સરંજમ મળ્યો. ૧૮૪૩. આ પછી સર હેરી સ્મીથ ધોધના લશ્કરને જઈ મળ્યો. અંગ્રેજોએ હવે લાહોર પર જવાની તૈયારી કરવા માંડી, ને આખો પ્રાંત હાથ કરી લેવાને નિશ્ચય કરીવો. સોબરેઆનની પાસે અંગ્રેજોને શીખનું મોટું લશ્કર મળ્યું, ને નજદીક એક આખો દિવસ સુધી લડાઈ ચાલ્યા પછી અંગ્રેજની તોપના માર સામે શીખ લોકોની ટકી શકાયું નહોં, ત્યારે તેઓએ નાસવા માંડ્યું. આ લડાઈમાં તેમનો મદદગારી નાંખી અંગ્રેજ લશ્કર આગળ વધ્યું કે શીખ લોકોએ ગુલાબસીંગને સલાહ કરવા મોકલ્યો, પણ સર હેનરી હાર્ડિંગે તેની અજ્ઞ કયુલ રાખી નહોં. પછી માહારાજ બુલપસીંગ પોતે-શરણ આપ્યો, ત્યારે તેને આદરમાન આપી આ નીચલી સરતો પર સલાહ કરવામાં આવી:—શીખ લોકોએ ખીઆ ને સત-લજની વચ્ચેનો મુલક અંગ્રેજોને આપવો; લડાઈના ખર્ચને પેટે એક ચાકસ નાણાનો રકમ આપવી; ૧૦૦૦૦ માણસનું અંગ્રેજ લશ્કર લાહોરમાં રાખવું; પંજાબમાં એક રેસીડેન્ટ રહે; અને ૧૦૦૦૦૦ પૌંડ લેઈને ગુલાબસીંગને અંગ્રેજોએ કા-સ્મીરનો રાજા નિમંત્રે.

પંજાબની બીજી લડાઈ-૧૮૪૮—૧૮૫૧

સર હેનરી હાર્ડિંગ પછી લોર્ડ ડોલૌજ ગવરનર જનરલ થયેા. ઇ. સ. ૧૮૪૮. તેના મનમાં શાંતીથી રાજ કરવાનું હતું, પણ તેને આશાને ઝાઝા દિવસ થયા નહોં, એટલામાં પંજાબમાં પાછી લડાઈ સળગી. ૧૮૪૮ માં મુલતાનના હકિમ લાલા મુલરાજે અંગ્રેજોને હાંકી કાઢવા ખટખટ ચલાવી- આથી અંગ્રેજોએ

તેને ખરતરફ કરી તેની જગ્યાએ સીરદારખાં સીંગને નિમ્મો ને બંગાળના મુલકી ખાતાના અધિકારી મી. વાન્સ આગવું અને મુંબાઇના લશ્કરી ખાતાના અધિકારી એડરસનને વકીલ તરીકે મોકલ્યા કે તરતજ મુલરાજના લશ્કરે તેમનાપર હુલો કર્યો, ને બન્ને અધિકારીઓને નિર્દય રીતે મારી નાંખ્યા, અને શીખ તથા ગુરખા લોકને ઉશ્કેરી સેહેજવારમાં આખા પંજાબ પ્રાંતમાં બળવો મચાવો દીધો. વળી અંગ્રેજી લશ્કરના દેશિ સિપાઇને ફાડી અંગ્રેજો સામે આ બળવામાં સામેલ થવાને સમજાવ્યા, પણ અંગ્રેજ રેસીડેન્ટ સર ફ્રેડ્રીક કરીની ચંચળાઈ આગળ તેમનું કંઈ ચાલ્યું નહીં, આવા ધભરાટ વચ્ચે લે-પ્ટનેન્ટ એડવર્ડિસ જે સિંધુ નદીના કાંઠાપર આવેલા લોઅ શહેરમાં હતો તે લાહોરમાંના અંગ્રેજી લશ્કરની મદદ ધાંધ આપ્યો. આ સરદાર પાસે ૪૫૮ જે તોપ ને ૩૦૦ સ્વાર હતા તેમાંના થોડાકતો બળવો થતાંજ નહાસી ગયા હતા. પેહલાંતો એણે ભાવલપૂરના રાજા ભાવલખાંની મદદ મેળવો, પછી દેરા ધસમાલના કિલ્લાના સરદાર કોર્ટલેન્ડ સાથે જોડાઈ જઇ કિનેરી અને સુડસેમ આગળ શીખ લોકોને હરાવ્યા; અને લાલા મુલરાજને મુલતાનમાં ભરાઈ બેસવું પડ્યું ૧૮૪૮. આ પછી જ નરલ વિશે મુલતાન પર ઘેરો નાંખ્યો. સીરદારખાંસીંગે આ વખતે અંગ્રેજોને મદદ આપવા જણાવ્યું હતું, જ્યારે એના બાપ છત્રસીંગે પેશાવરનું રાજ દોસ્ત મહમદને આપવા કહી તેની મદદ માંગી. તેણે હજારા પ્રગણામાં બંડ ગઠાવ્યું ને શરસીંગ પ્રરી ગયો. આણી તરફ વિશ પાસે પુરતો લડાઇનો સરંજામ નહીં હોવાથી તેને તે ઘેરો ગમ્યકી સેવા પડ્યો. પછી

જેનર જનરલ લોરન્સ પેશાવર આગળ શત્રુને હાથ કેદ પકડાવે;
 અને મલેખાં નામના બહુચી સરદારે કર્નલ એબતને અટક
 આગળ ઘેરી લીધા. ૧૮૪૯ માં લોર્ડ ધોધે શરણિંગ તથા
 જીવસિંગપર ચઢાઈ કરી. તે સારી નદી ઓળંગી લાંબાર આ-
 ગળ આવી પોહોંચ્યો એટલે શત્રુનું લશ્કર રામનગર આગળ
 તેની સામે આવી ઊભું. અહોઆં તેમની વચે લડાઈ સળંગી
 ઊઠી જેમાં માહ મેહનતે ધોધે શત્રુને મારી હઠાવ્યા, પણ અ-
 શ્રેણી લશ્કરના બે નામીયા સરદાર કરનલ હેવલોક ને જેનરલ
 ક્યુરતન માર્યા ગયા. આ અરસામાં જનરલ વિશે, મી૦ એડ-
 વર્ડીસ સાથે મળી જઈ મુલતાનપર પાછો ઘેરો નાખી તે તાબે
 કરી લોહું; ને મુજરાજ પોતાનો મેજે શરણુ થયો. એને લા-
 હોરમાં ગવરનર જનરલ પાસે મોકલી આપ્યો; ને એનાપર એ-
 નડરસન અને એગન્યુને મારો નાંખવાનો વાંક મુકી એને જન્મ
 કેદ કીધો. આ પછી તરતજ ખીજી લડાઈ ચિલોઅન વાલાની
 પાસે ભારે જોશમાં થઈ તેમાં બન્ને પક્ષના ઘણા માણસો મરાયા.
 આલડાઈમાં દુબનોતી ૪૦૦૦ થોડા અંગ્રેજોના હાથમાં આવી પરી,
 પણ લડાઈમાં તેઓને એટલીતો નુકશાની ખમવો પડી કે તેમની
 જીવ હાર સરખી થઈ પડી. આથી ધગ્લાંડ અને હિંદુસ્તાનમાં
 લોર્ડ ધોધનો જગાને સાર ભારે પોકારો ઊઠવા માંડ્યા. ઇ-
 આંડની સરકારે તરતજ સર આર્લસ નેપિયરને તેની જગાએ
 નીમી હિંદુસ્તાન તરફ રવાને કર્યો, પણ તે આવી પોહોંચ્યો તેની
 આગમજી મુજરાત આગળ લડાઈ ઊઠી જેમાં શીખનો છેક પ-
 રાજ્ય થયો. એ લડાઈમાં દોસ્ત મહમદે શત્રુને મદદ કરી હતી
 પણ તેમની હાર થતાં તે લડાઈના રણમાંથી નાહાસી ગયેલા.

જોની પૂઠે જનરલ ગીતખર્ત છેક ખાઇખર ઘાટ સુધી લાગ્યો. પછી હરમક, રાવલ પીંડી ને કેટલીક બીજી જગાઓએ મળીને ૧૬૦૦૦ શીખ લોકે પોતાનાં હથીયાર છોડી દીધાં ને અંગ્રેજને શરણુ થયાં. પછી તા. ૨૯મી માર્ચ ૧૮૫૧માં લોડ ઉલોજીએ પોતાનો ઠંદેરો બહાર પાડી પંજાબ પ્રાંત અંગ્રેજ રાજ સાથે જોડી નાંખ્યો, ને ધુલપસીગને વરસ ૬૯૩૯ ૫૦૦૦૦ પૌંડ આપવાને કબુલ કર્યું.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

૧૮૫૭ નો ખેદકારક બળવો.

૧૮૫૭માં ઇરાનના શાહ સાયની લલાહ તરતની બંધ પડેલી, ચીન સાથે બારે યુદ્ધ મચી રહેલું, અને હિંદુસ્તામાં ગોંડલ સરકર જવલેજ હતું, તેવા વખતમાં એમિરથી અંગ્રેજો સામે બળવાનો ભબુદો સળગી ઊઠ્યો. વાગ્ય ઢાલુના પ્રાંતોમાં થોડી મુદતથી બેઠેલી ચાલતી હતી તેની ચીંગારી ધીમે ધીમે હિંદુસ્તાનના બીજા ભાગોમાં પસરી. આવા વખતમાં અયોધ્યા તથા વરાડ વિગરેના રાજ અંગ્રેજ રાજ સાથે જોડી નાખવા થી તથા અંગ્રેજો હિંદુ તથા મુશલમાનોને વટલાવી ખોસ્તી કરવાનો વિચાર રાખે છે, એવી જોડી અથવા ચોતરફ ફેલાવા થી અને વળી અંબુરામાં પ્રસી અંબુકમાં વાપરવાની “કાંટીજ” નામની આમડાની ટોટાઓ જે તે વખતે હાજરાંથી તરતની ની આવીતી હતી, તેને મુઆર તથા ગાયની ચરખી લગાડેલી

છે, એવી જુમ ફલાવાથી અંગ્રેજ લસ્કરના દેશી માણસોનાં દીઠ
ખહુ ખાટાં થયાં; અને જ્યારે તેઓએ તે વાપરવાને ના પાડ્યું
ત્યારે તેમને શિક્ષા કરવામાં આવી. એથી સેક્ટર વારમાં બંગાળ
થી પંજાબ સુધીના સમ્રાજ્ય મુલકમાં બંડ સળગી ઊઠ્યું. પેહલુ વેહ-
લો ભડકો કલકત્તા પાસે બરાનપુરમાં થયો. ૧૮૫૭ ની ૧૦મી
મેહુ આ બળવો ભરપુર જોસાથી મીરતમાં મચી રહ્યો; ત્યાંના
ફેટલાક ઘોડેસ્વારોએ એ ગોળીઓ વાપરવાને ના પાડી, તેથી
તેમને ક્રેડ કરવાની તકવારી થતી હતી એટલામાં તેમને છોડાવ-
વાને આખી લસ્કરની ટુકડીએ બળવો કરી મુક્યો. તેમણે
પુરોવાઓનાં થાણાં લૂંટી લીધાં અને બાળી નાંખ્યાં, અને
જ્યાં જ્યાં અંગ્રેજો મળતા ગયા ત્યાં ત્યાં નિર્દય રીતે તેમને મારી
નાંખતા દિલ્હી તરફ વધી આવ્યા. આ કામમાં દિલ્હીનો ધરડો
શ્રેનશાહ જેને ૧૮૦૩માં અંગ્રેજોએ છુટો કર્યો હતો અને જે
હાલ અંગ્રેજના તાબા તળે શાંત રીતે સુખ ભોગવતો હતો,
તે તથા અયોધ્યાનો પદ્મજી થએલો રાજા, નાગપોર, ને સત્તા
રાતા મગઠા સરદારો, અને છેલા બાજુરાવનો દત્તક નાના ઝા
હિબ્બ જોરે ધણાક સંમિલ હતા. છેલા બાજુરાવને જે નેમલુંક
અંગ્રેજ સરકાર તરફથી મળતી હતી, તે તેના મરણ પછી બં-
ધ કરવામાં આવી હતી. તેથી તે દીવસથી તેના દીલમાં વેરની
બુણી બુમાયા કરતી હતી. તેણે આ વખતે અંગ્રેજો સામે કુદ-
પણું કરવામાં બાળી રાખ્યું નહી. એણે કાનપુરના કિલ્લાના મર-
દાર લેફ્ટેનેન્ટ વિલખીને મદદ આપવાનું કહી કહ્યો. તેણે તેને વ-
ચન આપ્યું કે જો તમે એ કિલ્લો દારૂ ગોળાસાથે અમારે સ્વાધીન
કરશો તો સુખથી અમે તમને અલાહાબાદ જવા દઈશું. પણ

જાસર તે પ્રમાણે અંગ્રેજી અધિકારીઓએ કૃષ્ણ કે તરતજ નાના માહેબે પોતાનું વચન તોડી ગોળીનો મારો ચલાવ્યો, અને તે મને પકડી સખત કેદમાં રાખ્યા. એટલામાં અંગ્રેજી લટકર ચઢી આવ્યું, તેમાં નાના સાહેબની હાર થવાથી બધા કેદી એને ખીજવાઇને તેણે મારી નાંખાવ્યા. વળી તેણે દિલ્હીના કમીશનર મીંડ ફેઝર, કપટાન દગલાસ, મીંડ જેનીંગસ અને તેની ઓફીસને તેમના બંગલામાં મારી નાંખાવ્યા. આવા વખતમાં શીરાજપુર, બરેલી, મોરાદાબાદ, ખાનપુર, બનારસ, અલાહાબાદ, પ્રતાપગઢ વગેરે કેટલીક જગ્યામાં બળવાનો ભબુદા ઊઠી રહ્યા, અને તેઓએ કમકમાટ હુપજાવે એવી રીતે ચોરતો ને બચાવે નિર્દયપણે મારી નાખ્યાં. આવા ભયભીત વખતમાં પંજાબ, લાહોર અને પેશાવરમાં ત્યાંના અંગ્રેજી અમલદારોનાં સાવચેતી ભરેલા ઊપાયોથી બળવા થતો અટક્યો હતો. લાહોર અને પેશાવરમાં બળવાના ચીન્હો દિસવા લાગ્યાં, કે એકદમ ત્યાંના સીવાઇઓનાં હથીઆરો છીનવી લેવાથી તથા ઘટતી શિક્ષા કરવાથી તે બળવો આગળ વધતો અટકી પડ્યો. આવા વખતમાં શીખ લોકો તેમજ કપુરથુલા, કાશ્મીર, પટીઆલા અને જીંદના માહારાજો અને પેજમીંગ, સમશરસીંગ, જનારસીંગ વગેરે સરદારો અંગ્રેજી રાજ તરફ વશદાર રહ્યા હતા; અને આ બેદકારક બળવો બેસાડી નાંખવામાં જોઇતી મદદ આપી હતી. હવે તેમના ખરીસપણાનો બદલો લેવાનો વખત નજીક આવ્યો. પાણીના પુરની મારક એકદમ ચોમેર ફેલાઈ ગયેલા બંડના પેહેલા અટકાવનાર જનરલ હેવલોક ને કરનલ નીલ હતા. જનરલ હેવલોક અલાહાબાદ

તરફ ગયો, ને કરનલ નીલ કાનપુર આવી પોહ્યાં. ૧૮૫૭
ની ૧૬ મી જુલાઈએ કાનપુરમાં મોટું યુદ્ધ આરંભ્યું, જેમાં
નાના સાહેબના ઘણા માણસો મરણ પામ્યા અને પોતે ખીયુર
નીકળી ગયો. કરનલ નીલને કાનપુરમાં રાખી હેવલોક સા-
હેબ અયોધ્યામાં જઈ ચઢ્યો. ત્યાં જતાં વચમાં ખીયુર આ-
વ્યું તે લઈ નાના સાહેબનો મેહલ બાળી નાંખ્યો. અહીયાં
એની પુઝે કરનલ નીલ ધાઈ આવ્યો. પણ અયોધ્યામાં બળ
પાખીરાએ તેને મારી નાંખ્યો. લખનૌરમાં સર હેનરી લોરન્સ
બળવાખોરો સામે બહાદુરીથી બચાવ કરતાં માર્યો ગયો; પણ
એટલામાં જનરલ હેલવોક તે તરફ આવી પોહ્યાં. અને ત્યાં
ના કિલ્લેદારને તેણે કુખમાંથી છુટા કીધા. દીનાપુરની બપર
આવેલાં એરા શહેરમાં દેશી લશ્કરની ત્રણ ટુકડી મળી ૩૦૦૦
થી વધારે બળવાખોરોએ ખંડ બહાળ્યું. આવી મોટી શંખ્યા
ની સામે બેલક, બોઈલ, અને કોલવીન સાહેબો થોડા શીખ
અને અંગ્રેજો સાથે એક અઠવાડીયાં સુધી બચાવ કીધા, પ
છી મેજર ખીનસ્ટન આયરીએ ખીખીગજ્જ આગળ બળવા
ખોરો પર જય મેળવી. તેમને ત્યાંથી વીખેરી નાંખ્યા, ત્યારે
તેઓ ધારતીમાંથી મોકળા થયા. આ પ્રમાણે છ દિવસ સુધી
લાગલગાટ લડ્યા પછી દિલ્લી શહેર તાબે થયું, મેજર હો-
દ્સને હુમાયુની ધોર આગળ દિલ્હીના શહેનશાહ મહમદ
બાહદરને કેદ પડ્યો; અને તેના બંને છોકરાને તથા
એક પૌત્રને ગોળી વતી મારી નાંખાવ્યા. મહમદ બાહદરનો ત
પાત્ર થઈ અને તે ગુનેહગાર ઠરવાથી તેને જન્મ દીપ દેહ રં-
ગુન મોકલ્યો. અહીંયાં એ બુદો બાદશાહ આખરે મરી ગયો.

૧૮૫૮ ના એપ્રિલ માસમાં તાતીઆ ટોપી કરનલ મીડના હાથ માં કેદ પકડાયો. એની તપાસ થઈ અને કાનપૂરની કતલમાં ભાગ લેવાનો વાંક મુકી તેને શંસો દીધો. દિલ્હી સર કયા પછી બળપાખોરાનું જોર ભાંગ્યું; અને પાંજામના ચીફ કમીશનર સાહેબે પોતાના મુલકમાં પુરતો બદોબસત રાખી શીખ ભોકનું લશકર ત્યાં મોકલી આપ્યું.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

ભોડે કલાઇવ.

ભોડે કલાઇવ ૧૭૨૫ ના સપ્ટેમ્બર મહીનાની ૨૬ મી તારીખે જન્મ્યો હતો એ (ધરટ હાંડીઆ કંપનીના હાથ તળે) ઇ. સ. ૧૭૪૩ માં કારકૂન તરીકે મદ્રાસ આવી પોહોંચ્યો. અહીંઆં એની હાલત ઘણી દુખદાયક થઈ પડી હતી. પોતાની પાસે જે થોડા પધશા લાગ્યો હતો તે ખાલી થઈ ગયા, ને એનો પગાર નાનો હોવાથી એને માથે કરજ થયું. આવી દુર્દશા થવાથી તે એટલોતો કંટાળી ગયો કે તેણે પોતાના જીંદગીનો અંત લાવવા બેવાર પોતાના મગજ તરફ પોતાને હાથે બંદુક છોડી પણ તે બન્નેવાર નિષ્ફળ ગઈ ને તેની જીંદગી સહી સલામત રહી. ઇ. સ. ૧૭૪૬ માં જ્યારે યુરોપનાના હોકેમ લા-મોર્ટોનીએ ફ્રાંસ સેન્ટ જર્જ લીપ્, ત્યારે ત્યાંથી જે અંગ્રેજ કે દીઆને એ પોંડીચરી ધસડી લાગ્યો હતો તેમાં કલાઇવ પણ હતો.

પણ એ મુસલમાનો પોશાક પેદરીને ત્યાંથી નહાસી ફોર્ટ સેન્ટ
 ડેવોડ મહીમલામત આવી પોહાંચ્યો. ઇ. સ. ૧૭૫૦ માં એણે
 કર્નાટકનો રાજધાની આક્રાંટ પર ઘેરો ઘાલ્યો. આ વખતે અંદા
 સાહેબે પોતાના છોકરા રાજા સાહેબને ડેટલુક પોતાનું તથા
 ફ્રેન્ચ લશ્કર આપી એની સામે મોકલ્યો. કલાકારે એને ઇ.
 સ. ૧૭૫૧ માં આરતી આગળ હરાવી કર્નાટકના આગલા
 નવાબ અનવારુદ્દીનના છોકરા મહમદઅલીને આક્રાંટનો નવાબ
 પુરવ્યો. એજ વર્ષમાં એણે તીમરીનો કિલ્લો સર કર્યો ને કુચ્છી
 એ જે પ્રતેહઆબાદ નામનું શહેર બંધાવ્યું હતું, તથા એક
 મિનારો લખી કરાવ્યો હતો તેનો એણે નાશ કર્યો. ઇ. સ.
 ૧૭૫૨ માં મરાઠાના સરદાર મોરારીરાવ સાથે મળી જઈ એણે
 ફ્રેન્ચોપર ફ્રીઓનોપોલી આગળ હુમલો કર્યો એટલે તેઓએ તે
 શહેર છોડી સીરીંગાપટમમાં આશરો લીધો. ત્યાર પછી કોવ-
 લાંગ ને ચીંગલપટના કિલ્લા તામે કરી એ મદ્રાસ તરફ પ્રયો. આ
 હીઆં મસકેલીન નામની એક કુળવાન ને બણેલ સ્ત્રી સાથે એ
 આરમ્માં પડ્યો. પછી તે પોતાનાં લગ્ન કરી થોડા દીવસમાં ઇંગ્લાં
 ડ ગયો. ત્યાંના લોકોએ એને બારે માન તથા મોટા ઠાક
 સાથે ઇંગ્લાંડમાં દાખલ કર્યો ને પ્યાર તથા માનની નિ-
 શાનીથી એને જોવા લાગ્યાં. આ વખતે ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપ-
 નીએ, હીરાથો મઠી લોધેલી એક સમસેર એને ભેટ કરી; પણ
 પોતાથી વધુ હકુમત વાળા સરદાર મેજર લોરન્સને જ્યાં સુધી
 એવી રીતની ભેટ નહો મળી ત્યાં સુધી તે કબુલ રાખવાને
 એણે ડહાપણ બરેલી ને ઘણી વાજબી રોતે ના પાડ્યું. ઇ. સ.
 ૧૭૫૫ માં એ ફોર્ટ સેન્ટ ડેવોડનો હાકેમ કર્યો. ૧૭૫૬ માં

મરાઠા દરીયાઈ છુટારા લોકોનો ઘેરોઆ નામનો કિલ્લો એણે કબજે કરી લીધો ને તેમાંથી તેઓના સરદાર વુલાજી આંગ-રીઆને હાંકી કાઢ્યો. ૧૭૫૭ માં એણે ફ્રેન્ચ લોકોનું અં-દ્રનગર નામનું શહેર લઈ લીધું અને સુરાજી દાગલાને પ્તા-સીની લડાઈમાં હરાવી તેના સરદાર મીરજીશરને તેની જગાએ નવાબ ઠરાવ્યો.

૪. સ. ૧૭૫૮ માં જ્યારે કલાઈવે દિલ્હીના શહેનશાહ શાહઆલમ અને અયોધ્યાના હકિમ સુલદગલા સામે મીરજી-શરનો બચાવ કર્યો, ત્યારે મીરજીશરે પોતાને કંપની તરફથી કલકત્તાની આસપાસની જગાનું જે ૩૦૦૦૦ પૌંડનું ભાડું મળતું હતું તે કલાઈવને તેની જીંદગી સુધી આપવાને કબ્જા કર્યું. ૧૭૬૦ માં જ્યારે તે હિંદુસ્તાન છોડી ઇંગ્લાંડ ગયો ત્યારે આખા બંગાળા પ્રાંતમાં ગડબડ મચી રહી; મીરજીશરને ગાદીપરથી ઊઠાડી મૂકી તેના જમાઈ મીરકાસીમને નવાબ ઠેરવ્યો; દેશિ રાજાઓએ અંગ્રેજોપરથી વિશ્વાસ કાઢી નાંખ્યો; ને અંગ્રેજી લશ્કરના દેશિ સિપાઈઓએ અંગ્રેજો સામે બળવે કરવાની ધાસ્તી દેખાડી. આ સમયે સમાધાનીપર લાવવાને ડીરે-કટરોએ કલાઈવને એકવાર ફરીથી હિંદુસ્તાન તરફ જવાને અ-રજ કરી. આ વખતે ડીરેકટરોની સભાનો પ્રમુખ સુલીયાન હતો, જે કલાઈવનો કઠો શત્રુ હતો. એને પ્રમુખના આધા-પરથી ખરતર કરવાની સરતપર કલાઈવે હિંદુસ્તાન જવાને હા પાડ્યું. આ વખતે બંગાળા પ્રાંતમાં ઘણો ગેરબંદોબસ્ત ફે-લાયો હતો તથા ઠામ ઠામ ઘણાં બંડ ઊઠ્યાં હતાં તેથી તેઓએ આખરે ઠરાવ કીધોકે, એ સમયના સમાધાનીપર લાવવા એ

કામ કલાઇવ શીવાય બીજાથી બને તેમ નથી; માટે તેનો સરળ પ્રમાણે તેઓએ સુલોવાનને તેના હેઠાપરથી બરતરફ કરી કલાઇવને હિંદુસ્તાન બાણી રવાને કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૬૫ માં તે છેલ્લીવાર હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. આ વખતે એણે બંગાળા, ઓરીસા, ને બાહારના પ્રાંતો અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખ્યા, ને તેનું મહેસુલ એકઠું કરવાનો હક અંગ્રેજોને આપ્યો. એણે કંપનીના આકરોનો પગાર વધારી આપ્યો; તેમને ખાનગી વેપાર કરતા બંધ પાડ્યા; ને જ્યારે અંગ્રેજી લશ્કર લડાઇપર જાય ત્યારે તેમને બેવડું બાધું આપવું એવું નક્કી કર્યું. વળી મીર જાફરે તેના વશીયતનામામાં કલાઇવને ૬૦૦૦૦ પૌંડ આપવા જણાવ્યા હતા. તે નાણાનો રકમ તેણે ધાયલ થએલા અને માંદગી ભાગવનારા સિપાઇના ઊપયોગમાં નાંખવાને કંપનીને સ્વાધીન કરી. ઇ. સ. ૧૭૬૭ માં એ હિંદુસ્તાન છોડી ઇંગ્લાંડ પ્રયો. આ વખતે એની કિર્તિની અદખાઇ લાવી એની સામે રાજની એક ટોળો જામી થઇ, જેઓએ એનોપર કેટલાક ગુન્હા મૂકી એની તપાસ ચલાવવા માંડી. પણ એના ઉપર એકે ગુન્હો સાબીત થયો નહી. એ ઇ. સ. ૧૭૭૪ માં મરણ પામ્યો.

શીવાજી.

શાહજીનો ઓકરો શીવાજી ઇ. સ. ૧૬૨૭ માં સ્વીનરીના કિલ્લામાં જન્મ્યો હતો. દાદાજી કોનીદીએ નામના શાહજીના એક વશદાર અને ચામાક કારભારીએ થોડા વખત સુધી એની મંભાજ લીધો હતો. એને એના બાપ તરફથી વારસામાં સતારાનો દક્ષીણે આવેલાં બાવીસ ગામડાં મળ્યાં હતાં. ઇ. સ.

૧૬૪૬ માં એણે પુતાયો વીશ મૈત્રને છોડે આવેલી તોરનીની
 ટેકરીપર ધસારા કરી તે કબજે કરી લીધી. આ ટેકરીની નજદીક
 માંથી એને પુઠકળ ખજાનો જડયો હતો. એ સધળો પૈસો
 એણે રૂઢર નામનો એક ખીજો કિલ્લો બાંધવા પાછળ ખર્ચા
 નાંખ્યો. એનો જન્મ કિલ્લામાં થવાથી, તથા પોતાની પહેલી પ્રતે
 હમાં કેટલાક કિલ્લા હાથ કરી લીધા હતા, તેથી અને વળી એની
 જીંદગીનો ઝડો પણ કિલ્લામાંજ થવાથી, ઐરંગઝેબ એને પાહાડ
 પરનો જાદર કહેતો હતો. ઇ. સ. ૧૬૪૬ માં એણે સિંધર, સોપા
 અને પુરનધર વગેરે કેટલીક જગા જીતી લીધી. એની પ્રતેહની
 અદેખાઈ કરીને વિજાપુરના રાજા મહમદ આદિલશાહ એના
 બાપ શાહજીને દગ્ગથી પોતાની દરબારમાં બોલાવી કેદ કરીયા. પછી
 શીવાજીને એણે એવી ખીક આપી કે જો તું થોડા વખતમાં મારે
 સરણે નહીં થશે તો તારા બાપ શાહજીને મારી નાંખીશું. આ
 વખતે પોતાના બાપને છોડવવાના હેતુથી એ શાહજહાન જોડે
 મળી ગયો, અને તેના દરબારમાં રહી તેના હાથ તળે આકરી
 કરવાનું કહી પોતાના બાપને છોડાવ્યો. એ પોતાના વચન પ્રમાણે
 નહીં આજ્ઞાં હલેટો ઇ. સ. ૧૬૫૧ માં મોગલ રાજાને લગતી
 કેટલીક જગાપર લટ શાહ ચલાવા લાગ્યો. વિજાપુરના આગલા
 રાજા મહમદ આદિલશાહનો છોકરો અલીઆદિલશાહ જે
 ૧૬૫૬ માં ગાદીએ આવ્યો હતો, તેણે ઇ. સ. ૧૬૫૯ માં અ-
 કબ્રખાં નામના પોતાના એક સરદારને કેટલુંક લશ્કર આપી
 શીવાજી સામે મોકલ્યો. અકબ્રખાં સાથેની લડાઈમાં પોતે શ-
 વશ નહીં એવું ધારી તેની સાથે દગો રમી તેના લશ્કરનો ધાણુ
 બાળવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો. પહેલાં તો એણે અકબ્રખાંના

એક બ્રાહ્મણ કાસદને લાંચ આપી પોતાની તરફ જંગમી લીધી અને પછી વિજયપુરના રાજા સાથે સલાહ કરવાનું ખાટું ડાળ બાલી પ્રતાપધડની પડોસની એક ઉજડ જગાપર તેના સરદાર અપ્રજલખ્યાને વગર હથેલીયારે મળવાને બોલાવ્યો. આ વખતે શીવાજીએ પોતાના લડકરને હથેલીયારખંધ કરી એક છુપી જગામાં રાખી મૂક્યું હતું અને પોતાએ પણ હથેલીયાર સજી તે ઉપર એક ઝમિા પેહરી રાખ્યો હતો. શીવાજી તરફથી કાંઈ દગો નહીં થયે એવું ધારી જ્યારે અપ્રજલખ્યા તેને મળવા આવ્યો, ત્યારે તેણે ભેટવાને બહાને તેના પેટમાં પોતાનાં થથેલીયાર ભાકી દીધાં અને પોતાના માણસને તેના લડકરપર ટુટી પડવાને નિશાની કરી. ઇ. સ. ૧૬૬૨માં એણે વિજયપુરના રાજા અલી આદિલશાહસાથે મળી જઈ દખ્ખણના સુબા શહીસ્તાખ્યાં ઉપર હુમલો કર્યો, અને ઓરંગઝેબે સુધીનો સંઘર્ષો મુલક ઉજડ કરી મૂક્યો. આ ઉપરથી શહીસ્તાખ્યાં દક્ષિણ તરફ ગયો અને ચક્રુત નામની જગાપર હુમલો કરી પુનામાં આવી તેણે વીસામો કીધો. શીવાજી રાતની વખતે છુપી રીતે તે શહેરમાં દાખલ થયો અને શહીસ્તાખ્યાંના મહેલ તરફ જતા એક સરખસમાં પોતાના કેટલાક માણસો સાથે દાખલ થઈ, તે સૂતાના સુવાના ઓરડા તરફ જઈ ચોકીવાનોને તથા તેના એક ઉાકરાને મારી નાંખ્યા. આ વખતે શહીસ્તાખ્યાં ત્યાંથી નોકો પણ તેનાં આંગણાંપર એક જખમ લાગવાથી તે કપાઈ ગયાં. ઇ. સ. ૧૬૬૩માં તેણે સુરત છુટ્યું. આ ઉપરથી ઓરંગઝેબને તેનાપર ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો; કારણકે મક્કા તરફ હજ કરનારા તે કાળે સુરત થઈને જતા હતા અને તે ઉપરથી તેને બાબુલ મક્કા એટલે મક્કા તરફ જવાનો

દરવાજો કરી કહેતા હતા. ઇ. સ. ૧૬૬૪માં એનો બાપ શાહજી મરણ પામ્યો; તેથી આરની, પોર્ટોનોવો, અને તાંજોર વગેરે કેટલીક ખીજી જગા એને મળી. ઇ. સ. ૧૬૬૫ માં એ મરાઠા લોકોનો રાજ થયો. આ વખતે એણે પોતાની વૃદ્ધતા સોના થી કરી અને તે સોનું શ્રાદ્ધલોને વહેંચી આપ્યું. ઇ. સ. ૧૬૬૫ માં એણે ૮૫ વાહાણોનો એક કારસો જામી કરી બાર સીલોર વગેરે તેની આસપાસની જગા પર લુટ ચલાવી; અને મક્કા તરફ જતાં હાજીઓના કેટલાંક વાહણો પર હુમલો કરીધો. આ જપરથી ઐરંગઝેબે જેપુરના રાજા જેસીંગને અને દલીર ખાં નામના એક સરદારને વિજયપુર હાથ કરી લેવા અને શીવાજી પર દખ્ખણમાં હુમલો કરવાને મોકલ્યા. આ વખતે શીવાજી ની પુણીની નજદીક સોધર આગળ હાર થઈ, અને તેને પોતાના વીસ કિલ્લા ઐરંગઝેબને આપવા પડ્યા. ત્યાર પછી એણે દલીરખાં અને જેસીંગ જોડે મળી જઈ વિજયપુર પર હુમલો કરીધો. ઇ. સ. ૧૬૬૫ માં એ પોતાના છોકરા સંભાજી સાથે ઐરંગઝેબની દરબારમાં ગયો. પણ અહીંયાં ઐરંગઝેબ તરફથી દગો થવાની ધાસ્તી લાગવાથી તે એકાએક પોતાના છોકરા સાથે તેની દરબાર છોડી રૂઢરમાં આવી પોતાં રહ્યો. ઇ. સ. ૧૬૬૮ માં એણે વિજયપુર અને ગોવળકોંડાના રાજા પાસેથી ચાથ લેવા માંડી. એણે ઇ. સ. ૧૬૭૭ માં તાંજોરમાં પોતાના ભાઈ વંકાજી જોડે સલાહ કરી અને પોતાના મહેમુલનો થોડો ભાગ તેને દર વર્ષે આપવા કબ્જલ કર્યું. આ વખતે એણે પોતાણા છોકરા સંભાજી જોડે અણખનાવ આ-લવાથી તે પોતાના બાપની દરબાર છોડી દલીરખાં જોડે મળી

ગયો; અને જ્યારે ઔરંગઝેબે તેને દિલ્હીમાં મોકલ્યો ત્યાં આવવાને દલીરખાને હુકમ કર્યો ત્યારે તે ત્યાંથી પોતાનો ખ્યાલ કરવા નહાસી ગયો. શીવાજી ઇ. સ. ૧૬૮૦ ના એપ્રિલ માસની ૫ મી તાલીએ રેઘરના કિલ્લામાં મરણ પામ્યો.

ચંદા સાહેબ.

એ આકાંટના નવાખ દોસ્તઅલી જે ઇ. સ. ૧૭૪૦ માં મરાઠા સામે લડતાં એમ્બુર આગળ માર્યો ગયો હતો, તેનો જમાઈ અને પ્રધાન હતો. એનું અર નામ હુસેન દોસ્તખાં હતું. ઇ. સ. ૧૭૩૬ માં જ્યારે ટ્રિચિનોપોલીના રાજાની વિધવા મિનકશા આમુલે તેની ગાદી મેળવવામાં આકાંટના નવાખ દોસ્ત અલીની મદદ માગી ત્યારે તેણે પોતાના જમાઈ ચંદા સાહેબને તેની મદદે મોકલ્યો તેણે પેટુલાં તેને મદદ આપવા હા કહી, પણ પછવાડેથી તેને કેદ કરી ટ્રિચિનોપોલીનું રાજ પોતે હાથ કરી લીધું. ઇ. સ. ૧૭૩૯ માં એણે તાંજોરના રાજા સાહુજી સામે લડી કારીકલ અને તેની આસપાસની કેટલીક જગા જીતી લેઈ ફ્રેન્ચ સરદાર દુમસના સ્વાધીન કરી આપી. ઇ. સ. ૧૭૪૦ માં દોસ્ત અલીના મરણ પછી તેનો છોકરો સાદતઅલી ચંદા સાહેબને ટ્રિચિનોપોલીમાંથી હાંકી કાઢવાને મરાઠા લોકોના સરદાર મોરારી રાવ જોડે મળી ગયો; પણ તેને દોસ્ત અલીના બીજા જમાઈ મર્તેજ અલોએ દમ્યાથી ઇ. સ. ૧૭૪૨ માં આકાંટ આગળ મારી નાખ્યો. ચંદા સાહેબ જે ટ્રિચિનોપોલીમાં ભરાઈ બેઠો હતો તેની સામે મોરારીરાવ થયો, અને ઇ. સ. ૧૭૪૨ માં તેને સતા-

સના કિલ્લામાં કેદ કરીધા. ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં સાત વર્ષ સુધી કેદખાનું ભોગવવા પછી દુખ્તીએ મોગરીગાવને તેના છુટકારાના બદલામાં સાત લાખ રૂપાઆ અંગ્રેજોને આપો તેને છોડવ્યો. આ સંઘર્ષો વખત તેની પૈરી અને તેનું કુટુંબ દુખ્તીના હાથ તળે આશરે લઇ પોંડીચરીમાં પડી રહ્યા હતાં. ઇ. સ. ૧૭૫૦ માં આફ઼ાટની ગાદીના વારસ અનવારૂદીન સામે એણે વાંધો ઊઠાવ્યો; અને દુખ્તીનો મદદ લઇ તેની સામે થયો જેમાં અનવારૂદીન માર્યો ગયો અને પોતે આફ઼ાટનો નવાબ થયો. આ વખતે અનવારૂદીનના છોકરા મહમદઅલીએ ટ્રિબિનોપોલો જઇ કલાઇવને આશરે લીધા. કલાઇવે અંદા સાહેબની રાજધાની આફ઼ાટપર ઘેરે નાંખ્યો, ત્યારે અંદા સાહેબે તેના છોકરા રાજ સાહેબને કેટલુંક લશ્કર આપી તેની સામે મોકલ્યો; પણ ઇ. સ. ૧૭૫૨ માં કલાઇવે તેને આર્ન આગળ હરાવી મહમદઅલોને આફ઼ાટનો નવાબ ઠેડવ્યો. વળી આ વખતે ફ્રેન્ચો તરફથી અંદા સાહેબને મદદ મળતી બંધ પડવાથી તે તાંજોરના લશ્કરના ઊપરીને શરણે ગયો, જેણે ઇ. સ. ૧૭૫૨ માં દગાથી તેને મારી નાંખાવ્યો.

હૈદરઅલી.

હૈદરઅલી ઇ. સ. ૧૭૦૨ માં કોલાર નામની જગા આગળ જન્મ્યો હતો. ત્યારે એ ૩૦ વર્ષની ઊંમરે પોહોંચ્યો ત્યારે એ મહીસૂરના રાજાની ચાકરીમાં રહ્યો. મહીસૂરના રાજાએ તેને ૫૦ પોડેસ્વાર અને ૨૦૦ પાયદળ એટલા લશ્કર સાથે દિલ્હિગાળના પ્રગણામાં સરદારી આપી મોકલ્યો. અહીંઆં તેણે

લુટ, અને દગાથી ઘણું નાણું મેળવ્યું તથા એક મોટું લશ્કર
જમાં કર્યું. ઇ. સ. ૧૭૬૦ માં એણે મહીસૂરના રાજના પ્રધાન
નાનદીરાજ જોડે લડી તેને હરાવ્યો; અને મહીસૂરના રાજને
દર વર્ષે ત્રણ લાખ તથા નાનદીરાજને એક લાખ રૂપિયા આ-
પવા કહી તેને મહીસૂરની ગાદી ત્યાગ કરવાને શરજ પાડી. પ-
છવાડેથી નાનદીરાજને, તેની સામે પ્રપંચ રચતો માલમ પડ-
વાથી, તે મુઝા ત્યાં સુધી તેણે કેદ કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૬૩ માં
તેણે ખેદનોરનો કિલ્લો જીતી લીધો. ઇ. સ. ૧૭૬૫ માં માધ-
વરાવે એક મોટા લશ્કર સાથે તેની સામા થઇ તેનો પરાજય
કર્યો અને તેની પાસેથી કેટલાક ગામો તથા રૂ. ૩૩૨૦૦૦૦ લેવા ના
કરીને તેની સાથે સલાહ કરી. ઇ. સ. ૧૭૬૬ માં તેણે મ-
લખાર જાપર હુમલો કરી અને કાલીકટ હાથ કરી લીધું; ત્યારે
ત્યાંના રાજાએ હૈદરના હાથમાં કેદ પડી રહ્યા કરતાં બળી મ-
રવાનું વધારે પસંદ કરી, તેમ કર્યું. આવી તેની પ્રતેહાની
અદેખાઇ લાવી. ઇ. સ. ૧૭૬૭ માં નિઝામ, મરાઠા અને
અંગ્રેજ સરકારે તેની સામે સંપ કર્યો. પણ નિઝામ અને મ-
રાઠાઓને લાંચ આપી હૈદર પોતાની તરફ ખેંચી લીધાં, તેથી
અંગ્રેજ લશ્કરના સરદાર કરનલ સ્મીથને મદ્રાસ પાછું હટવું
પડ્યું. આ તકનો લાભ લઇ હૈદર તેની પુરે ધાવ્યો; પણ ચં-
ગામા અને ટ્રિનોમાલી આગળ તેની હાર થઇ. ત્યાર પછી
મુંબઇથી એક પ્લીઝરું લશ્કર આવી પોહાયું. તેણે માંગણી
અને હાનોર લઇ લીધાં. આ વખતે કરનલ સ્મીથની બદલી
થવાથી હૈદરે તેની બાઇ દીધેલી જગાઓ માત્ર છ અઠવાડી-
ઓના ટુકાં આરસામાં પાછી મેળવી. ઇ. સ. ૧૭૬૯ માં હૈદર

અને અંગ્રેજો વચ્ચે સલાહ થઈ. આ સલાહની સરતો એ હતી કે લડાઈમાં બીધેલાં એક ખીજનાં ગામો પરસ્પર પાછાં આપવાં, અને પારકા રાજવાળાની સામે એક ખીજને મદદ આપવી. ઇ. સ. ૧૭૭૧માં હૈદરે મરાઠા સામે લડતાં ચરકડુલી આગળ હાર ખાધી; અને ૧૭૬૭માં થએલી સલાહના કાલકરારો પ્રમાણે અંગ્રેજો તરફથી મદદ મળવાની આશામાં તે નિરાશ થયો ત્યારે મરાઠાઓને ૩૬૦૦૦૦૦ રૂપિયાની ખંડણી આપવા કબુલ કરી તેમની સાથે સલાહ કરી. આ ઉપરથી અંગ્રેજો સામે તેણે મોટા દ્વેષ ધર્ષો, અને લાગ શયે તેમની સામે થવાનો પક્ષો નિશ્ચય કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૭૯માં જ્યારે અંગ્રેજોએ મહી કબ્જે કરી લીધું ત્યારે હૈદર મરાઠા અને નિઝામ જોડે મળી જઈ તેમની સામે થયો. ઇ. સ. ૧૭૮૦માં એક મોટા લશ્કર સાથે હૈદર ત્રિંગાપટમ છોડી કરનાટક સુધી નાશ કરતો વંધી આવ્યો, અને પીરમ્બોલમ આગળ કરનલ પેલીના લશ્કરનો એણે ધાણુ વાળ્યો. પણ એની રતેહ લાંબા વખત સુધી જાડી રહી નહીં. ઇ. સ. ૧૭૮૧માં સર આયરકુટે પોર્ટોનોવો, પોલોલાર, અને સોલોંગર આગળ એને હરાવ્યો. એજ વર્ષમાં ઇંગ્લાંડ અને હોલાંડ વચ્ચે લડાઈ મળવાથી હૈદર વલંદા લેક્ટો જોડે મળી ગયો. સર આયર કુટ અને સર હેકટર મનરોએ નિગાપટમ, પુલીકટ અને મદ્રાસ વગેરે તેઓના હિંદુસ્તાન માટેલાં પ્રગણાપર હલ્લો કરી લઈ લીધાં. જો કે ઇ. સ. ૧૭૮૨માં હૈદરના છોકરા ટીપુએ તાંજોર આગળ કરનલ આ થયેટને હરાવ્યો, તોપણ મેજર એબીગટને પત્નીઆની આગળ હૈદર ઉપર રતેહ મેળવી. એ ઇ. સ. ૧૭૮૨માં ચોતોડ આગળ મારણ પામ્યો.

ટીપુ.

હૈદરનો છોકરો ટીપુ જે તેના બાપના મરણની વખતે મલબાર કાંઠા ઉપર ૪૦૦ મૈલને છેટે હતો, તે આવી પોહ્યાંએ ત્યાં લગણુ પૂર્નીઆ અને કિશ્નુરાવ નામના બે બળવાન પ્રધાનોએ તેનું મરણ જાહેરમાં આજુ નહીં, અને જ્યારે ઇ. સ. ૧૭૮૩ માં ટીપુ મહીસૂર આવી પોહ્યાંએ ત્યારે ૧૦૦૦૦૦ માણસનું લશ્કર તેની સામે જઈ તેને મથું અને તેના બાપને સ્થળો બળનો તેને અનામત મળ્યો. ઇ. સ. ૧૭૮૩ માં તેણે બેદનોર અને માંગલોર હાથ કીધા; અને બેદનોરના કિલ્લાના સરદાર મેથુ ખીજા કેટલાએક સાથે કેદ પકડાવ્યો. આ વખતે કરનજ કુતર્દને કરાર, દિંદિગાળ, પાલઘાટ અને કોઈએદુર વગેરે ટીપુની જગાએ લીધી અને સિરિંગાટમપર વધાવાની તૈયારીમાં હતો એટલામાં મદ્રાસના હકિમ લોર્ડ મેકાર્ટનીએ ટીપુ સાથે સલાહ કરવા જણાવ્યું, અને ઇ. સ. ૧૭૮૪ માં માંગલોર આગળ તેઓ વચ્ચે સલાહ થઈ. આ સલાહ થવાથી ટીપુના હાથમાં પકડાએલા અંગ્રેજ કેદીઓને તેણે છુટા મેલ્યા, પાણુ મેલી, મેથુ, અને કેટલાક ખીજા મુખ્ય સરદારોનેતો આગળથીજ તેણે મારી નાંખ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૭૯૮માં ટીપુએ કેનેર અને કુર્ગપર ચઢાઈ કીધી અને ૧૦૦૦૦૦ કેદીઓને મહીસૂર લાવી તેઓપાસે જોર જુલમથી હસલામી ધર્મ કબુલ કરાવ્યો અને પોતાના લશ્કરની જુદી જુદી ટુકડીઓમાં તેમને વહેંચી નાંખ્યા. એજ વર્ષમાં તેણે પાદશાહનો ખેતાબ ધારણ કર્યો; જે આપાર લગણુ ફકત દિલ્હીના શહેનશાહનેજ આપવામાં આવતો હતો. આ

વખતે નાના પ્રનેવીસગી સરદારી હેઠલ મરાઠા અને નિઝામ
 એગી સામે થયા પણ ટીપુએ તેમને હરાવ્યા; એદાની અને
 મયાનુર નામગી તેમની જગ્યા કબજે કાઢી; અને તેઓને સ-
 લાહ કરવાને પ્રજા પાડી. ત્યાર પછી ટીપુએ મલબાર કાંઠા બહુ
 અદાલત કરી અને ત્યાંના નેસ લોકો પાસે હસલામી ધર્મ કબુલ
 કરાવ્યો. એને વિશે એવું કહેવામાં આવેછે કે હિંદુઓના ૮૦૦૦
 દેરાઓનો એણે નાશ કર્યો હતો. એના જુલમથી કેટલાક નેસ
 લોકોએ કંટાળીને દ્રાવણદારના રાજાનો આશરો લીધો હતો. આ
 ઉપરથી ટીપુએ ઇ. સ. ૧૭૮૯માં તે રાજા સામે અદાલત કાઢી, પણ
 તેની હાર થઈ અને બારે નુકશાન સાથે તેને એકલા પાછા હાથે
 પડ્યું. આ લડાઈમાં એનો સઘળો કીમતી સરંજામ દુષ્મનોને
 હાથ લાગ્યો; પણ ટીપુને જે નુકશાની થઈ હતી તેનો બદલો લા-
 બવાનો તેણે નિશ્ચ કર્યો; અને ત્રણ માસ સુધી લડાઈની મઘળો
 નૈયારી કર્યા પછી પાછો સામે થયો. આ વખતે દ્રાવણદો-
 રના રાજાને મદદ આપના માંડે લોડ કોર્નવાલીસે નિઝામ અને
 મરાઠાના સરદાર નાનાપ્રનેવીસને ટીપુ સાથે લડાઈ કરતાંજે
 લૂટ હાથ લાગે તેનો સરખો હિસ્સો આપવા કહી તેઓ સાથે
 એક સંપ કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૯૦ માં કોર્નવાલીસે આંગણે
 હાથ કર્યું; અને ટીપુને સિરિંગાપટમથી કેટલેક દર એરિકેરા ના-
 મની જગા આગળ હરાવ્યો. ત્યાર પછી એ સિરિંગાપટમ બ-
 હી વધી આવ્યા, પણ નિઝામ અને મરાઠા તરફથી પૂરતી
 મદદ નહી મળી આવવાથી, તેમજ અગ્રેજ લશ્કરમાં માં-
 દગી ફેલાવાથી એને પાછું પ્રવું પડ્યું. એણે ઇ. સ. ૧૭૯૨
 થી નુનદીકુર્ગ નામની ટીપુની જગ્યા કબજે કરી લીધો. પછી

ડેથી ઇ. સ. ૧૭૯૨માં નિઝામ અને કુર્ગના રાજા તરફથી વધુ
 મદદ મળવાથી તેણે સિરિંગાપટ્ટમ પર પાછી ચઢાઈ કરી. આ લ
 ડાઈમાં ટીપુએ મધળા મળી ૨૦૦૦૦ માણસો સાથે દીવાં હ
 તાં, અને ત્યારે કોર્નવોલીસપર પ્રતેહ મેળવવાની આશા નહીં
 રહી ત્યારે તેણે ખુચીથી નિચલી સરતો પર સલાહ કરવા જણા
 વું:—ટીપુએ તેના દેશનો અરધો ભાગ અંગ્રેજોને આપવા;
 ૩૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા આપવા; અંગ્રેજ ક્વેટ્ટોને છોડી મુકવા;
 અને જ્યાં મુશી આ જાયલી સરતો અમલમાં નહીં લાવે ત્યાં
 મુશી પોતાના બે છોકરા અંગ્રેજને સ્વાધીન કરવા. ઇ. સ.
 ૧૭૯૪ માં આ છોકરાઓને પાછા ટીપુ તરફ મોકલી આપવા
 માં આવ્યા હતા. આ વખતથી ટીપુ અંગ્રેજો સામે થવા ફે-
 ન્ય નોડે મળી ગયો અને તેઓ સાથે અંગ્રેજો ચલાવવા લાગ્યો.
 આ જીપર તો લોડ વેલેસલીએ નિઝામ સાથે મળી જઈ લડાઈ
 ની ભારે તૈયારી કરવા માંડી. ઇ. સ. ૧૭૯૮ માં જનરલ
 સ્ટુઅર્ટ તેને મિલસીર આગળ અને જનરલ હેરોસ અને વેલે-
 સલીએ કે વેલી અને સિરિંગાપટ્ટમ આગળ હરાવ્યો. આ છિ-
 લી લડાઈમાં ટીપુ માર્યા ગયો. ઇ. સ. ૧૭૯૯. એની લાગને
 લડાઈમાં માર્યા ગએલા માણસોનાં મુર્દાં વચ્ચેથી શાધી કાઢવા-
 માં આવી હતી; અને મોટા માન સાથે લાલબાગ નામની એક
 સુંદર જગ્યામાં દાટવામાં આવી હતી. એને “રાઈગર આવ મા-
 હસોર” એટલે “મહીસૂરનો વાઘ” કરી કહેતા હતા.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

વિવિધ સરકાર તરફથી હિંદુસ્તાનમાં થએલા ગવરનર
જનરલોની યાદી તથા તે ક્યારે આવ્યા અને ક્યાં મુકી
રહ્યા તે નીચે મુજબ.

વારન હેસ્ટીંગ્સ	૧૭૭૪—૧૭૮૫.
લોર્ડ કોર્નેવોલીસ	૧૭૮૬—૧૭૯૩.
સર જૉન શોર	૧૭૯૩—૧૭૯૮.
લોર્ડ મોર્નિંગટન	૧૭૯૮—૧૮૦૫.
લોર્ડ કોર્નેવોલીસ (પ્રીજી વખત) ૧૮૦૫—૧૮૦૫.	
સર જૉર્જ બાર્ક્લી	૧૮૦૫—૧૮૦૭.
લોર્ડ મિન્ટો	૧૮૦૭—૧૮૧૩.
મારક્વીસ આય હેસ્ટીંગ્સ	૧૮૧૪—૧૮૨૩.
લોર્ડ આમ્હર્સ્ટ	૧૮૨૩—૧૮૨૮.
લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટીક	૧૮૨૮—૧૮૩૫.
લોર્ડ આકલાન્ડ	૧૮૩૬—૧૭૪૨.
લોર્ડ એલનબરો	૧૮૪૨—૧૮૪૪.
સર હેનરી હાર્ડીન્ગ	૧૮૪૪—૧૮૪૭.
લોર્ડ દલૌજી	૧૮૪૮—૧૮૫૬.
વાઈકાઉન્ટ કેનીંગ	૧૮૫૬—૧૮૬૧.
લોર્ડ એલજન	૧૮૬૧—૧૮૬૩.
સર જૉન લોરન્સ	૧૮૬૩—૧૮૬૯.
લોર્ડ મેયો	૧૮૬૯—૧૮૭૨.
લોર્ડ નોર્થમુક	૧૮૭૨.

હેસ્ટીંગ્સની રાજ્યનીતિ.

ઇ. સ. ૧૭૬૭ માં કલાઇવના ઇંગ્લાંડ ગયા પછી પાછી અંગ્રાજાના કારભારમાં ગરબડ ચાલવા માંડી. તેના કરેલા સુ-
ધારા અમલમાં આચ્છા ન હોતા; અધિકારીઓએ વેપાર કરા-
વાની ચાલ છોડી ન હોતી; અને ઉપજમાં ઘટારો થયો હતો.
આ કારણોથી ઇંગ્લાંડની પારલામેન્ટને કંપનીના કામમાં હાથ
ધાલવો પડ્યો. તેમણે રેગ્યુલેટીંગ આક્ટ નામનો નવો બારે
તા. ૧લી જુલાઇ ૧૭૭૩માં બહાર કાઢ્યો. આ ધારાની કલમે
એ હતી કે:—કલકત્તામાં એક ગવરનર જનરલ નિમવો, અને
તેને મસજત આપવા ચાર કૌન્સીલર ઠરાવવા, અને મુંબઈ તથા
મદ્રાસમાં એકેક ગવરનર અને ચાર કૌન્સીલર નિમવા; ન્યા-
યને માટે કલકત્તામાં એક નવી અદાલત ઊઘાડવી; અને કંપ-
નીના કોઇ પણ નોકરે દેશિઓ પાસથી નજરાણાં લેવાં નહીં.
પોરત હેસ્ટીંગ્સ ૧૭૭૩ માં પેહલો ગવરનર જનરલ હ્યો અને
જનરલ કલેવરીંગ, કર્નલ મોનમન, મી. ક્રાન્સીસ જે પછવા-
થી સર શીલીપ ક્રાન્સીસ થયો હતો, અને મી. બારવેલ એ
એની કૌન્સીલના ગ્રહસ્થો હતા. એમાંના ઉપજા ત્રણ એની
વિરુદ્ધ મતના હતા તેઓ લાંબા વખત સુધી કામ ઠીક ચાલ્યું
નહી. ૧૭૭૪ માં એણે કૌન્સીલની વિરુદ્ધ થઇ રાહીલા
લોકની સામે અયોધ્યાના નવાબ સુબ દાઉલાને મદદ આપી
અને તેમને અયોધ્યાના સિમાડા પરથી હાંકી કાઢ્યા. આથી
તેણે કંપનીને ૫૦૦૦૦ પૌંડનો પ્રાયદો કરી આપ્યો. એજ વ.
ર્ષમાં ગવરનર જનરલ હેસ્ટીંગ્સના ઉપર કલકત્તાના ધનવાન

બ્રાહ્મણ નંદકુમારે રૂપવતનું તોહિમન મૂક્યું. આ કામમાં
 મીં બાગેલ સિવાય કૌનસીતના બીજા સુધના ગ્રહસ્થોએ નં-
 દકુમારને જોઈતી મદદ આપી હતી એટલું જ નહીં, પણ
 સભા મળવાના ઓરડામાં બેસાડી ગવરનર જનરલની વિરૂધ્ધ
 તેમજ પ્રીવાદ સંભળવાને જણાવ્યું. આથી હેસ્ટીંગ્સ, મીં બા-
 ગેલ સાથે કૌનસીત હોલ છોડી જતો રહ્યો. આ વખતે સભા-
 નું કામ અટકાવો રાખવાના કરતાં જનરલ કલેવરીંગને સભા-
 સદસી ખુરસી આપી સભાનું કામ આગળ ચલાવવાની તેઓ-
 એ હિમ્મત કરી હતી. પણ ગવરનર જનરલની તપાસ થવાની હતી,
 એટલામાં નંદકુમાર જુદા દસ્તાવેજની કગાઈમાં પકડાયો; તેથી
 સર હલીબ ઇન્ફેન્ટી હજુર કલકત્તાની ન્યાયની નથી અદાલ-
 તમાં તેમજ તપાસ થઈ અને તેને શંસીની શિક્ષા મળી. એક
 મોટા પૈસાવાળા અને ઊંચો વર્ણના બ્રાહ્મણને આવા વાંક માર
 મોતની બારે શિક્ષા કરવાથી પ્રજાનાં મન બહુ ખાટાં થયાં.
 ટીપુ અને મરાઠા શાયની લડાઈથી કંપનીનો ખર્ચનો ખાલી
 થઈ જવાથી અને વળી તેમની સાથે બીજી લડાઈ સુળગવાનો
 સંભવ લાગવાથી હેસ્ટીંગ્સે બનારસના જાગીરદાર ચેતસીંગ પાસેથી
 અને અયોધ્યાના નવાબ અઝેશ્વરદેવેલા પાસેથી નાણું
 માંગ્યું. બનારસની ગાદી ચેતસીંગને કંપની તરફથી આગળ
 મળી હતી; અને અયોધ્યાના નવાબ પાસેથી તેઓ ખંડણી
 વસુલ કરતા હતા, તેથી વાસ્તવીક રીતે જોતાં હેસ્ટીંગ્સને
 આવી વખતે તેમની પાસેથી નાણું એકઠું કરવા યોગ્ય ઊપાય
 લેવા વાજબી હતા. એ અને રાજ્યોએ ગવરનર જનરલની માંગ-
 ણીપર આગાહ કર્યા. હેસ્ટીંગ્સ બનારસ તરફ ગયો ત્યારે ચેતસીંગે

પોતાના માણસોને શિખવી ગવરનર જનરલની સામે બળવો કરાવ્યો. આ બધવામાં ગવરનર જનરલના ઘણા માણસો માર્યા ગયાં, અને તે પોતે પણ મરતો મરતો બચા ગયો. જ્યારે હિરોઈશ્મની છાંદી ઘણી ધારતીમાં આવી પડી; ત્યારે તે ચુનાર તરફ નિકળી ગયો, અને મરાઠા સુધે સજાહ કરી. અહીં-આં અંગ્રેજ લશ્કરની ખીજ વધુ મદદ તેને મળી આવી તેથી તેણે ચેતર્સીગર હુમલો કરીયો, તેમાં ખીજધર લઈ લીધું અને ચેતર્સીગરને જ્વાલીયરમાં ભરાઈ બેસવું પડયું. ગવરનર જનરલે બનારસની ગાદી તેના એક એસીને આપી અને ચેતર્સીગ પાસેથી જેટલું નાણું માગ્યું હતું; તેથી બમણું તેની પાસેથી લીધું. ચેતર્સીગને આ દશાએ પોહાંચેલા જોધને અત્રત્તમદ દહિના ધન ભરાઈ ગયું, તેથી તેની ઘણી પાસેથી નાણું લઈ તેણે અંગ્રેજને આપ્યું. આ કામને માટે કોર્ટ આજ મહારજદરે એ ગવરનર જનરલને કપડો આપ્યો જેથી તેણે પોતાની જગ્યાનું સજીનાયું આવી ૧૭૮૫ માં પોતાનો હોદ્દો છોડયો. પહેલાંતે એને દેખાડે જતાં સારા આવકાર મળ્યો પણ પીટ, બર્ડ, શાન્સી-શ, ડેનગ્રાસ અને એવાજ ખીજ મહાન પુરસોની ટોળી એની સામે ઉભી થઈ. આ વખતે એના પર મુકાએલા આગલા વાંકાને માટે એનો તપાસ થયું. આ તપાસ દશવર્ષ સુધી આદવા પછી ૧૮૮૫ માં એ ખીજ ગુનેગાર ઠર્યો. એની તપાસની વેળાએ કોર્ટમાં ખેડવાને સારૂ દીર્ઘદા કારવામાં આવી હતી અને દર વેળાએ એટલીતો ઠઠ મળતાં હતીકે લોકોને હુલા રહેવાને પણ જગા મળતી નહોતી. પોતાની તપાસના પરચથી એનો સ્થિતિ એની તો ખરાબ હાલતમાં આવી ગઈ કે પોતાનું ગુજરાન ચલાવવાને

તેની પાસે પુરતું નાણું ન રહ્યું; તેથી કોર્ટ આવ દાખરેકરશે એ
એની જીંદગી સુધી દરવર્ષે એને ૪૦૦૦ પૌંડ આપવા જણાવ્યા.
એ પોતાની ૮૬ વર્ષની જામ્મરે ઇ. સ. ૧૮૧૮ ની ૨ જી આ-
ગસ્ટે મરણ પામ્યો.

લોર્ડ કોર્ન વોલીસની રાજનીતિ.

વોરન હેસ્ટીંગ્સ પછી ૧૭૮૫ ના ફેબ્રુઆરી મહીનાથી વીસ
માસ સુધી સર જૉન મેકફરસને ગવરનર જનરલ તરીકે કામ
ચલાવ્યું. એની પછી લોર્ડ મેકાર્તનીને આ જગાને માટે પસંદ
કરવામાં આવ્યો; પણ હિંદુસ્તાનના આગલા ગવરનર જનરલને
જેટલી સત્તા હતી તેથી વધુ લેવાને એણે અરજ કરી, તેથી મીં
ડનડાસ અને મીંડ પીટની આગેવાનીથી ૧૭૮૬ માં લોર્ડ કોર્નવોલી-
સને ગવરનર જનરલ ઠેરવ્યો. તેને શાંતીમાં રાજ ચલાવવાને સુ-
ચના મળી હતી; પણ જ્યારે તે કલકત્તે આવ્યો ત્યારે તો જુ-
દુજ વાદળ ઘેરાયડું જણાયું. ટીપુ સુલતાન લડાઇની છુટી તૈ-
યારી કરતો હતો, એવામાં જ્યારે ૧૭૮૮ માં ગંતુરના પ્રગણા-
ને માટે લોર્ડ કોર્નવોલીસે ટીપુની સામે નીત્રામને મદદ આપ-
વા જણાવ્યું ત્યારે તેણે અંગ્રેજો તરફ ખુલ્લો ક્રોધો દે-
ખાડ્યો. ઇ. સ. ૧૭૮૪ થી માંગલોર આગળ થએલી સ-
ળાહની સરતો રદ કરી તે જાહેરમાં લડાઇની તૈયારી કરવા લા-
ગ્યો. આ વખતે લોર્ડ કોર્નવોલીસ સાહેબ જાતે લશ્કરને
સરદાર થયો અને એંગલોર, નંદીદૂર્ગ, સિરિંગાપટલુ વગેરેના કિ-
લા લઈ, ટીપુને સલાહ કરવાની તેણે શરજ પાડી ૧૭૯૨. આ
કામને માટે જોકે ઇંગ્લાંડની સરકારથી એને ઠપકો મળ્યો તો

પણુ પ્રાંતની નજરમાં એની ચાલચલણ પસંદ પડી અને એને મારકવીડોનો ખેતાળ આપવામાં આવ્યો. ટીપુ શાયની લડાઈમાં એને બાળે ૫૦૦૦૦ પૌંડ આપ્યા હતા, તે એણે પોતાના લશ્કરના સિપાઈ વચ્ચે વહેંચ્યા આપ્યા. એણે કંપનીના મોકલેલા પગલર વધારી આપ્યા, અને તેમને ખાંતગી વેપાર કરતા અરજાઓ; ન્યાય ખાતામાં સુધારો કર્યો, અને દરિયાએને રાજ્યનો અંદરના મોટા ઓચાળાંથી ખાતલ કર્યા. એણે જમીનનું મેરુસુત એકઠું કરતા મોટે જમીનદારી, રૈયતવારો અને વિલેજ એવા ત્રણ રીત દાખલ કરી. આ ફેરફારો કરી ધોનંતો લીસ ઓક્ટોબર ૧૭૯૩ ના અક્ટોબર માસમાં હિંદુસ્તાન છોડી વિલાયત ગયો.

સર જૉન શેરની રાજયજિતી.

લોર્ડ કોર્ન વોલીસ પછી સર જૉન શેર નિભાયો. તેણે શાંતીથી રાજ ચલાવવાનું નક્કી કરી, દેશી રાજવાળાની ખટપટ માંથી મન કાઢી નાખ્યું. અનો લાભ લઈ મરેડા લોહિએ નિઝામને ઘુડેલા આગળ હરાવ્યો. મરેડાની સલાહ વખતે અંગ્રેજોએ મદદ કરી ત્યાં તેથી નિઝામે મિર્કંદ્રાબાદમાંના અંગ્રેજી લશ્કરને લાંબો હાંકી કાઢ્યું; મરેડા શાયે ઘણી અપમાન બરેલી મરનોપર સલાહ કરી; અને અંગ્રેજો સામે ફ્રેન્ચની મદદ માંગી. ૧૭૯૫માં બંગાળમાં અંગ્રેજી લશ્કરે પગાર વધારવા અરજ કરી અને બળવો કર્યો, ત્યારે ગવર્નર જનરલ શર જૉન શેરે તેમની અરજ કચ્છત રાખી બળવો સમાવ્યો. વળી આ વખતે અયોધ્યામાં ગડખડ ઊઠી હતી. ૧૭૯૭માં અમોરમાનો નવાબ અબ્દુલ્લે દલિલા મરણ પામ્યો ને તેનો છોક-

રે વજીરઅલી ગાદીએ આપ્યો. પણ ગવરનર જનરલે તેના હક વાજબી નહોં ગણી તેને બદલે આગલા નવાબના ભાઈ શાહતઅલીને ગાદી આપવાનો ઠરાવ કર્યો. આથી ત્યાં બળયો ઊઠ્યો, અને વજીરઅલીએ બનારસના રેમીડન્ટ મીં ચેરીને ૧૭૯૯ માં મારી નાંખ્યો. આ ઊપરથી ડ્રેટ ઓફ દાઇરેક્ટર રાએ સર જૉન શેરને બોલાવી લોર્ડ કોર્ન વેલોસને એકવાર પાછો મોકલવાને ઠરાવ્યું, પણ તેણે નાપાડવાથી લોર્ડ માર્નિંગટન ગવરનર જનરલ નિમાયો.

લોર્ડ માર્નિંગટનની રાજયનિતી.

લોર્ડ માર્નિંગટન જ્યારે ગવરનર જનરલ હર્યો, ત્યારે દેશિ રાજવાળા તરફથી ધભરાટના ચિન્હો જણાવાથી તેણે પેહેલાં તે નિગ્રામ સાથે કોલકરાર કરી એકવાર ફ્રેન્ચને તેના દરબારમાંથી હાંકી કઢાવ્યા; ને તેમની મનવારોપર હુમલો કરી કેટલાક સરદારોને કેદ કરી લીધા ને સીકંદ્રાબાદમાં અંગ્રેજી લશ્કર પાછું રાખ્યું. આ લશ્કરના ખર્ચના બદલામાં નિગ્રામે ખેલેરી અને કડાપાનાં પ્રાણાં અંગ્રેજ સરકારના સ્વાધીન કરી આપ્યાં. પણ આથી માટું કામ વેલિસલી સાહેબને ટીપુ સાથે લઢવાનું હતું. કેમકે તેણે લઢાણની તૈયારી સજવા માંડી હતી. તેણે ફ્રાન્સના પ્રખ્યાત નાપોલીઅન સાથે કાગળ પત્રનો વહેવાર આલુ રાખ્યો હતો, અને ફ્રેન્ચ એલચીઓ એની દરબારમાં આવ જવ કર્યા કરતા હતા. આથી માર્નિંગટન સાહેબને તાકીદે ફ્રાન્સનો જમાવ કરવો પડ્યો અને જનરલ હેરીસને અંગ્રેજી લશ્કરનો ઊપરી ઠરાવ્યો. ૧૭૯૯માં સિરિંગાપટણની છેલ્લી

જાગૃતિમાં ટીપુ માર્યો ગયો. ત્યાર પછી કેપ કન્યાકુમારીથી કિબ્હા નદી સુધીનો સમગ્રો ભાગ અંગ્રેજ સરકારને તાલે થયો. ગવર્નર જનરલ લોર્ડ વેલેસલીએ તુલનાતુના દત્તક સરકારને તાં-જોરની ગાદીએ બેસાડ્યો. પણ તે રાજ ચલાવવાને અશક્ત માલમ પડ્યો તેથી તેને તેના મિત્રસુલનો એક પંચમાંગિસ ભાગ આપવા કહી તેનું રાજ્ય અંગ્રેજ રાજ સાથે જોડી નાં-ખ્યું. એજ પ્રમાણે કર્નાટકના નવાબ અમદતઅલ ઊમરાવે ટીપુ સાથે વેલુવાર જારી રાખ્યાને બદલે નેલોર, ઉત્તર અને દક્ષીણ આર્કાટ, ત્રીચીનાપોલી અને તેનેવેલાના પ્રાં-તો અંગ્રેજ સરકારને તાલે કરી આખ્યાં ૧૮૦૧. એના વખત માં સિંધીઆ અને હાદરને પેશવાના રાજમાંથી હાંકી કાઢી પેશવાને પાંજો ગાદીએ બેસાડવામાં આવ્યો હતો. ૧૮૦૫ માં જ્યારે એ હિંદુસ્તાન છોડી ગયો ત્યારે એને અંગ્રેજ સરકાર અને હસ્ત છડીઆ કંપની તરફથી ભારે માન સાથે ઇંગ્લાંડ માં હાખત કર્યો. એની પછી લોર્ડ ટ્રાન્સવાલીસને એકવાર પ્રી મી ગવર્નર જનરલ ડેરવી હિંદુસ્તાન ભણી રવાને કરવામાં આવ્યો. એની રાજ્યનીતિ વેલેસલીથી ઊલટી હતી. સિંધીઆ અને હાદર સાથે જેમ બને તેમ મલાહ કરી લઢાઇને અંત લાવવાનો એનો વિચાર હતો, પણ હિંદુસ્તાન તરફ આવતાં બનારસની નજદીક ગાજીપુર આગળ એ મરણ પામ્યો ૧૮૦૫. એની પછી સર જર્જ બાર્લો ગવર્નર જનરલ નિભાયો ૧૮૦૫.

સર જર્જ બાર્લોની રાજ્યનીતિ.

સર જર્જ બાર્લો ૧૮૦૫માં ગવર્નર જનરલ રૂયા. તેનક

વિચારે કોર્નવોલીસ જોવા હતા, તેથી સિંધીઆ નોડે મલાહ કરી
 અને હોદ્દર સાથે સલાહ કરવાને લોર્ડ લેકને મોકલ્યો. એની
 રાજ્યનીતિ પોતાના રાજ્યમાં શાંતિ જાળવવાની હતી તેથી, ખુદ
 દી અને જયપુરના મળતીઆ રાજાઓ જેઓએ સંકટની વેળા
 એ અંગ્રેજ સરકારને સહાય કરેલી, તેમની ઉપર જયારે સિં-
 ધીઆ ને હોદ્દર તરફથી ઉપદ્રવ થવા માંડ્યો ત્યારે મદદ નહીં
 કરતા જોવા કર્યું. આ તેની વર્તણૂકને માટે લોર્ડ લેકે તેને
 ધણો સમજાવ્યો પણ તેના મનપર કાંઈ અમર થઈ નહીં. આથી
 પરાદમાં ભારે જોશથી લડાઈના આતશ મળતી જાડ્યો. વળી
 બાર્લોએ એવો હુકમ કર્યો કે લસ્કરી લોકે કપાળે ટીલું કરવું
 નહી, બધાએ દાદો મુછ રાખતી, તથા પાંચડીના ઘાટ એક સ
 રખા રાખવો; તેથી ઇ. સ. ૧૮૦૬ ની ૧૦ મી જુલાઈએ
 વેલારમાં બળવો જાડ્યો. આ વખતે ટીપુના બે છોકરાઓ જેઓ
 વેલારમાં નજર કેદ હતા, તેઓની ગથકેરણીથી પલટણમાં કેટ-
 લાક મહીસૂરના મુસલમાન હતા તેમને શૂર ચડ્યું; અને સીકં-
 દ્રાબાદ, વલાખબાદ, અને નુન્દીદુર્ગમાં પણ બળવો થયો; આ
 ખંડને નરમ પાડી ટીપુના છોકરાને કલકત્તે મોકલ્યા; અને ખી-
 નાએને વત્તો ઓછી શિક્ષા કરી; અને પહેરવેશ બાબતનો ધારે
 કાઢી નાંખ્યો. એવામાં લોર્ડ ગ્રાનવિલિન્ગી પ્રધાન તોળીએ
 ૧૮૦૭ માં લોર્ડ મિન્ટોને ગવરનર જનરલ ડેરબી અને બાર્લો
 ને મદ્રાસનો ગવરનર કીધો. અહીંઆં પણ ટેન્ટ કોન્ટ્રેક્ટનો
 ધારે કાઢી નાંખવાથી તે ધણો અજબામણો થઈ પડ્યો; અને
 ખંડો ઉઠ્યાં પણ ભારે હરકત ન થતાં સમી ગયાં.

લોર્ડ મિન્ટોની રાજયનીતિ.

લોર્ડ મિન્ટો ૧૮૦૭ માં ગવર્નર જનરલ હ્યો. એનો વિચાર બાર્ડોની માફક શાંતી જળવી રાખવાનો હતો, પણ થોડીવારમાં પોતાના વિચારો બદલી પેશવાને મદદ કરી અને નિઝામના રાજમાં પોતાનો મનગમતો પ્રધાન રાખ્યો. વળી રશિયન લોક હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવેછે એવી ધાસ્તી લાગવાથી એણે લાહોર, અફઘાનિસ્તાન તથા ઇરાનની દરબારમાં એલચી મોકલ્યા અને અંગ્રેજ સરકારની વિરૂધ્ધ રાજવાળાઓને પોતાના દેશમાંથી રસ્તો નહીં આપવાને જણાવ્યું. ૧૮૦૮માં મીઝેટકાલશી જે પછવાડેથી લોર્ડ મેટકાલશી થયો હતો તેને લાહોરના રાજ રણજીતસીંગ તરફ મોકલ્યો અને અંગ્રેજી રાજ સાથે મિત્રાચારી રાખવાને તેને જણાવ્યું. ૧૮૦૯માં મોન્ટસ્પર્ટ એલશી-સ્ટનને કાબુલ અને સિંધ તરફ મોકલ્યો. કાબુલમાં શાહ-સુજા સાથે તેણે સજાહ કરી અને હિંદુસ્તાનમાં સુલેહ જળવી રાખવાને તેની પાસે કબુલ કરાવ્યું. સિંધના અમીરો ફ્રેન્ચોને પોતાની દરબારમાંથી હાંકી કાઢવાને કબુલ થયા. સર જન માલકમને ઇરાન રવાને કરવામાં આવ્યો. ત્યાંના શાહે અંગ્રેજી રાજ તરફ દુસ્મતાઈ ધરાવનાર રાજવાળાઓને પોતાના દેશમાંથી રસ્તો નહીં આપવાને કબુલ રાખ્યું. એના વખતમાં જવા, બુર્ખોન, અને આદલ આવ ફ્રાન્સ વિગેરે બેટલમાં અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખવામાં આવ્યા હતા. એ ૧૮૧૩ માં વિલાયત ગયો, તે વખતે હિંદુસ્તાનમાં શાંતી રહી હતી પણ તે ઝાઝા દહાડા ટકી નહીં.

લોર્ડ મોઈશની રાજ્યનીતિ.

લોર્ડ મિન્ટો પછી લોર્ડ મોઈશ ગવરનર જનરલ ઈર્ષો ૧૮૧૩. એને મારફિવસ આવ હેરટીંગસ પણ કહેતા. એની રાજ્ય-નીતિ વેલેક્ષલીના જેવી હતી. એને આવતાં વાર નેપાળના વગડાઉ લોકો નોડે લઢાઈ કરવાની તૈયારી કરવી પડી. એણે ચાર તરફથી ફાજ રવાને કરી, તેમાં પઠાણની ગોમાં સાંકડા રસ્તા અને દેશની ખીન માહિતીને લીધે બહુ હિરાનગતી પોહિંચી. એના વખતમાં સિં. ધિઆ અને હોલ્કરની સત્તાનો છેડો આવ્યો. લાંબા વખત સુધી અંગ્રેજો સામે બાય ભીડ્યા પછી તેમને અંગ્રેજી રાજની તા-બેદારી કબ્જલ રાખવી પડી. પુનાના છેલ્લા પેશવા ખીજા બા-જીરાવને તથા નાગપુરના રાજા આપા સહિબને ફેટલોડ વખત સુધી અંગ્રેજો સામે પ્રપંચ રમ્યા પછી, આખરે શરણ થવાની જરૂર પડી. પિંઢારા તથા ખીજા લૂટારા જે પેહેલાં પ-રહદમાં લૂટ ચલાવતા હતા તેઓએ હવે અંગ્રેજી રાજમાં પશ્ચાદ્યો. જલણા રાજમાં લક્ષ્મીનો ઠીક ભક્ષ મળશે એવું નક્કી કરી તે રાજપર તેઓ ટુટી પડતા; અને તે પાયમાલ કરી ત્યાં-થી ખીજી તરફ રસ્તો લેતા. તેઓ પોશાગ હથીઆર અને ધો-ડાનો સામન હલકો રાખતા હતા. તેમના ધોડા કસેલા ને એક દિવસમાં પચાંસ સાઠ કોશની મજત કરે એવા મજબુત હતા. તેમને બંદોબસ્ત તાકીદે કરવો અને લૂટ ચલાવતા અટકાવવા એવું આ વખતે ગવરનર જનરલના મનમાં બાંસ્કું. ૧૮૧૭ માં ચોતરફથી લશ્કરને ભેગું કરી તેમના રસ્તા રોક્યા અને જ્યાં જ્યાં તેઓ મળતા ગયા ત્યાં ત્યાં તેમને મારી હઠાવ્યા. આ વખતે

લશ્કરી સરદારી સરગ્રામ્સ હીસલોપને મળી હતી. એ ૧૮૨૩ માં હિંદુસ્તાન છોડી ઇંગ્લાંડ ગયો. એના વખતમાં કંપનીના મહે-
સુજમાં દર વર્ષે ૬૦૦૦૦૦૦ પૌંડનો વધારો થયો. એને કંપની
તરફથી ૬૦૦૧૦ પૌંડ મિલકતની જાગીર મેટ મળી હતી, અને
જ્યારે ૧૮૨૭ માં તેની જીંદગીનો છેડો આવ્યો ત્યારે બીજા
૨૦૦૦૦ પૌંડ એના છોકરાના લાભ માટે કંપની તરફથી મળ્યા હતાં

લોર્ડ આમ્હર્સ્ટની રાજ્ય નીતિ

લોર્ડ હેસ્ટિંગ્સ પછી લોર્ડ આમ્હર્સ્ટ ગવરનર જનરલ કર્યો. આ
વખતે ગવરનર જનરલ તરીકે મી૦ કેનોંગને પસંદ કરવામાં
આવ્યો હતો, પણ તેણે ના પાડવાથી આમ્હર્સ્ટને ચુટી કાઢ્યો.
ઈસ ૧૮૨૩. પણ લોર્ડ આમ્હર્સ્ટ કલકત્તે આવી પોહ્યાંચો
તેની આગમન મી. એફમ થોડા માસરુધી કામ ચલાવે ગવર-
નર જનરલ નિભાયો હતો. લોર્ડ આમ્હર્સ્ટને આવ્યાને થોડી સુ-
દન વાતી નહીં એટલાંમાં ખરમી લોક જોડે લડાઈ સળગી ઉઠી.
આ લોકે કંપનીના પ્રાંતમાં ઉપદ્રવ કર્યો શરૂ કર્યો હતો
અને જ્યારે સાગભેદે પતાવવાનું સલાહ કહેણુ મોકલ્યું, ત્યારે
તેમના રાજ્યએ તેનો અનાદર કર્યો. આ ઉપરથી ગવરનર જનરલે
સર આર્ચિબાલ્ડ કામ્પ બેલને લશ્કરી સરદારી આપી તેની
સામે મોકલ્યો. તેણે ખરમી લોકનાં કેટલાંક શેહેર લઈ લોધાં
અને જ્યારે તે રાજ્યનો મુખ્ય સરદાર માહાબંદુલા લડાઈમાં
અગ્રેજ લોકને હાથે માર્યો ગયો, ત્યારે તેને સલાહ કરવી પડી.
ખરમી લોક જોડે લડાઈ ચાલતી હતી એટલામાં ભરતપુરનો રાજા
૧૮૨૫ માં મુઆ, તેથી રેસીડેન્ટ સાહેબ સર દેવિદ આકર-

લોનીએ તેના છોકરાને ગાદીએ બેસાડ્યો, એટલે તેના કાકા દુર્જનસાહેબે બંડ કરી ભરતપુર કબજે કરી બાલ રાજાને કેદ કરીધા. ગવરનર જનરલે પેટ્રોલાનો આ અટ્ટાટમાં હાથ ધાલવાને ના પાડ્યું, પણ સર મેનકાલશી જે સર દેવિદ એક્ટરલોનીની જગાએ રેસીડેન્ટ ઈયો હતો તેના સમજાવ્યાથી ગવરનર જનરલે લોડ આમ્હેસ્ટર્ટ તેનો બંદોબસ્ત કરવા સેનાપતિ લોડે કોમ્પર મીઅરને લશ્કર આપી મોકલેલો. આ કિસ્સો હિંદુસ્તાનમાં અજીવ ગણ્યો હતો તે તેણે સુરગા ફાડી લીધો એટલે ખીજા શત્રુઓ ટે થઈ ગયા તે આખા હિંદુસ્તાનમાં એક વાર ફરીથી શાંતી થઈ. ૧૮૨૬માં બરકપુરમાં ઇંગ્લીશ દેશિ પક્ષે બંડ મચાવ્યું, પણ તે લશ્કરના સરદાર સર હ પેગેને બેસાડી નાંખ્યું, અને ફેટલાક મુખ્ય ભરદાશને પકડી ફાંસી દીધા. લોડ આમ્હેસ્ટર્ટ ૧૮૨૮ના ચાર્મ મહીનામાં હિંદુસ્તાન છોડી ઈંગ્લાંડ ગયો. તેની બદલીએ ખીજો કલકત્તે આવી પો હાંચ્યો ત્યાં સુધી મી. બરવથે બેલીએ તેનું કામ ચલાવ્યું હતું.

લોડ વિલીયમ બેટીકની રાજ્યતીતિ.

લોડ આમ્હેસ્ટર્ટ પછી લોડ વિલીયમ બેટિક ૧૮૨૮ માં ગવરનર જનરલ ઈયો. તેના વખતમાં બહુ કરી શાંતી રહી. એ આગા મદ્રાસનો ગવરનર થઈ ગયો હતો અને તેને ૧૮૦૬ માં એકદમ પાછો ખેલાવી લીધો હતો. એ ધણે જાદાર, પ્રમાણીક, દ્રઢ વિચારનો અને લોકોનું બહુ કરવામાં ખંતી હતો. તેણે ૧૮૩૪માં દુર્જનો રાજા બરાબર રાજ નહીં ચલાવ

તો હતો, માટે તે રાજ કંપનીના રાજ સાથે જોડી નાંખ્યું.
 ધંધાંડની સરકાના હુકમથી તેણે લશ્કરી સિપાઈના દરમાં ઘટાડો
 કર્યો ૧૮૨૯માં એવો ઠરાવ કર્યો કે જ્યારે લશ્કરી સિપાઈઓ કંપ
 નીના રાજના મિમાડાથી દુર કુચકરી જાય ત્યારેજ તેમને એવડું
 ભાથું આપવું. આથી લશ્કરી ખાતામાં ઘણી ખેતીલી ઊત્પત્તિ થઈ,
 અને સેનાપતિ લોર્ડ કોમ્પર મીઅર પોતાની ચાકરી છોડી વિ-
 લાસત ચાલતો થયો. વળી એણે કેટલાક “સદર અમીનો” નિમ્યા,
 જેઓને ૫૦૦૦ રૂપિયા સુધીના સુકદમાના ચુકાદા કરવાની ત
 થા નીચલી અદાલતોના ચુકાદા સામે અરજી માંભળવાની સ
 ત્તા આપી; અને અજાણ્યાદમાં અરજ કરવાની એક અદાલત
 સ્થાપી. હિંદુઓમાં ઘણીના મુલા પછી તેની ખાચડી સ
 તી થતી હતી એવો ચાલ હતો તે બંધ કરી, એવું કામ કરે
 તેને શીક્ષા કેરવી. બગાળા, ઓરીસા, અને બાહારના પ્રાંતો
 મળી દર વર્ષે ૬૦૦૦ ખાચડી મતી થતી હતી. લોર્ડ ફાર્નવોલી
 સના વખતથી રાજનો અદરના મોટા હોદ્દામાંથી દશિઓને ખા
 તજ કરવામાં આવ્યા હતા. આ ચાલ કાઢી નાંખી એણે ૧૮૩૧માં
 નવા કાયદા રચ્યો તેમને તેના ઓદાને માટે લાયક કેરવ્યા.
 લૂટારાની ટોળો જે કગના નામથી ઓળખાતી હતી તે વિખેરી
 નાખવામાં અને તેમના દુષ્ટ ધંધાને અટકાવ કરવામાં આ ગવરન
 જનરલે ઘટીત ઊપાયો લીધા. આ કગ લોકો દિલ્હીની નજીક
 રહેતા હતા, તેઓ ટોળે ટોળાં સાથે મળી મુસાફરી કરતા હતા,
 અને રસ્તામાં લોકોને લૂટી લેતા, અને તેમને મારી નાંખતા.
 ૧૮૨૯માં મેજર સ્લીમેન જે પછવાડેથી સર વિલિયમ સ્લીમેન
 થયો હતો તે આ લોકોના દુષ્ટ ધંધાનો નાશ કરવામાં અને

તેમને વીજેડી નાંખવામાં પ્રતેહ પામ્યો. એણે દશિઓમાં અ-
 ગ્રેજી વિદ્યા ફાવવામાં ઘણી મહેનત લીધી હતી. એના વખ-
 તમાં હિંદુસ્તાન તથા વિજાયત વચ્ચે પેહેલ પેહેલાં વરાળ ય ત્ર
 ચાલુ થયાં. સિંધુ નદીને માર્ગે કંપનીના વહાણોપર જગત લી-
 ખા વગર એણે જવા દીધાં. એણે સિંધના અમીરોપર અને
 બાવલપુર તથા લાહોરના રાજા રણજીતસીંગપર પોતાની તર
 ફથી એકચી મોકલ્યા. એણે ૧૮૩૩માં કંપનીના અધિકારમાં
 મોટો ફરશર કર્યો. કંપની રાજ કરતી હતી તેની સાથે વેપાર
 કરવાનો હક પણ તેનેજ હતો; તે હક હવે રદ કરી સૌને હિંદુસ્તા
 ન તથા ચીન વચ્ચે વેપાર કરવાનો હક આપ્યો. આથી ચીન
 સાથે આગળ જેટલો વેપાર ચાલતો હતો તેથી વધી દશ વર્ષમાં
 મેવડો થઇ ગયો. આ પ્રમાણે શાંતીમાં રાજ ચલાવી તે ૧૮૩૫
 ના મે માસમાં વિજાયત ગયો. એના ગયા પછી આશરે સવા
 વર્ષ સુધી સર ચાર્લિસ મેતકાલ્શી ગવનર જનરલનું કામ ચલાવ્યું.
 એણે વર્તમાન પત્રો તથા પુસ્તકો છાપવામાં કાંઇ પ્રતીબંધ રા.
 ખતો નહીં એવો ધારે કાઢ્યો, અને વેપારી લોકો પાસેથી
 ઠેકાણે ઠેકાણે સરકાર દાણ લેતી તે એણે બંધ કરી.

લોર્ડ આકલાંડની રાજયનીતિ

સર ચાર્લિસ મેતકાલ્શી પછી ૧૮૩૬માં લોર્ડ આકલાંડ
 ગવરનર જનરલ ર્હ્યો. એના રાજની શરૂઆતમાં પેહેલાં
 થોડા વખત સુધી શાંતી ચાલી, પણ ૧૮૩૬માં તે ભંગ થવાનાં
 અવકાશ ચિન્હ દિસવા લાગ્યાં. રૂશીઅન રાજવાળાના વકાલો
 હિંદુસ્તાન તથા ધરાનના રાજને માંહોમાંહે લદાવી, ઘણા દિ-

વસથી હિંદુસ્તાન ઉપર તબક્કા મારવાની ઇચ્છા સ્પષ્ટ કરવા મ-
 ડેલા જાણાયા. અફઘાનીસ્તાનના રાજમાં આ સમયમાં ટંઠા પે-
 ઠા હતા, અને તેના રાજા શાહસુજને ગાદીપરથી ઉઠાડી મૂકી તે-
 નો ભાઈ મહમદ ગાદીએ આવ્યો હતો. આ મહમદ પણ થોડા
 વખતમાં માર્યો ગયો; તેથી દોસત મહમદે રાજનો કબજો પોતાના
 હાથમાં કરી લીધો. આ પ્રમાણે જ્યારે તે રાજનો સુધારો થયો
 અને ડેકાણે ડેકાણે બંધેડા ઉઠ્યા ત્યારે રૂશિયનો તેમની મત-
 લબ હાંસન કરવાસારે દરેક હુકિત કામે લગાડતા જાણાયા. આ
 ઉપરથી ગવર્નર જનરલ લોર્ડ અલ્ફાંડે પેલેલાં લાહોરના રાજા
 રણજીતસીંગને પોતાની પક્ષમાં લઈ સર જનકીતની સરદારી તળે
 એક મોટું લશ્કર અફઘાનીસ્તાન ભણી મોકલ્યું; પણ આ લડા-
 ધથી વધારે લાભ હાંસલ થવાનાં ચિન્હો નહીં દેખાયાં તેથી
 જ્યારે ૧૮૪૨ માં શાહસુજ અફઘાનોથી માર્યો ગયો, ત્યારે
 એની પછી ઠરેલા ગવર્નર જનરલે અંગ્રેજ લશ્કરને હિંદુસ્તાન
 ભણી પાછા આવવાને હુકમ કર્યો. વળી ૧૮૪૦ માં ચીન સા-
 થની મેહેલી લડાઈ સળગી ઉઠી. ચીનના શેહેનશાહે અશીશુ આ-
 વાની ટેવનો અટકાવ કરવા સારે એ જાતની જાણસપર એક
 ભારે કર લેવો શરૂ કર્યો, તથા અશીશુનો ધંધો પોતાના દેશ
 માંથી તદ્દન કાઢી નાંખવાના હેતુથી તેણે અંગ્રેજ સરકારની રહ-
 થત તથા તેમનાં વહાણોપર જસતી ચલાવી. આ કારણ-
 થી ગવર્નર જનરલે સર હ્યુ ગોગને લશ્કર આપી રવાને કર્યો.
 આ સરદારે ચીનાઓ ઉપર ઊપરા સાપરી પ્રતેહ મેળવી, તેથી
 ચીનના શેહેનશાહે નાનકીન આગળ સત્તાહ કરવાની પ્રજ્ઞ પ-
 ડી. આ સત્તાહની રૂએ હાંગડોંગ અંગેજોને રવાના થઈ આ

ને એમાય, ધુર્યુ, નીંગપો અને શાંગાડી શાયે અગ્રેજોને વે
પાર અજાવવા દેવાને પરવાનગી મળીઆ પછી ૧૮૪૨માં લાર્ડ
ઓક્લાંડ હિંદુસ્તાન છોડી ઇંગ્લાંડ ગયો. અને એની જગ્યાએ
લાર્ડ એલેન્બરો ગવર્નર જનરલ રહ્યો.

લાર્ડ એલેન્બરોની રાજ્યનીતિ.

લાર્ડ એક્લાંડની જગ્યાએ ૧૮૩૨ માં લાર્ડ એલેન્બરો ગ
વર્નર જનરલ રહ્યો. એ બારે એક કન્ટરોલ નામની સભા
નો ચાર વર્ષ સુધી પ્રમુખ હતો. એની નેમણુક વખતે અપ્ર-
ગાનીસ્તાન સાથની ભયકર લઢાઈના ઢેરો આવ્યો નહોતો,
માટે એને પણ પેટલાં પોતાના કેટલોક વખત એ લઢાઈનો જો
ઈતી ગોઠવાણુ કરવામાં રોકાવો પડ્યો. અપ્રગાનોએ અગ્રેજો
સાથે ઘોર રમી કેટલાકોને કેદ કર્યા હતા. તેનું વેર લેવું
તથા કેદીઓને છોડવાના એનું નકી કરી એણે લશ્કરો
રવાને કર્યાં. ધર રાખઈ સેલ અને જનરલ પોલિકે તો
જીન પાસ આગળ અને જનરલ મોને નાની અને નાઈ-
ડન આગળ અપ્રગાનોપર જતેહ મેળવી, એટલામાં અગ્રે-
જ કેદીઓએ સલી મહમદ નામના ધરદારને લાંચ આપી
છુટકો મેળવ્યો; અને ખુશીના પોકારો સાથે સેલના લ-
શ્કરને જઈ મળ્યા. હવે જ્યારે અગ્રેજોએ ગચ્છેલો યશ પા
છો મેળવ્યો; બંધવાઓને છોડવાના હતા તે છુટા થ
યા; અને શાહમુખ જેને ગાદી અપાવવા માટે લડાઈ મળગી હ
તી તે જ્યારે અપ્રગાનોથી મરાયો ત્યારે હવે અપ્રગાનીસ્તાન જો
ડે વધુ સંબંધ રાખવાને કાંઈ જરૂર ન રહી એવું ધારી અગ્રે

જાગી ફોજ હિંદુસ્તાનમાં પાછી આવી. આ લડાઈનો અંત આ
 પવાને ઝાઝોવાર લાગી નહીં એટલામાં સિંધ સાથે લડાઈ મળ
 ગી. આ પ્રાંત જોડે લાડી મીન્ડોના વખતમાં ૧૮૦૯ માં સજા
 હ થઈ હતી; અને ૧૮૨૦ માં પ્રમીની નવા કોનકરાશે કરવામાં
 આવ્યા હતા; તથા ૧૮૩૨ના વર્ષથી અંગ્રેજોએ સિંધ નદીને
 માર્ગે વેપાર સલાવવાનો હક મેળવ્યો હતો; અને પોતાના તંત્રનો
 એક વકીલ ૧૮૩૮થી હૈદરાબાદમાં રાખ્યો હતો. આવી રીતનો
 બંદોબસ્ત છતાં જ્યારે અફઘાનીસ્તાનની લડાઈ માટે મુંબઈ-
 નું લશ્કર જતું હતું ત્યારે તેને સિંધના અમીરોથી હરકત
 થઈ હતી, તથા તેમની જોડે કાગળ પત્રનો વહેવાર રાખ્યો
 હતો. એવા એવા કારણોથી તેમની વચ્ચે દૂષનો વધારો થયો-
 આ બપરથી ગવરનર જનરલે લશ્કર મોકલી તેમનું જોર નરમ
 પાડી સિંધ અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાખ્યું અને તેનો પે-
 હોનો કમીશનર સર માર્શલ નેપીયર રૂઝો હતો ઈ. સ. ૧૮૪૩.
 વળી આ અરસામાં ગ્વાલિયરની રાજ્યમીતિમાં એટલોતો
 મળો પેડા હતો કે સુધેહનો ભંગ થવાનાં ચિન્હ દિમ્પા માંડ્યાં.
 આ બપરથી ગવરનર જનરલે આગમજથી ઉપાયો શોધ્યા. સર
 હ્યુ ગોગની સેન્ટરો તળે લશ્કર મોકલ્યું. જ્યારે લડાઈનું વજીવ
 વાગી નિકળ્યું ત્યારે સર હ્યુ ગોગે દુશ્મનોનો પરાજય કરી તેમને
 સલાહ કરવાની ફરજ પાડી. આ પ્રમાણે શાંતી કરી લાડ એલે
 ન્યરે કલકત્તે પાંડો પ્રમી. સિંધ તથા ગ્વાલિયર સાથે ગવરન
 ર જનરલે બપર પ્રમાણે વર્તણૂક સલાવી તે પ્રાર્થ આવ ઝાઝરે
 કટરને પસંદ પડી નહીં માટે તેને પાંચે બોલાવી લઈ તેની
 જગાએ સર હેનરી હાર્ડિંગને મોકલ્યો ૧૮૪૪.

સર હેનરી હાર્ડિંગની રાજ્યનિતી.

લોર્ડ એલેન્બરો પછી સર હેનરી હાર્ડિંગ ગવર્નર જનરલ રહ્યાં ૧૮૪૪. એ એક સૂરો લડાયક તેમજ ડાહ્યાપણુ બાળો ને ઊદાર રાજદ્રારી માણુસ હતો. ડુક આવ વેલ્ડીંગટનનો એ મિત્ર હતો અને તેના હાથ તળે રહી ફ્રાન્સની સામે સ્પેનની લડાઈમાં તેમજ વોટરલુ આગળ લડ્યો હતો. જેમ એની લડાઈ સંબંધી ગાઠવણો પ્રતિવાન હતી તેમ એના દેશ સુધારાનાં કામો કાંઈ એાછી કિર્તિવાન ન હતાં. એના વખતમાં નવાજ વેરીએએ અંગ્રેજના મુલકપર ચઢાઈ કરવા માંડી. આ વેરી શીખ લોકો હતા. આ લોકો સામે એને સર હુ ગોગને મોકલ્યો અને પોતે પણ ગોગના હાથ તળે એક લશ્કરની સરદારી લઈ શીખ સામે લડ્યો. મુઢકી, શીરોજશાહ અલીવલ અને સોશ્રેએાન આગળ શીખ લોકોની હાર થવાથી મહારાજા પોતે શરણુ થયો. આટલું થયું તે છતાં શીખ લોકોનો મદ ઉતર્યો ન હોતો. તેથી લોર્ડ દેલૌજના વખતમાં ખીજી લડાઈ કરવાની અંગ્રેજને જરૂર પડી. હવે પછીના લોર્ડ હાર્ડિંગના કારભારના વર્ષ શાંતીમાં ગયાં હતાં. એણે હવે દેશનો સુધારો કરવામાં અને પોતાની રહયતનું બહુ કરવામાં મન આલ્યું. સતો થવાના નિર્દય રીવાજનો એણે કેટલેક દરજ્જે અટકાવ કર્યો; વેપારને ઊતેજન આપ્યું; અને લુધ્યાના, અમબાલા સુરત વગેરે જતા માલપર જગત કાઢી નાખી. એણે નેડેરલ પુલો, રસ્તાઓ વગેરે બાંધવાનું કામ શિખવા સાર એક મદેસા સ્થાપી. એ ૧૮૪૮ ની શરૂઆતમાં હિંદુસ્તાન છોડી ઈંગ્લંડ ગયો.

લોર્ડ દેલૌજની રાજ્યનીતિ.

લોર્ડ હાર્ડિંગ પછી ૧૮૪૮માં લોર્ડ દેલૌજ ગવર્નર જનરલ રહ્યા. તેના મનમાં શાંતીથી રાજ કરવાનું હતું, પણ તેના આબ્યાને ઝાઝા દિવસ વિતાયા નહીં એટલામાં પંજાબમાં પાછો લડાઈ સળગી ઊઠી. આણી તરફ વળી લાહોરના શીખ લોકો પણ અંગ્રેજો સામે પ્રત્યક્ષ રમતા હતા. પણ અંગ્રેજી લશ્કર સામે તેઓથી ટકી શકાયું નહીં. શુદ્ધસભ રામનગર, ચીલીઅનવાલા અને યુજરાતની લડાઈમાં તેઓએ હાર ખાધી, તેમના ઘણા ગાણસો માર્યા ગયા અને આખરે ૧૮૪૯ માં મુલતાન સર થયું. ૧૮૫૧ માં આખો પંજાબ પ્રાંત જીતી લઈ અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખ્યો. આ લડાઈ ચાલતી હતી તેવામાં બ્રહ્મદેશમાં પાછી ગડબડ મચી રહી. એ લોકો સામે દેલૌજએ કોમોદર લેમ્બર્ટને જળને માર્ગે અને જનરલ ગોડનવીનને જમીનને માર્ગે મોકલ્યા. આ સરદારોની પ્રતેહથી દંગ થઈ જઈ આવનારા રાજ્યએ સલાહનું કહેણ મોકલ્યું; અને ૧૮૫૨ માં રંગુન તથા ખીજ જીતી લીધેલા પ્રાંતો અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખી સત્તાહ થઈ. નીઝમના ખચાવમોટે ગખેજા લશ્કરના પગાર તેનાથી નહોં આપી શકાયાથી ચઢેલા નાણાને પેટ હુંદ્રાખાદતી ઉત્તર તથા પશ્ચિમનાં મળી ચાર પ્રાણાં ૧૮૫૨ માં દેલૌજ એ લઈ લીધાં. ૧૮૫૩માં નાગપુરનો રાજ નસતાન મુઝો, તેથી તેપ્રાંત અંગ્રેજી રાજમાં ભિજી દીધો. અયોધ્યાના રાજ જોડે ૧૮૦૧ માં ચંદી થઈ હતી તે વખત પછી તેના રાજમાં અધિર ચાલતું હતું. તેઓનો હિંદુ અને મુસલમાન વચ્ચે ધર્મ-

ની વ્યાપ્તમાં અગડો ઉઠયો. આ કારણથી ડિરેક્ટરોના હુકમથી લોર્ડ દેલોજીએ ૧૮૫૬ માં એ રાજ અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખ્યું, અને તેના નવાખ વજુદઅલીને ૧૨૦૦૦૦ પૌડનું વર્ષીયન આપવાનું કબજું કર્યું, અને સર જેમ્સ ઓટરામ ત્યાંનો પેટલો કમીશનર ઠર્યો હતો. ૧૮૪૯માં એને એક ધારે કાઢી વટલી ગ-એલાને શિક્ષા કરવાની મના કરી. ૧૮૫૩ માં મુંબઈમાં લોહાની સડક બાંધવાનું અને વિજળીના સાંચાનું કામ શરૂ થયું હતું. લોહાની સડકના કામનો આરંભ મી. રેલીન સ્ટીવનસન નામના પુરૂષથી કરવામાં આવ્યો હતો. લોર્ડ દેલોજી કંપનીના વખતને દેલો ગવરનર જનરલ થઈ ગયો. એના વખતમાં રેલવેની સં-સારીક સ્થિતિ સારી ચાલતી હતી; કેળવણીનો પ્રસાર થવા માંડ-યો હતો. તેમજ એતી ને વેપારને પુઠી મળે એવા ઊપાયો લેવામાં આવ્યા હતા અને તાર તથા રેલવેનો હિંદુસ્તાનમાં પ્રવે-શ થયો હતો. સન ૧૮૪૬માં એ બદલાયો અને એની જગાએ લોર્ડ કેનોંગ ગવરનર જનરલ નિભાયો. એને પારલામેન્ટ તરફથી ૫૦૦૦ પૌડનું વર્ષીયન આપવામાં આવ્યું.

લોર્ડ કેનીંગની રાજ્યનીતિ

લોર્ડ દેલોજી પછી લોર્ડ કેનોંગ ૧૮૫૬ માં ગવરનર જનરલ નિભાયો. એ ધણો બહુલ હતો તે સાથે સુચરીવાળો અને દ્રઢવિ-ચારનો હતો. ૧૮૫૬ ના નવેમ્બર માસમાં ધરાનના શાહ સાથે લે-લાઈ સંમતિ ઊઠી. લોર્ડ કેનોંગે આ વખતે દોસ્ત મહમદ સાથે નવા કોલકતાર કરી ધરાનની ચઢાઈમાં અંગ્રેજને મદદ આપવાને જ-લાવ્યું. સર જેમ્સ ઓટરામના હાથ તળે ધરાનોગોએ બુથાયર

અને કુશલમની લડાઈમાં એવીનો સખત હાર પામી કે ૧૮૫૭ ના માર્ચ મહીનામાં ઇરાનના શહે સલાહનું કહેણ મોકલો હોગત ને અફઘાનીસ્તાન ઉપરના દાવા છોડી દીધા. આ લડાઈનો અંત આવ્યો નહીં એટલામાં ચીન સાયની લડાઈના સમાચાર પ્રગટ થયા. ચીનની સરકારે અંગ્રેજોનું એક વહાણ પકડી લૂટી લીધું, અને કંતાનના હકેમ કેએ અંગ્રેજને મારી તેનું માથું લાવી દેખાડે તો તેને ઇનામ આપવાનું જાહેર કર્યું. આ ઉપરથી લોર્ડ કેનીંગે અંગ્રેજી લશ્કર તે તરફ રવાના કર્યું. પેટલાં આ લશ્કર કંતાન ઉપર પેરે નાખી શંગાહી તરફ ગયું, અને પેકીન તરફ જતું હતું એટલામાં ચીનના શહે સલાહ-ઝીએ ના બંદો સાથે વેપાર ચલાવવાને પરવાનગી આપી. કંતાનપર પેરે નાખતી વેળા ત્યાંનો હકેમ કેદ પકડાયો હતો. એને કબજે લાવવામાં આવ્યો હતો; જ્યાં તે થોડા વખતમાં મરી ગયો. ઇરાન ઉપરની ચલાઈને અંત આવ્યાને ઝાઝા દીવસ નહીં ગયા અને વળી ચીન શાયની લડાઈ જતી એટલામાં હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજો સામે એક મોટો બળવો ઉઠ્યો. ૧૮૫૭નું વરસ અંગ્રેજોને આ દેશના રાજ્યમાં બહુ ખેદકારક થઈ પડ્યું. લોર્ડ દક્લેન્ડે દેશી રાજ્ય અંગ્રેજી રાજ સાથે ભેળી નાંખવાથી વા બધાણના પ્રાંતમાં થોડી મુદતથી ખેદીલી ચાલતી હતી; અને અંગ્રેજો હિંદુ તથા મુસલમાનને વટલાવી ખ્રીસ્તી કરવાનો વિચાર રાખે છે, એવી ખોટી અફવાનો ચીંગારો ધીમે ધીમે હિંદુસ્તાનના ખીજા ભાગોમાં પથરાઈ હતો. એવામાં ઈંગ્લાંડથી આ વેલો બંદુકમાં ભરવાનો નવી ટોટીઓને ગાયનો તથા ડુકરની ચરખી લગાડેલી છે એવી વાત ફેલાવાથી બંગાળાનું લશ્કર પ્રગ

ખેડુને આ જીપરથી જ્યારે તેમની સામે સખત જીપાય લેવામાં આ-
 વ્યા ત્યારે બંડનો ભબુકો એકદમ સળગી ઉઠ્યો અને સેહેજવા
 રમાં ચોતરફ પ્રગ્ની વળ્યા. દિલ્હીનો ઘરડો બાદશાહ સાહુઆતમ જે
 શાંત રીતે અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં રહી સુખ ભોગવતો હતો
 તે પણ આમાં સામેલ થયો. વળી બાજુરાયના દત્તક નાના સહિબ
 ને તેના બાપની નેમલુંક મળતી બંધ થઈ હતી ત્યારથી
 તેના દીલમાં પેરની ધુણી ધુમાયા કરતી હતી તેથી તેણે-
 આ વખતે કુરપાલું કરવામાં બાકી રાખ્યું નહીં; અંગ્રેજ
 સરદારને તેમજ સ્ત્રી અને બચ્ચાને નિર્દયપણે મારી નાંખ્યા.
 થોડા દોવશ સુધી એઓએ ઘણું જોર માર્યું; પણ જ્યારે અ-
 બેજુ લશ્કર સામેરથી પ્રગ્ની વળ્યું, ત્યારે તેઓના હથીઆર સામે
 તેમનાથી ટકી શકાયું નહીં અને થોડા વખતમાં પાછી સમાધા-
 ની થઈ. આ બળવાયો મોટો ફેરફાર એ થયો કે હસ્ત ધંડીયા
 કંપનીના હાથમાંથી રાજ લઈ માહારાણીએ પોતે સરવે
 ના પોતાના હાથમાં લીધી. એ ૧૮૬૧ માં ઘંઝાંડ ગયો ને
 એની પછી લોડ એલજન ઠર્યો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

પેશવા.

ખાખાજી વીરનાથ.....	૧૭૧૪—૧૭૨૦
ખાજરાવ પેહલો.....	૧૭૨૦—૧૭૪૦
ખાજાજી ખાજરાવ.....	૧૭૪૦—૧૭૬૧
માધવરાવ.....	૧૭૬૧—૧૭૭૨
નારાયણરાવ.....	૧૭૭૨—૧૭૭૩
માધવરાવ નારાયણ.....	૧૭૭૩—૧૭૮૫
ખાજરાવ ખીજો.....	૧૭૮૫—૧૮૧૮

રાજાઓની વંશાવળી.

ધિઝની વંશ ૧૦૦૧—૧૧૭૬

મહમદ ધિઝની.....	૧૦૦૧—૩૦
મહમદ ખીજો (સાત મહીના રાજકર્ણુ)	૧૦૩૦—૩૦
મસાજીદ પેહલો.....	૧૦૩૦—૩૮
મહમદ ખીજો (૪૨ીથી).....	૧૦૩૮—૪૦
મોદુદ.....	૧૦૪૦—૪૮
મસાજીદ ખીજો.....	} ૧૦૪૮—૪૮
અબુલહશન અલી.....	
અબુલહશન અલી.....	૧૦૪૮—૫૨

તોગ્રાજી.....	૧૦૫૨—૫૨
શીરકાઝ.....	૧૦૫૨—૫૯
સુલતાન બાધાહીમ.....	૧૦૫૯—૯૯
મસાજીદ ત્રીજો.....	૧૦૯૯—૯૯
શીરકાઝ.....	૧૧૧૪—૧૫
આર્મલાન.....	૧૧૧૫—૧૮
બેરામ.....	૧૧૧૮—૫૩
ખુશરૂ.....	૧૧૫૩—૬૦
ખુશરૂ મલિક.....	૧૧૬૦—૭૬

ધોર વંશ ૧૧૭૬—૧૨૦૬

ગહાબુદ્દીન ધોરી.....	૧૧૭૬—૧૨૦૬
----------------------	-----------

ગુલામી વંશ ૧૨૦૬—૮૮

કુતબુદ્દીન.....	૧૨૦૬—૧૦
આરામ.....	૧૨૧૦—૧૧
અલ્તમસ.....	૧૨૧૧—૩૬
રકનુદ્દીન.....	૧૨૩૬—૩૬
રજા બેગમ.....	૧૨૩૬—૩૯
બેરામ.....	૧૨૩૯—૪૧
મસાજીદ ગાયો.....	૧૨૪૧—૪૪
નાસરુદ્દીન મહમદ.....	૧૨૪૪—૬૬
ગ્યાસુદ્દીન બુલબુલ.....	૧૨૬૬—૮૬
કેકુબાદ.....	૧૨૮૬—૮૮

ખીલજી વંશ ૧૨૮૮—૧૩૨૧

ખીલજી જલાલુદ્દીન.....	૧૨૮૮—૯૬
અલાઉદ્દીન	૧૨૯૬—૧૩૧૭.
મલિક કાફર.....	૧૩૧૭—૧૭
મુખારક.....	૧૩૧૭—૨૧

તઘલખ વંશ—૧૩૨૧—૯૮

ઘાઝીયાં તઘલખ.....	૧૩૨૧—૨૫
મહમદ તઘલખ.....	૧૩૨૫—૫૧
શીરોજશાહ.....	૧૩૫૧—૮૮
ગ્યાસુદ્દીન તઘલખ.....	૧૩૮૮—૮૯
અબુઅકર.....	૧૩૮૯—૯૧.
મહમદશાહ.....	૧૩૯૧—૯૩
શીકંદરશાહ.....	૧૩૯૩—૯૪
નામરુદ્દીન તઘલખ.....	૧૩૯૪—૯૮

સૈયદ વંશ ૧૪૧૪—૧૪૪૬

સૈયદ ખીજરખાં.....	૧૪૧૪—૨૧
સૈયદ મુખારક.....	૧૪૨૧—૩૪
સૈયદ મહમદ	૧૪૩૪—૪૪
સૈયદ અલાઉદ્દીન.....	૧૪૪૪—૪૬

લોદી વંશ ૧૪૪૬—૧૫૨૬

બેહલુલ લોદી.....	૧૪૪૬—૮૮
સીકંદર લોદી.....	૧૪૮૮—૧૫૧૮
હુમાયુન લોદી.....	૧૫૧૮—૨૬.

મોગલ વંશ ૧૫૨૬—૧૫૪૦—૧૫૫૫—૧૮૫૭

બાબર ૧૫૨૬—૩૦

હુમાયુ' ૧૫૩૦—૪૦ ને ૧૫૫૫—૫૬

અફઘાન વંશ ૧૫૪૦—૫૫

શીરશાહ..... ૧૫૪૦—૪૫

અલીમશાહ..... ૧૫૪૫—૫૩

શીરોઝ..... ૧૫૫૩—૫૩

મહમદ આદીલશાહ..... ૧૫૫૩—૫૫

હાદ્રાહીમ સૂર..... ૧૫૫૫—૫૫

મોગલ વંશ ૧૫૫૫—૧૮૫૭

અકબર..... ૧૫૫૬—૧૬૦૫

જાંહાંગીર ૧૬૦૫—૨૭

શાહજહાંન ૧૬૨૭—૫૮

ઐરંગઝેબ અથવા આલમગીર પેહલો ૧૬૫૮—૧૭૦૭

શાહઆલમ પેહલો..... ૧૭૦૭—૧૨

જાંહાંદાર શાહ..... ૧૭૧૨—૧૩

ફરુકશીર ૧૭૧૩—૧૯

રશીદ દારજત..... ૧૭૧૯—૧૯

રશીદ દાઉલા..... ૧૭૧૯—૧૯

મહમદ શાહ ૧૭૧૯—૪૮

અમદ શાહ..... ૧૭૪૮—૫૪

આલમગીર બીજો..... ૧૭૫૪—૫૯

શાહ આલમ ખીજો.....	૧૭૫૯—૧૮૦૬
અકબર ખીજો.....	૧૮૦૬—૩૭
મહમદ આહદર.....	૧૮૩૭—૫૭

હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં સાલ વાર

બનેલા બનાવો.

- ૧૦૦૧ સુલતાન મહમદની પ્રેલેલી સ્વારી.
- ૧૦૦૪ સુલતાન મહમદની ખીજી સ્વારી.
- ૧૦૦૫ સુલતાન મહમદની ત્રીજી સ્વારી.
- ૧૦૦૮ સુલતાન મહમદની ચોથી સ્વારી.
- ૧૦૧૦ સુલતાન મહમદની પાંચમી સ્વારી.
- ૧૦૧૧ સુલતાન મહમદની છઠ્ઠી સ્વારી.
- ૧૦૧૪ સુલતાન મહમદની સાતમી સ્વારી.
- ૧૦૧૫ સુલતાન મહમદની આઠમી સ્વારી.
- ૧૦૧૭ સુલતાન મહમદની નવમી સ્વારી.
- ૧૦૨૨ સુલતાન મહમદની દસમી સ્વારી.
- ૧૦૨૩ સુલતાન મહમદની અગીયારમી સ્વારી.
- ૧૦૨૪ સુલતાન મહમદની બારમી સ્વારી.
- ૧૧૬૧ પાગીપતની લડાઈ. મહમદ શાહખુદાના અગ્રણી રાજા પૃથ્વિરાજથી હાર્યો.
- ૧૧૬૩ થાનેશરની લડાઈ. પૃથ્વિરાજ શાહખુદાના હાથે માર્યો ગયો.

- ૧૧૯૪ શાહજીદીને દિલ્લી સર કર્યું. કુતબજીદીને ત્યાંનો સુખો ડર્યો.
- ૧૨૧૭ તાતાર જાતનો મરદાર જંઘીસખાંએ દિલ્લીપર સ્વારીકરી
- ૧૩૦૩ અલાજીદીને ચીતોડ સર કર્યું.
- ૧૩૧૧ અલાજીદીને ૧૫૦૦૦ મોગલોને મારી નાંખાંયા.
- ૧૩૬૮ મોગલ લોકનો મરદાર તૈમુર દિલ્લી બજડ કરીપાછો કર્યો.
- ૧૪૮૨ બાબરનો જન્મ થયો.
- ૧૪૮૭ બાર્થોલોમ્યુ ડિયાઝ નામના વહાણપટ્ટીએ કેપ આવળુ
ડ હોપને માર્યે હિંદુસ્તાન ભણી આવવાનો રસ્તો
શોધી કાઢ્યો.
- ૧૪૯૮ વાસ્કોડીગામા મસખાર કિનારાપર કાલીકટ આગળ આ
વી પોહોંચ્યો.
- ૧૫૦૦ કાંબ્રાલ કાલીકટ આવી પોહોંચ્યો. એણે બ્રાહ્મીજને
શોધ કર્યો.
- ૧૫૦૧ વાસ્કોડીગામા ખીજવાર હિંદુસ્તાન આંચો.
- ૧૫૦૫ ફ્રાન્સીસકો આલમેડા હિંદુસ્તાન માંહેતા પોર્ટુગીઝ સં
સ્થાનોનો પેહલો સુખો ડર્યો.
- ૧૫૧૦ આલશ-સો આલજીકર્ક સુખો ડર્યો. એણે ગોવા હાથ કર્યું.
- ૧૫૧૧ આલશ-સોએ મલાકા જીતી લીધું.
- ૧૫૧૩ આલશ-સોએ ચોરમઝનો ખેટ જીતી લીધો.
- ૧૫૧૫ આલશ-સો મરણ પામ્યો.
- ૧૫૨૬ પાનીપત આગળ લડાઈ. હાંબ્રાહીમ લોદી બાબરને
હાથે માર્યો ગયો.
- ૧૫૨૭ સોખરીની લડાઈ. બાબરે મેવાડના રાજા સંગની સ
રદારી તળે રજપૂતોને હરાંખા.

- ૧૫૨૮ બાબરે મંદેરીના કિલ્લાપર પેરો ઘાન્યો.
- ૧૫૩૪ હુમાયુએ ગુજરાત જીતી લીધી.
- ૧૫૪૫ ,, આંવાનેરનો કિલ્લો કબજે કરી લીધો.
- ૧૫૪૬ પટણા અને બનારસ વચ્ચે શીરશાહ હુમાયુને ઘેરી લીધો.
- ૧૫૪૦ કનોજની લડાઈ. શીરશાહ હુમાયુને હરાવી દિલ્હીનો શહેરનશાહ થયો.
- ૧૫૪૩ અમરકોટ આગળ અકબરનો જન્મ થયો.
- ૧૫૪૪ હુમાયુએ ધરાન જમ પાંચ બાદશાહ તમરખનો આ શરો મેળવ્યો.
- ૧૫૪૪ શીરશાહે માગ્નાડની અમલો કેરીન નામનો કિલ્લો જીતી લીધો.
- ૧૫૪૭ હુમાયુએ તેના ભાઈ કામરાનના હાથમાંથી કાબુલ ને કંદહાર જીતી લીધો.
- ૧૫૫૩ હુમાયુએ તેના ભાઈ કામરાનની આંખો ફોડાવી નંખાવી.
- ૧૫૬૦ અકબરે બેરામખાંના હાથમાંથી રાજની સત્તા લીધી.
- ૧૫૬૧ બેરામખાંએ અકબર સામે બળવો કર્યો પણ હાર્યો.
- ૧૫૬૮ અકબરે રાણા બિદશીંગના હાથમાંથી ચીતોડ જીતી લીધું.
- ૧૫૭૩ ,, ગુજરાતનું રાજ પોતાના સ્વાધીન કરીધું.
- ૧૫૮૬ ,, કાશ્મિર જીતી લીધું.
- ૧૫૮૨ ,, સિંધ જીતી લીધું.
- ૧૫૮૩ ,, ગુજરાતમાં સમાધાની કરીધી.
- ૧૫૮૪ ,, કંદહાર પાછું હાથ કર્યું.
- ૧૫૮૫ ,, તેના ઊકરા મોરાદ અને તેના વજીરના ઊકરા મીરજાખાંને અહમદનગરમાં લશ્કર આપી મોકલ્યા.

- ૧૧૫૯ અહમદનગરની રાણી આંખીખી મરણ પામી.
- ૧૬૦૦ અકબરે અહમદનગર જીતી લીધું.
- ” અકબરના વડા છોકરા સલીમે તેના આપની સામે બંડ કર્યું.
- ” હંઘાંડની રાણી ઇલીઆબેયના વખતમાં હિંદુસ્તાન સાથેનો વેપાર કરવાને અર્થે હસ્ટ હંદીઆ કંપની નામની એક ટોળી બની થઇ.
- ” વલંદા લોકોએ હિંદુસ્તાન ભણી પેહલ પેહલો કાશ્મીરે મોકલ્યો.
- ૧૬૦૧ અકબરે ખાનદેશ જીતી લીધું ને પોતાના છોકરા દાનિઆલને ત્યાંનો સુખો કર્યો.
- ૧૬૦૨ અકબરનો મિત્ર તથા તેનો વજીર અબુલફઝલ ગ્વાલીયર તરફ મોકલ્યો ગયો.
- ૧૬૦૬ સલીમનો વડો છોકરો ખુશરૂ તેના આપની સામે લડ્યો.
- ૧૬૦૭ હસ્ટ હંદીઆ કંપની તરફથી કપતાન વિલિયમ હોકો ન્સ જાંહંગીરના દરબારમાં આવ્યો.
- ૧૬૧૧ જાંહંગીર નુરજાંહાં નામની એક ખુબસુરત ઓરત માથે પરણ્યો.
- ૧૬૧૨ અંગ્રેજોએ સુરત, અમદાવાદ અને ખંખાતમાં પેહલ પેહલી કેઠી સ્થાપી.
- ૧૬૧૪ હંઘાંડના રાજા પેહલા જેમ્સ તરફથી મર દી રા નામનો એક ચી જાંહંગીરની દરબારમાં આવ્યો.
- ૧૬૧૭ જાંહંગીરના છોકરા શંહાંજીએ અહમદનગર પાછું લઇ લીધું.

- ૧૬૨૧ જાહાંગીરના વડા છોકરા ખુશરને તેના બાપ શાહાંજ
એ મારી નાંખાવ્યો.
- ,, વલંદ લોકોએ અદાર અંગ્રેજોને એમનાં એનાના ડા-
પુમાં મારી નાંખ્યા.
- ૧૬૨૪ શાહાંજએ સલીમ સામે હુમલો કરી બંગાળા અને
બાહાર લઈ લીધાં.
- ૧૬૨૬ મોખતખાં નાગના મરદારે સલીમને કેદ કરી લીધો.
એજ વર્ષમાં એનો છુટકો મુરજાંહાંથી થયો હતો.
- ,, સલીમનો છોકરો પારવીઝ મરણ પામ્યો.
- ૧૬૨૭ શીવાજીનો સુનરીના કિલામાં જન્મ થયો.
- ૧૬૩૭ અલી મુરદનખાંએ કંદહારનું રાજ શાહજાંહાંને સોંપ્યું.
- ૧૬૩૯ અંગ્રેજોએ મદ્રાસમાં એક કિલ્લો બાંધ્યો.
- ૧૬૪૬ શીવાજીએ તોર્નીઆ નામની ટેકરી જીતી લીધી.
- ૧૬૫૭ શાહજાંહાં માંદો પડ્યો.
- ૧૬૫૭ દારાના છોકરાએ સુજનને હરાવ્યો.
- ૧૬૫૮ ઔરંગઝેએ જેશવંતસીંગ પર પ્રતેહ મેળવી.
- ,, ,, અને મોરાદે દારાપર પ્રતેહ મેળવી.
- ,, ,, તેના બાપ શાહજાંહાં અને મોરાદને કે-
દ કર્યાં.
- ૧૬૫૯ ઔરંગઝેએ તેના બાપ સુજનપર પ્રતેહ મેળવી.
- ,, શીવાજીએ અશ્વલખાંને દગાથી મારી નાંખી તેના
લશકરપર પ્રતેહ મેળવી.
- ,, ઔરંગઝેએ તેના બાપ દારાને મારી નાંખ્યો; અને
પોતાના છોકરા સુલતાન મહમદને કેદ કર્યો.

- ૧૬૬૦ સુન્ન આરાકાન આગળ મરણ પામ્યો.
૧૬૬૨. મુંબઈનો ખેટ ખીજ ચાર્સ રાજને કેથેરાઈનની પેટુ-
રામણીમાં મળ્યો. ઇ. સ. ૧૬૬૮માં ઇસ્ટ ઇન્ડીયા
કંપની તરફથી દર વર્ષે દશ પૌંડ લેવા કરી તેમના છી-
પયોગને માટે ચાર્સે આપ્યો હતો.
- ૧૬૬૩ શીવાજીએ સુરત લૂટ્યું.
- ૧૬૬૫ રૂધર આગળ શીવાજી મરાઠાનો રાજા ઈર્ષ્યો.
,, મોગલ લોકે શીવાજીને ઝીંધર આગળ હરાવ્યો.
- ૧૬૬૮ શીવાજીએ વિજ્ઞપૂર અને ગોવળકાંડાના રાજા પાસે-
થી ખાંડણી લેવા માંડી.
- ૧૬૭૩ વલંદા લોકા પાસેથી અંગ્રેજોને સેન્ટ હેલિનાનો ખે-
ટ મળ્યો.
- ૧૬૭૪ માર્ટિન નામના ફ્રેન્ચ સરદારે પોંડીચરીનું શહેર વ-
સાવ્યું.
- ૧૬૭૬ ઐરંગજેમે જજીઆ નામનો વેરા રજૂ પૂતો પાસેથી
લેવા માંડ્યો.
- ૧૬૮૦ શીવાજી મરણ પામ્યો.
- ૧૬૮૯ શીવાજીના ઓકરા મંબાજીને ઐરંગજેમે મારી નાંખાવ્યો.
- ૧૬૯૦ ઐરંગજેમે રૂધરનો કિલ્લો લખ લાવ્યો.
- ૧૬૯૧ અંગ્રેજોએ ટગણાપટમમાં ફોર્ટ સેન્ટ ડેવીડ નામનો
કિલ્લો બાંધ્યો.
- ૧૭૦૦ અંગ્રેજોએ ફોર્ટ વિલિયમ બાંધ્યો.
- ૧૭૦૧ વિલિયમ નોરીસ નામનો અંગ્રેજ એલચી ઐરંગ-
જેખાની દરબારમાં આપ્યો.

- ૧૭૦૭ ઔરંગઝેબ અહમદનગરમાં મરાણ પામ્યો.
- ૧૭૦૮ વેપાર કરનારી અંગ્રેજી ટોળો જોડાઈ ગઈ અને તેમ
નામ “ સુનાઈટેડ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની રાખ્યું.”
- ૧૭૩૮ ઇરાનના બાદશાહ નાદીરશાહ દિલ્હી પર ચડી આવ્યો.
- ૧૭૪૦ આમ્બુરની લડાઈ. દોસ્તઅલી માર્યો ગયો.
- ૧૭૪૧ ચંદા સાહેબ મરાઠાના હાથમાં સતારાના કિલ્લામાં કેદ
પડાવ્યો.
- ૧૭૪૨ ડુપ્લી પોંડીચરીનો હાકિમ થયો.
- ૧૭૪૬ લામોડોનીઝે મદ્રાસ છૂટી લીધું.
- ” ડુપ્લીએ ઝોર્જ સેન્ટ ડેવીડ પર હુમલો કર્યો પણ તેને પા-
છું હાલું પડ્યું.
- ૧૭૪૮ ડુપ્લીએ ૭૦૦૦૦૦ રૂપિયા મોરારીરાવને આપી ચંદા
સાહેબને છોડવો.
- ૧૭૪૯ તાંજોરના રાજા સાહુજીને તેના ભાઈ પ્રતાપસીંગે ગાદી
પરથી ઊઠાડી મૂકી પોતે બેઠા. અંગ્રેજોને ડેવોડોરા
નો કિલ્લો મળ્યો.
- ૧૭૫૦ હૈદરાબાદ અને આકોટની ગાદી માટે વાંધા ઊઠ્યા.
હૈદરાબાદ અને આકોટના ખરા રાજા નાઝીરજીંગ અને
અનવારુદ્દીન બન્ને માર્યા ગયા અને તેમને બદલે મીર-
જાજીંગ હૈદરાબાદનો અને ચંદા સાહેબ આકોટનો
નવાબ થયા.
- ૧૭૫૧ કલાહવે કર્નાટકની રાજધાની આકોટ પર ઘેરો ચાલ્યો.
આર્તીની લડાઈ. કલાહવે ચંદા સાહેબના છોકરા રા-
જા સાહેબને હરાવ્યો; ને અનવારુદ્દીનના છોકરા મહ-
મદઅલીને આકોટનો નવાબ ડેરવ્યો.

- ૧૭૫૨ અંદા સાહેબ માર્ચો ગયો.
કલાધવે ટ્રિયિનોપોલીસર ધેરા ધાલ્યો અને કોલનાંઝ
તથા ચીંગલપટના કિલ્લા લઈ લીધા.
- ૧૭૫૩ કલાધવ પેહેલીવાર હાંડાંડ ગયો.
- ૧૭૫૪ ડુપ્પીને ફ્રાન્સ બોલાવી લીધો અને ગોડબુ તેની જા-
ગ્યાએ રૂપો.
- ૧૭૫૬ કલાધવે મરાઠાનો ધેરાઆનો કિલ્લો લઈ લીધો.
,, સુરાજ દહનાએ ફોર્ટ વિલિયમ લઈ લીધો અને ૧૪૬
અંગ્રેજ દેદીને અદાર રૂટ લાંબી ને ૧૪ રૂટ પોહાળો
એક નાની આરડોમાં બાંધ્યાં.
- ,, કપ્ટાન કાલીયદે ફ્રેન્ચ લોકોને ટ્રિયિનોપોલીમાંથી હાં-
કી કાઢ્યાં.
- ૧૭૫૭ પ્લાસીની લડાઈ. કલાધવે સુરાજ દહનાને હરાવી,
તેના અરદાર મીરજપરને નવાબ કર્યો.
,, મીરજપરના છોકરા મીરને સુરાજ દહનાને મારી નાં-
ખાવ્યો.
- ,, કલાધવ અને મેજર લોરન્સે ચંદ્રનગર લઈ લીધું.
- ૧૭૫૮ શાહઆલમ અને સુજ દહનાએ પટણાપર હુમલો કરીયો.
,, કાજિન્ટ ડી લાલીએ ફોર્ટ સેન્ટ ડેવીડ લઈ લીધું.
- ,, કાજિન્ટ ડી લાલીએ અને બુશીએ ફોર્ટ સેન્ટ જોર્જ
પર હુમલો કર્યો.
- ,, કોનડોરની લડાઈ કરનલ ફોર્ડે ફ્રેન્ચોને હરાવ્યા; અને
મહલીપટમ લઈ લીધું.
- ૧૭૫૯ અંગ્રેજોએ વાનડીવાશના કિલ્લાપર ધેરા ધાલ્યો.

- ૧૭૫૬ કલાધવ અને કરનલ ફોર્ડે વલંદાં લોડા જેઓ મીરજી
 પ્રતે મદદ આપવા આવ્યા હતા તેમને હાંકી કાઢયા.
- ૧૭૬૦ વોનડીવાશની લડાઈ લાલી અંગ્રેજોથી હારી ગયો
 અને ખુશી કેદ પડાયો.
- ,, કલાધવ ખીજીવાર ધંગ્લાંડ ગયો; જ્યારે મીરજીપ્રતે
 ઊઠાડી મુકી તેના જમાઇ મીર કાસીમને નવાબ ઠેર-
 વ્યો હતો.
- ,, અંગ્રેજોએ પોંડીચરી, કીચ્ચિગર અને ગીનજી તામિ કર્યા.
 ૧૭૬૩ ધેરીઆની લડાઈ. અંગ્રેજોએ મીર કાસીમને હરા-
 વ્યો, તેનું મોંગીર શહેર લઈ લીધું; અને પાછો મીર
 જાફરને નવાબ કર્યો.
- ,, મીરકાશીમે પઠણામાંના અંગ્રેજોને મારી નાંખાવ્યા.
 ૧૭૬૪ અંગ્રેજોએ પઠણા, બક્સર અને કોરાહ આગળ મીર
 કાસીમ, શાહઆલમ અને સુલ્તન દરજાને હરાવ્યા.
- ,, કુમ્હલી મરણ પામ્યો.
- ૧૭૬૫ કલાધવ છેલ્લીવાર હિંદુસ્તાન પાછો આવ્યો અને કે-
 ટનાક સુધારા કર્યો.
- ,, મીરજીપ્રતે મરણ પામ્યો.
- ૧૭૬૭ કલાધવ હિંદુસ્તાન છોડી ધંગ્લાંડ ગયો.
- ,, અંગામાં અને ટ્રીનોમાલીની લડાઈ. કરનલ રમીથે ફે-
 દરને હાંકી કાઢ્યો.
- ૧૭૬૮ કર્ઝાન કાલવર્ડે અંગ્રજોના કિલામાંથી હૈદરને હાંકી
 કાઢ્યો.
- ૧૭૬૯ અંગ્રેજ અને હૈદર વચ્ચે સલાહ થઈ.

- ૧૭૭૨ ચોરન હેસ્ટીંગ્સ બંગાળનો ગવર્નર હશે.
- ૧૭૭૩ ચોરન હેસ્ટીંગ્સે “રેગ્યુલેટીંગ આક્ટ” નામનો ધારા-
નો અરડો બાહાર કાઢ્યો.
- ૧૭૭૪ કરનલ આમીઅને રાહીલા લોહિની સામે મુન્ન દગી-
લાને મદદ કરી.
- ,, નાંદકુમારને ખોટા મહી કરવાના વાંક મોટે શંકી દીધો.
- ૧૭૭૬ અંગ્રેજ અને મરાઠા વચ્ચે પુરંધર આગળ સલાહ થઈ.
- ૧૭૮૦ પોહામે મરાઠા પાસથી ગ્વાલીયર કબ્જો કરી લીધું.
- ,, કરનલ ગોડાર્ડે અમદાવાદ જીતી લીધું.
- ,, પીરખોલમની લડાઈ. હૈદરના છોકરા ડીપુએ કરનલ
ખેલીને હરાવ્યો.
- ૧૭૮૧ પોર્ટોનોવો, પોલીલાર અને સોલીગરની લડાઈ. સર
આયરક્રુટ હૈદરને હરાવ્યો.
- ,, અંગ્રેજોએ વસંત લોકના મદ્રાસ, પુલીકટ અને નિ-
ગાપટમના શેહેરો લઈ લીધાં.
- ૧૭૮૨ અંગ્રેજ અને મરાઠા વચ્ચે માતળી આગળ મુલાકાત થઈ.
- ,, તાંતજોરની લડાઈ. ડીપુએ કરનલ વાયવેટને હરાવ્યો.
- ,, પનીઆનીની લડાઈ. મેજર એર્બીંગ્ટને હૈદરને હરાવ્યો.
- ,, હૈદર ચીતોડ આગળ મરણ પામ્યો.
- ૧૭૮૩ સર આયરક્રુટ મદ્રાસમાં મરણ પામ્યો.
- ,, ડીપુએ ખેદનૌરનો કિલ્લો જીતી લીધો.
- ૧૭૮૪ અંગ્રેજ અને ડીપુ વચ્ચે માંગલોર આગળ સલાહ થઈ
- ,, ખોડે આવકંટ્રોલ નામની ટોળી પેલેલ પેલેલી હતી અહીં
- ૧૭૮૫ ચોરન હેસ્ટીંગ્સની તપાસ શરૂ થઈ.

- ૧૭૮૯ ઠીપુએ ત્રાવણકોરના રાજા પર ચડાઈ કીધી.
- ૧૭૯૧ લોડ કોર્નવાલીસે બાંગલોર અને નુનદીદુર્ગ લઈ લીધાં.
- ,, એરીકોરાની લડાઈ:—લોડ કોર્નવાલીસે ઠીપુને હરાવ્યો.
- ૧૭૯૨ લોડ કોર્નવાલીસે એરીંગાપટમને પેરે ધાવ્યો; ઠીપુ આ થે સજાહ થઈ.
- ૧૭૯૮ લોડ માર્નિંગટને નિઝામ જોડે પ્રરીથી સજાહ કરી.
- ૧૭૯૯ સીદાસીર, મેલવેલી અને સીરીંગાપટમ આગળ ઠીપુ-એ હાર ખાધી. ઠીપુ એરીંગાપટમ આગળ માર્યો ગયો.
- ,, મહીસૂરના રાજાના ત્રણ ભાગ થયા.
- ૧૮૦૧ મહોસૂરનો જે ભાગ નીઝામને મળ્યો હતા તે તેણે અંગ્રેજોને પાડ્યો આપ્યો.
- ,, કર્નાટકનો આંગોળથી કેપ કોમોરીન મુધીનો ભાગ અંગ્રેજી રાજ આથે જોડી નાંખ્યો.
- ૧૮૦૩ એસે ને આરગામની લડાઈ:—જનરલ વેલેસલીએ સિંધિયાને હરાવ્યો.
- ,, દિલ્હો, આગ્રા ને લાસવારીની લડાઈ:—જનરલ લેકે સિંધિયાને હરાવ્યો.
- ,, જનરલ વેલેસલીએ ગાવીલધરનો કિલ્લો જીતી લીધો.
- ,, જનરલ લેકે આગ્રીગરનો કિલ્લો જીતી લીધો.
- ,, જનરલ લેકે શાહઆલમને મરાઠાના હાથમાંથી છુટો કર્યો.
- ,, અંગ્રેજોએ સિંધિયા અને વરાડના રાજા જોડે સલાહ કીધી.
- ૧૮૦૪ દિલ્હો, દીગ અને પ્રકાખાદની લડાઈમાં હોલ્કર અંગ્રેજોથી હારી ગયો.
- ,, મુકદ્દાપાસની લડાઈ:—હોલ્કરે કર્નલ મરને હરાવ્યો.

- ૧૮૦૫ લોડ લેકે દીગનો કિલ્લો જીતી લીધો ને ભરતપૂર પર
થેરો ધાલ્યો.
- „ લોડ કેનિવોલીસ ધાજીપૂર આગળ મરણ પામ્યો.
- „ અંગ્રેજોએ ભરતપૂરના રાજા સાથે ને હાલકર અને
સિંધિયા સાથે સલાહ કરી.
- ૧૮૦૬ વેલોરમાં અંગ્રેજો સામે ખંડ લડ્યું.
- ૧૮૧૪ જનરલ ગીલેસ્પી કલંગા ઉપર હુમલો કરતાં માર્યો ગયો.
- ૧૮૧૫ આલ્મોરાની લડાઈ:—જનરલ ગાર્ડનર નેપાળના લો-
કોને હરાવ્યા.
- „ અંગ્રેજોએ નલાગર, મેલુન અને આલ્મોરાના કિલ્લો
જીતી લીધાં.
- ૧૮૧૬ મકવાનપૂરની લડાઈ:—સર દેવીદ આંકટરલોનીએ ને-
પાળના રાજાને હરાવ્યો.
- „ સર ડેવીડ આંકટરલોનીએ હરીહારપૂરનો કિલ્લો જીતી
લીધો ને નેપાળ જોડે સલાહ કરી.
- „ સર ટોમસ હીસલોપે પીંઢારી લોકોને વીખરી નાંખ્યા.
- „ પેશવા વસાઈના કગર પ્રમાણે ચાલવા લાગ્યો નહીં; મોન્ટ
સ્ટુઅર્ટ વધારે સખ્ત સરતોપર પેશવા જોડે પ્રીતી સ-
લાહ કરી.
- ૧૮૧૭ ખડકીની લડાઈ:—મોન્ટસ્ટુઅર્ટ પેશવાને હરાવ્યો.
- „ સીતાયુદ્ધી હોલ્સ, નાગપૂર ને જખલપૂર આગળ અંગ્રેજોએ
આપા સાહેબને હરાવ્યો.
- „ મહીદપૂરની લડાઈ:—સર ટોમસ હીસલોપે હાલકરના
સરમુખાને હરાવ્યા.

- ૧૮૧૭ અંગ્રેજ અને હોલકરના ઝરસુખા સાથે મંદેસર આ-
ગળ સલાહ થઇ.
- ૧૮૧૮ કોરગામની લડાઇ:—કપટાન સ્તોન્ટને પેશવાને હરાવ્યો.
પેશવા ઝર જૉન માલકમને શરણુ થયો.
- ૧૮૧૯ અંગ્રેજોએ આસીરગઢના કિલ્લાપર ઘેરો નાંખ્યો. આ
પા શાહેબ શરણુ થયો.
- ૧૮૨૪ અંગ્રેજોએ રંગુન, કીમેડાઈન, દોનાબધુ, અને પ્રોમ
જીતા લઇ લીધાં.
- ૧૮૨૫ અંગ્રેજોએ મારગ્રાવાન, આરાકાન, તીનાસગીમ અને
મેડુન લઇ લીધાં.
- ૧૮૨૬ પ્રોમ અને પેઢામની લડાઇ:—સર આર્ચીબાલ્ડ કેમ્પ
બેન્ને બરમી લોકોને હરાવ્યા.
- ,, દુરજનસાલે બળવંતસોંગ નામના ખરા વારમને બ-
રતપુરની ગાદી પરથી હાંકી કાઢ્યો.
- ,, લોર્ડ કામ્પરબીયરે બરતપુર જીતી લીધું.
- ૧૮૩૧ અજગાનીસ્તાનના રાજા શાહશુજાને તેના ભાઇ મહમ
દ ગાદીપરથી હાંકી કાઢ્યો.
- ૧૮૩૩ લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટીફે ચીન અને હિંદુસ્તાન સાથેના
વેપાર સર્વને માટે ખુલ્લો મુક્યો.
- ૧૮૩૪ ફ્રેંચ અંગ્રેજ રાજ સાથે જોડી નાંખવામાં આવ્યું.
- ૧૮૩૮ દોસ્તમહમદે મહમદના હાથમાંથી ગાદી છીનવી લીધો.
- ,, અંગ્રેજ, શાહશુજા, અને લાહોરના રાજા રણજીતસીંગ
વચ્ચે સંપ થયો.
- ,, અંગ્રેજોએ કરાંચી તાબે કરીધું.

- ૧૮૩૯ અંગ્રેજોએ દોસ્ત મહમદને બાઘડી મુકી શાહશુબને પાછો ગાદીપર બેસાડ્યો.
- „ પરવાનગી લડાઈ:—સર રૌબર્ટ સેલ દોસ્ત મહમદને હરાવ્યો.
- „ દોસ્ત મહમદ મેકનાગટનને શરણુ ય્યો. એને લુધ્યાનામાં કેદ રાખ્યો હતો.
- „ મતારાના રાજા પ્રતાપસીંગને બાઘડી મુકી અંગ્રેજોએ તેના બાઈઆપા ઝાલુએ નિમ્યો.
- ૧૮૪૦ દોસ્ત મહમદના છોકરા અકબરખાંએ કાબુલમાં અંગ્રેજો સામે બળ્યો કર્યો, ને મેકનાગટન, એલેક્ઝાન્ડર બર્નિસ વગેરે માર્યા ગયા.
- ૧૮૪૨ તીઝીનરાસની લડાઈ:—સર રૌબર્ટ સેલ અને પોલોકે અકબરખાને હરાવ્યો.
- „ નોની ને નાહદનની લડાઈ:—કપ્તાન નોટે સમશુદ્દીન ખાને હરાવ્યો.
- ૧૮૪૩ મીઆની ને હૈદ્રાબાદની લડાઈ:—સર ચાર્લસ નેપિયરે મિંઘના લોશિને હરાવ્યા.
- „ મિંઘ અંગ્રેજી રાજાએ જોડી નાંખ્યુ, ને સર ચાર્લસ નેપિયર તેનો પેહલો કમીશનર હ્યો.
- „ મહારાજપૂરની લડાઈ:—સર લ્યુ ગોગે મરાઠાને હરાવ્યા.
- „ પનેરની લડાઈ:—જનરલ એએ મરાઠાને હરાવ્યા.
- ૧૮૪૫ મુડકી ને શીરાજશાહની લડાઈ:—સર લ્યુ ગોગે શીખ લોશિને હરાવ્યા. સર રૌબર્ટ સેલ મુડકી આગળ માં ર્યો ગયો.

- ૧૮૪૬ એલીવાલ ને સેવ્રિઆનની લડાઈ:—ઝર હેરી સ્મી-
થે શીખ લેખિને હરાયા.
- ૧૮૪૮ મુલતાનમાં અંગ્રેજો સામે બંડ ડાહ્યું. વાન્સ આ-
ગયું અને મી૦ આન્ડરસન માર્ગે ગયા.
- ” મદુમમની લડાઈ:—મી૦ એડવર્ડીસ અને કોર્ટલેન્ડે
લાલા મુળરાજને હરાવ્યો.
- ” જનરલ ઉવીશ મુલતાનપર ઘેરા નાંખ્યો; પણ તેને
હિમ્મતી લેવા પડ્યો.
- ” રામનગર અને ચીલીયતવાલાની લડાઈ:—ઝર હુ
ગોગે શીખ લેખિપર પ્રતેહ મેળવી.
- ૧૮૪૯ જનરલ ઉવીશ મુલતાન તામે ડ્યું. લાલા મુળરાજ રા-
સાયે થયો.
- ” મુજરાતની લડાઈ:—લોર્ડ ગોગે ગ્રેટરસીંગને હરાવ્યો
પંજાબ અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખ્યું.
- ૧૮૫૧ ઝર આર્લેસ નેપિયર અંગ્રેજી લશ્કરનો સેનાપતિ થયો.
- ૧૮૫૨ પેયુ અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખ્યું.
- ૧૮૫૪ નાગપોરનું રાજ અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખ્યું.
- ૧૮૫૬ અયોધ્યાનું રાજ અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખ્યું.
- ૧૮૫૭ કાનપોરમાં અને ખીજી જગ્યાએ અંગ્રેજો સામે બળવો
કરવામાં આવ્યો.
- ૧૮૫૮ ઝર હુ રોઝે ગ્વાલીયર છતી લોકું ને તેના આગ-
લા રાજાને પાછો મેસાડ્યો.
- ” કાનપોરનો બળવો તરમ પડ્યો અને દરેક કેકાણે પા-
છી સમ્મદાની ફેલાઈ.
- ” ધરટ મંડીયા કંપનીના હાથમાથી હિંદુસ્તાનનું રાજ
જતું રહ્યું; ને માહારાણીને મળ્યું.

શુદ્ધી પત્રક.

પાનું.	આગ.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ.
૯	૫	૧૨૦૬	૧૨૧૦
૩૨	૧૦	ભાઈ	છોટરો.
૩૩	૧૫	મોખતખા.	નુરખાંહાં.
૩૪	૨	શાહખાંહાં નો.	શાહખાંહાં નેનો.
૩૬	૧૩	દારાને.	મોરાદને.
૪૪	૮	પેટ્રો, કોવીજ, હેમ.	પેટ્રો કોવીજ હેમ.
૫૬	૧૯	લોઝ્મે.	લોકોઝ્મે.
૫૭	૧	મદ્રાસ.	સદ્રાસ.
૭૩	૧૨	૧૭૯૪	૧૭૬૪
૮૦	૯	ટીપુને.	નાવશુકોરના રાખને.
૮૧	૧૦	કુર્ગ	કુર્ગ.
૮૧	૧૩	૧૮૯૯	૧૭૯૯
૮૯	૨	૧૮૯૩	૧૮૦૩
૧૦૧	૧૫	સેટકાલશી.	મેટકાલશી.
૧૨૦	૧૯	સીરદાર ખાંસીગે.	શરસીગે.
૧૩૧	૯	થથીયાર.	હથીયાર.
૧૩૩	૪	તાહીએ.	તારીએ.
૧૩૬	૫	૧૭૬૭	૧૭૬૯
„	૧૯	મદ્રાસ.	સદ્રાસ.
૧૩૭	૧૭	૧૭૯૮	૧૭૮૮
૧૫૬	૬	૧૮૩૨	૧૮૪૨

બીચે લખેલી ચોપડીઓ હમારે ત્યાંથી મલશે.

“કોશ” શાલમખસનાં પુતાંત માટે કકણ મુદ્દોનાં અર્થો, તેમનાં ઈંગ્રેજી બોલો સહિત. કિંમત ત્રણ આનાં.

“યુજરાતી નકશાનુ પુસ્તક” જેમાં ૧૧) યુજરાતી નકશાએ.—૧ જમીણ તથા પાણીનાં જુદા જુદા ભાગો, ૨. પશ્ચિમ ગોલાઈ, ૩. પૂર્વ ગોલાઈ, ૪. એશિયા, ૫. યુરોપ, ૬. આફ્રીકા, ૭. ઉત્તર અમેરિકા, ૮. દક્ષિણ અમેરિકા, ૯. હિંદુસ્તાન, ૧૦. બ્રિટિશ ટાપુઓ. ૧૧. અજન્ન દેશોન, કિંમત “લાલન કલગી” વાલાનો રૂ. ૧) અને તમામ રંગોનો રૂ. ૧૧, શવા..

A GUIDE to “Outline of Universal History, compiled for Indian School-masters,” in two Parts, with an Appendix Price 14 annas.

હમણાજ છપાઈ બહાર પડ્યોછે.

યુજરાતી ભાષાની તથા લેખણ કળાને ખરડો, જેમાં દરેક અક્ષરની વજાણુ લખનાર આળોકનાં ધોયાંતમ! આપે માટે દરેક શર્દ એક છત્રું પાંત્રું મુદ્દાલુક. તે ઉપર તવા લખનાર આળોક પાસે આલી કલમે ચુતાવવા; ત્યાર પછી તેજ છત્રું કાગજપર સીંહાઈએ કરીને બરોબર લખાવવું ને પછી તે ઉપરથી જોઈને બીજી કોરી કાપીપર લખાવું જેથી કરીને લખનાર આળોકને ઘણું સવલ પડેછે. આ ખરડો એની જતમાં તદન નવાજ છે. તેથી ઘણીક નીશાણોમાં આલુ ખપમાં આવો ચુકાઈ. કિંમત ઘણુ ઘણી શયતી આના બે રાખ્યોછે.

એ ત્રીવાંએ ઘણી શાળાઓગી તથા લોઢાધોગી ચોપડીઓ મલશે. વધુ વીગત માટે “બુક લીસ્ટ” જોવો.

નેહાંગીર ખેજનજી કરાણી,

બુક વેચનાર, પ્રગટ કરનાર અને આદતીઆ, નાં ૧૩, પારસી બજાર સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબાઈ.

